

PERSONĪGO FINANŠU PĀRVALDĪBA

Guna Ciemleja
Natalja Lāce

Rīgas Tehniskā universitāte
Inženierekonomikas un vadības fakultāte
Uzņēmuma finanšu un ekonomikas katedra

Guna CIEMLEJA, Nataļja LĀCE

PERSONĪGO FINANŠU PĀRVALDĪBA

Mācību līdzeklis

Ceturtais, pārstrādātais un papildinātais izdevums

Rīga 2022
RTU Izdevniecība

Ciemleja, G., Lāce, N. Personīgo finanšu pārvaldība. Ceturtais, pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga: RTU Izdevniecība, 2022. – 127 lpp.

Ceturtais, pārstrādātais un papildinātais izdevums par personīgo finanšu pārvaldīšanu.

Mācību līdzeklis ir zināšanu platforma, kura palīdzēs ikvienam interesentam sasniegt finansiālo pašdisciplīnu neatkarīgi no viņa iepriekš iegūtās izglītības, kā arī veicinās Latvijas iedzīvotāju finanšu pratību.

Recenzente	Nadežda Koleda
Atbildīgā par izdevumu	Anita Vēciņa
Literārā redaktore	Inga Gulbe
Datorsalikums	Paula Lore
Vāka dizains	Paula Lore

© RTU Uzņēmuma finanšu un ekonomikas katedra, 2022
© Guna Ciemleja, Natalja Lāce, 2022

ISBN 978-9934-22-717-2 (print)
ISBN 978-9934-22-718-9 (pdf)

SATURS

IEVADS	4
1. tēma. Personīgās vērtības, izvirzītie mērķi un vajadzības, kas nosaka finanšu lēmumus	6
2. tēma. Privātpersonas izdevumu struktūra, analīze un optimizācija. Budžets, tā veidošanas principi	19
3. tēma. Nauda. Finanšu sektora pakalpojumi privātpersonām	40
4. tēma. Personīgo risku vadība	61
5. tēma. Uzkrājumu veidošana. Pensiju sistēma Latvijā	81
6. tēma. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Gada ienākumu deklarācija	94
7. tēma. Privātpersonas maksātnespēja un bankrota procedūra	109
BIBLIOGRĀFISKAIS SARAKSTS	115
PIELIKUMI	117

IEVADS

Finanšu lietpratība (*financial literacy*) ir saistīta ar cilvēka spējām izdarīt saprātīgus, uz zināšanām balstītus lēmumus par naudas un citu viņam piederošu aktīvu, kas veido finanšu plūsmas, pārvaldību, ņemot vērā ekonomikā notiekošos procesus.

Ar nozīmīgu finansiālu lēmumu pieņemšanu dažādos dzīves posmos saskaras ikviens: saņemot studiju kredītu vai hipotekāro aizdevumu mājokļa iegādei, ieguldot akciju tirgū, iegādājoties apdrošināšanas polisi vai veicot iemaksas pensijas kapitālā. Daudziem grūtības sagādā nākotnes vajadzībām atbilstīga budžeta plānošana, turklāt bieži nav iespējams izprast riskus un saistības, kas rodas, saskaroties ar sarežģītākiem vai jauniem finanšu produktiem. Trūkstot zināšanām finanšu jomā, cilvēks faktiski var neprast izvēlēties produktus, kas vislabāk atbilstu viņa vajadzībām.

2014. gadā Rīgas Tehniskā universitāte (RTU) kļuva par Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (FKTK) sadarbības partneri, lai kopīgi īstenotu dokumentā *Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības stratēģija 2014–2020* nospraustos mērķus. Šobrīd ir izstrādāta jaunā stratēģija *Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības stratēģija 2021.–2027. gadam*, ar ko iespējams iepazīties vietnē <https://www.finansupratiba.lv/strategija/>.

Jau kopš 2011. gada darbojas FKTK izveidotais izglītojošais vortāls *Klientu skola* (www.klientuskola.lv), kas sniedz objektīvu informāciju ikvienam finanšu pakalpojumu lietotājam. Latvijas Banka ir izveidojusi izglītojošu vietni www.naudasskola.lv. FKTK kopš 2021. gada nodrošina Facebook vietnes *Naudasprasme* (<https://www.facebook.com/Naudasprasme>) darbību. Visi, kas vēlas papildināt savas zināšanas finanšu pārvaldības jomā, var apmeklēt *Swedbank* Finanšu institūta vietni <https://manasfinanses.lv> vai izveidoto Facebook grupu *Tērējam gudri*. Arī *SEB bankas* mājaslapā ir izveidota īpaša sadaļa privātpersonām *Personīgās finanses*.

Mācību grāmatas autore piedalījās FKTK izveidotajā darba grupā, kas sagatavoja standartu *Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem*. Standartā ir apskatīti dažādi ar personas finansēm saistīti temati (apzīmēti ar burtiem): A – Nauda un darījumi; B – Privāto finanšu plānošana un vadība; C – Kredīti un parādi; D – Risks un peļņa; E – Finanšu un ekonomiskā vide. Katram tematam ir izveidotas saturiski vienotas apakšnodaļas, kas apzīmētas ar burtu un ciparu (skat. 1. pielikumu). Piemēram, saistībā ar pensijas jautājumiem, kuri skar privāto finanšu

plānošanu un vadību, jāskatās sadaļa *B4 – Pensionēšanās*. Katrā sadaļā ir minētas minimālās prasības (pamata snieguma līmenis), kas personai būtu jāzina par konkrēto jomu, kādai būtu jābūt tās attieksmei un atbilstoši praktiskai rīcībai. Ja cilvēks ir zinošs, tad viņš var izvērtēt savu atbilstību augstākā līmeņa sniegumam. Standarta pilns teksts ir pieejams FKTK mājaslapā, kur katrs interesents var iepazīties ar to.

Mācību līdzekļi ietvertās tēmas un to satura izvēle atbilst finanšu lietpratības koncepcijai un iepriekš minētajam standartam. Atsevišķās mācību līdzekļa tēmās ir izmantotas standartā ietvertās prasības zināšanām, attieksmei un praktiskajai rīcībai. Katras tēmas beigās dota norāde uz attiecīgo standarta apakšnodaļu.

1. tēmā tiek apzinātas indivīda dzīves cikla un finanšu plānošanas sakarības.

Izdevumu analīzes un finanšu plānošanas aktualitātei ir veltīta 2. tēma.

3. tēmas jautājumi pārsvarā saistīti ar naudu un finanšu sektora pakalpojumiem, kuri attiecas uz ikdienas norēķinu un pirkumu veikšanu, kā arī uz dažādiem finanšu produktiem, kuri nodrošina līdzekļu aizņemšanos.

4. tēma veltīta privātpersonas riskiem un to apdrošināšanas iespējām.

5. tēmā ir skaidroti uzkrājumu veidošanas pamatprincipi, apskatītas dažādas praktiskas pieejas un aplūkota pensijas sistēma Latvijā.

6. tēma detalizēti apskata Iedzīvotāju ienākuma nodokļa deklarācijas sagatavošanas nianses.

Noslēdzošajā 7. tēmā aplūkoti pamatjautājumi, kas skar privātpersonas maksātspēju.

Personīgo finanšu pārvaldība nav vienreizēja akcija, bet gan apzināta indivīda rīcība ik dienu. Daļa speciālistu uzskata, ka finansiālo panākumu noslēpums slēpjas nevis naudas daudzumā un augstā ienākumu līmenī, bet gan prasmē kontrolēt un pārvaldīt savas finanses.

Autores pateicas par iespēju izmantot projekta Nr. 394/2012 *Latvijas iedzīvotāju drošumspējas stiprināšana, paaugstinot finanšu lietpratības līmeni* rezultātus šī mācību materiāla izveidošanai.

PERSONĪGĀS VĒRTĪBAS, IZVIRZĪTIE MĒRĶI UN VAJADZĪBAS, KAS NOSAKA FINANŠU LĒMUMUS ————— 1. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Izskaidrot personīgo finanšu pārvaldības saikni ar personīgajām vērtībām un izvirzītajiem mērķiem. Raksturot ienākumu gūšanas veidus un to svarīgumu, identificēt un raksturot valsts un pašvaldības nodokļu ietekmi uz privātpersonas ieņēmumiem un dzīves līmeni.

UZDEVUMI

1. Izprast ārējās vides faktoru ietekmi uz indivīda pieņemtajiem lēmumiem.
2. Uzzināt, kas ir finanšu lietpratība un personīgo finanšu plānošana.
3. Izvērtēt cilvēka dažādās vajadzības, mērķus un to saikni ar finansēm.
4. Izskatīt dažādās darba algas formas un ienākumu gūšanas veidus.
5. Noskaidrot, kādus nodokļus maksā privātpersonas.

Izziņas materiāls

Dzīvojot pārmaiņu ekonomikā, saspringtas situācijas rodas arī katra cilvēka finanšu dzīvē. Pirms divdesmit gadiem jautājumi par labu pensiju, kas balstījās uz valsts garantētu sociālās apdrošināšanas sistēmu, nebija tik aktuāli kā pašlaik. Valsts ekonomiskā nestabilitāte, inflācija, nepārtraukti mainīgā nodokļu likumdošana un citi faktori palielina indivīda neziņu par nākotnes ienākumu stabilitāti. Un tomēr lielākā daļa cilvēku sapņo par iespēju iegādāties ērtu dzīvesvietu (māju, dzīvokli), automašīnu, sniegt sev un saviem bērniem iespējami labāko izglītību, nodrošināt labklājību arī darbnespējas gadījumā u. tml. Būtībā šie sapņi ir dzīves mērķi, tādēļ labāk ātrāk nekā novēloti jāsāk plānot savu finansiālo nākotni. Pareizi veikta finanšu pārvaldība šodien var noteikt, cik labi cilvēks dzīvos nākotnē.

Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības stratēģija 2021.–2027. gadam ir adresēta visiem Latvijas iedzīvotājiem un paredz uz ilgtspējību vērstu

finanšu pratības kultūras un cilvēka kompetenču pilnveidi. Svarīgākie stratēģijas jēdzieni un to skaidrojumi doti grāmatas 2. pielikumā.

Tēma par indivīda spējām veiksmīgi pārvaldīt savas finanses ir aktualizējies ārējo faktoru ietekmē, kuriem mainoties ir radusies šāda nepieciešamība. Kā svarīgākos var minēt: 1) risku sadalījuma izmaiņas starp dažādiem ekonomikas subjektiem; 2) mājsaimniecības un indivīda personīgās attieksmes palielināšana dzīves kvalitātes nodrošināšanai visā cilvēka dzīves laikā; 3) finanšu produktu un pakalpojumu klāsta paplašināšanās.

Riska maiņa. Samazinoties valsts sociālās apdrošināšanas pabalstiem, atbildība no valsts un darba devējiem tiek pārcelta uz indivīdu – darba ņēmēju. Pensiju sistēmā tiek iestrādāta indivīda atbildība gan par ieņēmumiem, kas nodrošina pensijas kapitāla veidošanu, gan par investīcijām, lai šo kapitālu ne vien saglabātu, bet arī palielinātu.

Palielinājusies individuālā atbildība. Ir izteiktas prognozes, ka cilvēka mūžs pagarināsies un līdz ar to arī pensijas izmaksas periods būs garāks. Indivīdam jāuzņemas atbildība par finansējumu savas un ģimenes veselības aprūpei. Arī izmaksas izglītības iegūšanai ir pieaugušas. Ja tiek izmantoti finanšu konsultantu un starpnieku pakalpojumi, arī tad indivīds paliek atbildīgs par saviem lēmumiem finanšu produktu iegādes brīdī.

Palielinājies finanšu produktu un pakalpojumu piedāvājums. Tehnoloģiju attīstība un tirgus liberalizācija ir paplašinājusi pieeju finanšu pakalpojumiem, savukārt paši produkti kļūst sarežģītāki, tāpēc indivīdam ir ne vien nepieciešams veikt salīdzinājumu, bet tas ir arī viņa pienākums. Cilvēkam jāprot gan orientēties komisijas maksās, procentu likmēs, līguma nosacījumos un iespējamajos riskos, gan izvēlēties pakalpojumu sniedzēju, gan arī strādāt ar informāciju, ko sniedz tiešsaistes un telekomunikāciju pieeja finanšu institūcijām.

Ir palielinājies pieprasījums pēc finanšu produktiem un pakalpojumiem, kā arī notikušas izmaiņas pašos finanšu darījumos. Laika gaitā ir mainījušies paradumi ienākumu (darba algas, pabalstu, pensijas) saņemšanai un izdevumu (komunālo maksājumu, dažādu rēķinu) apmaksai, kā arī aktivizējies sociālā mijiedarbība. Piemēram, Latvijā pieejamie pakalpojumi portālos www.latvija.lv, e-CSDD, www.epakalpojumi.lv un iespēja iepirkties interneta veikalos ir radījuši izmaiņas patērētāju uzvedībā un veidojuši pieprasījumu pēc elektroniskajiem maksājumiem un tiešsaistes darījumiem. Indivīdi, kas neizmanto e-vides piedāvātās iespējas, pārmaksā par pakalpojumu, jo finanšu institūcijas un pakalpojumu sniedzēji paaugstina preču un pakalpojumu cenas, lai spētu uzturēt attiecīgi sagatavotu personālu.

Diskutējot par personas lēmumiem, darbībām, rezultātiem un uzvedību attiecībā uz naudu (skaidru, bezskaidru) un tās dalību kādā no

dzīves jomām (darbs, atpūta, izglītība, patēriņš), tiek lietots jēdziens *finanšu lietpratība (financial literacy)*.

Terminoloģija

Finanšu lietpratība rāda, cik lielā mērā indivīds saprot galvenos finansiālos jēdzienus un vai tam piemīt spēja un pārliecība vadīt personīgās finanses, pieņemot attiecīgus īstermiņa lēmumus un plānojot savas finanses ilgtermiņā, apzinoties dzīves notikumus un mainīgos ekonomiskos nosacījumus (Remund, 2010).

Šobrīd aktuāls ir kļuvis jēdziens *digitālā finanšu pratība*. Tas ir izpratnes, zināšanu, prasmju, attieksmes un uzvedības apvienojums, kas nepieciešams jebkādas ar finansēm veicamās darbības efektīvai īstenošanai digitālajā vidē. Salīdzinot ar *finanšu pratību*, koncepta *digitālā finanšu pratība* nozīme ietver papildu dimensijas, kas izriet no digitālo ekosistēmu un tehnoloģisko jauninājumu izplatīšanās globālajā mērogā, piemēram, zināšanas par digitālajiem finanšu produktiem un to lietošanas prasmes, izpratni par digitālajiem finanšu riskiem un to kontroli, pamatzināšanas par datu pārvaldību un aizsardzību digitālajā vidē, zināšanas par patērētāju tiesībām un to nodrošināšanas procedūrām. Savukārt finanšu lietpratībai pretēja izpausme ir finanšu analfabētisms (*financial illiteracy*), kas arī ir izplatīta parādība, un to raksturo pamatjēdzienu nezināšana, lai pieņemtu finanšu lēmumus. To pamato veiktie pētījumi ASV (Hilgert, & Hogarth, 2002; Lusardi, & Mitchell, 2007; Mandell, 2004; Agnew, & Szykman, 2005). Arī OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2005) un pētījums, kas balstās uz Japānas, Austrālijas, Korejas, ASV un Lielbritānijas datiem, to apstiprina. Finanšu analfabētisms rada zaudējumus ilgtermiņā (Cocco, Gomes, & Maenhout, 2005), it īpaši saistībā ar lēmumu veikt pensijas kapitāla uzkrāšanu (Lusardi, & Mitchell, 2005). Nepietiekama izpratne finanšu jautājumos ir saistīta ar indivīdu motivācijas trūkumu apgūt un saglabāt šīs prasmes savas dzīves laikā (Mandell, & Klein, 2007).

Lai novērtētu, cik lietpratīgs esat savu finanšu pārvaldīšanā, izlasiet tālāk dotos 14 jautājumus! Ja varat atbildēt ar **Jā** uz vismaz **10 jautājumiem**, tad var teikt, ka jūs finanšu pārvaldību īstenojat samērā prasmīgi.

Jautājumi finanšu lietpratības pašpārbaudei

1. Vai jums ir izstrādāts plāns tuvākai finansiālajai nākotnei (piem., trim mēnešiem)?
2. Vai esat uzsācis uzkrājumu veidošanu?

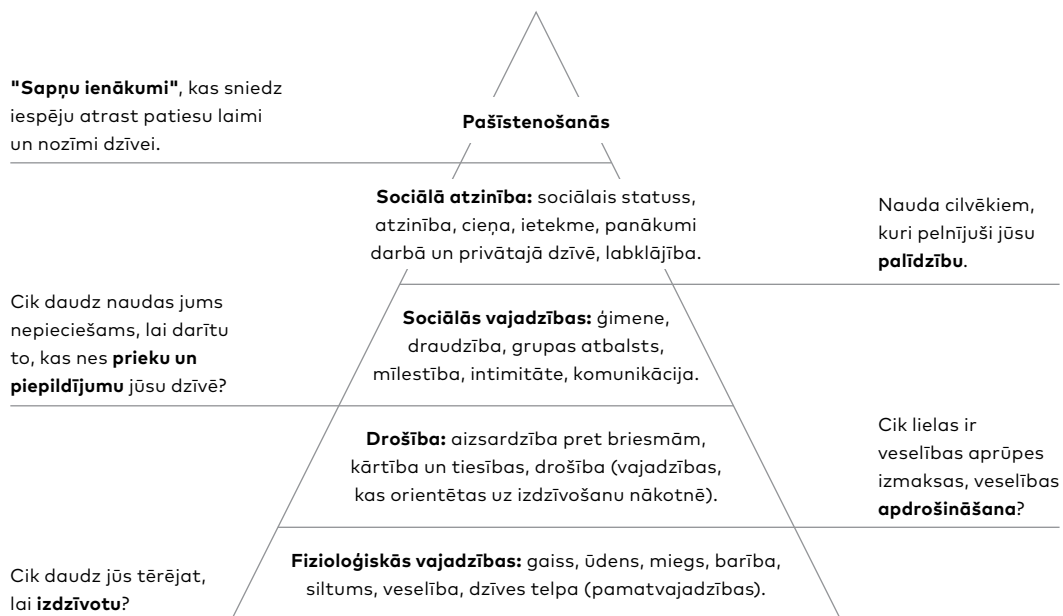
3. Vai sekojat budžeta vai izdevumu plānam?
4. Ja jums ir parādi, vai tie pēdējā pusgada laikā ir samazinājušies?
5. Ja lietojat kredītkarti, vai kredītkartes *negatīvā atlikuma* atmaksu veicat pilnībā katru mēnesi?
6. Vai kontrolējat primāros dzīvošanas izdevumus?
7. Vai iepērkoties salīdzinat preču cenas veikalos?
8. Vai kļūstat par sava budžeta konsultantu (meklējat informāciju, analizējat, jautājat padomu profesionāļiem), ja saskaraties ar sarežģītiem finanšu jautājumiem vai ja jūsu parādsaistības kļūst grūti pārvaldāmas?
9. Vai esat izveidojis *drošības spilvenu*, lai izdzīvotu trīs mēnešus, ja būtiski samazinātos jūsu pašreizējie ienākumi?
10. Vai esat izskatījis iespēju elastīgi pārplānot izdevumus un ieņēmumus, ja rastos tāda nepieciešamība?
11. Vai esat analizējis jautājumus, kas skar 2. un 3. pensiju līmeni?
12. Vai pēdējā gada laikā esat iegādājies kādu apdrošināšanas produktu?
13. Vai esat rēķinājis, cik daudz naudas jums būs nepieciešams pensionēšanās vecumā?
14. Vai šobrīd jau uzkrājat un ieguldāt summas, lai finansētu savu dzīvi pēc aktīvā darba gadiem?

Divdesmit padomi veiksmīgai personīgo finanšu pārvaldīšanai doti 3. pielikumā.

Nenoliedzami, ka jau pamatskolā un vidusskolā skolēnos jāveido izpratne par naudas vērtību un jāattīsta budžeta plānošanas prasmes. Studentiem apgūtās zināšanas privāto finanšu jomā palīdzēs izprast savas izglītības finansēšanas iespējas, kā arī risināt problēmas, kas radīsies, uzsākot patstāvīgo dzīvi. Savukārt pieaugušajiem finanšu lietpratība noderēs, lai optimizētu esošos izdevumus un veidotu ietaupījumus, plānotu pensijas uzkrājumus, saprātīgi izvērtētu riskus un pieņemtu izsvērtus investīciju lēmumus.

Finansiālie mērķi ir cieši saistīti ar indivīda vajadzībām, ko uzskatāmi ilustrē vajadzību hierarhija pēc Abrahama Maslova teorijas. Pēc šīs teorijas cilvēku vajadzības ir sadalītas piecos galvenajos līmeņos hierarhiskā veidā, kas nozīmē, ka cilvēki savas vajadzības apmierina secīgi – pārejot no zemāka līmeņa uz augstāku līmeni (skat. 1.1. att.).

Lai cilvēks varētu dzīvot un apmierināt savas vajadzības, tam ir nepieciešams kāds noteikts naudas daudzums. To var apzināt un noteikt, izmantojot finanšu plānošanu. Mums katram finanšu plānošanas mērķi un uzdevumi ir atšķirīgi. Izmantojot personīgo finanšu plānošanu, finanšu mērķi jāparedz gan īstermiņā, gan ilgtermiņā, jo to sasniegšana ir atkarīga no cilvēka vecuma un lomas ģimenē.

1.1. att. A. Maslova vajadzību piramīda un indivīda ienākumu apjoma sakarības (Evensky, & Katz, 2006).

Terminoloģija

Personīgo finanšu plānošana – sistemātisks process, kurā cilvēks, ģimene vai mājsaimniecības ar unikālu finansiālo stāvokli, ņemot vērā savus finanšu mērķus, kontrolē finansiālo situāciju un pārvalda savu naudu tā, lai sasniegtu personisko ekonomisko labklājību.

Finanšu plānošanas process ir ļoti individuāls un personīgs, un, lai to īstenotu, ir jākonkrētizē gan īstermiņa, gan ilgtermiņa dzīves mērķi. Finanšu plānošanā ir jākoncentrējas arī uz visiem psiholoģiskajiem un finanšu faktoriem, kuri var ietekmēt cilvēka finanšu mērķus un uzdevumus.

Būtisks faktors ir cilvēka uzvedība finanšu kontekstā. Tā katram būs atšķirīga. Piemēram, tā var būt aizspriedumaina un neobjektīva, īpaši, ja trūkst zināšanu. Un, tieši pretēji, cilvēkam var arī būt liela pašpārliecinātība vai optimisms un pārvērtētas personīgās spējas konkrētu jautājumu risināšanā. Sarežģītu lēmumu pieņemšanas procesā cilvēks parasti koncentrējas uz vienu vai pāris aspektiem, taču lielākoties informācija ir ierobežota un bieži vien pat neuzticama attiecībā ne tikai uz pamatproblēmu, bet arī uz iespējamām

alternatīvajām sekām. Tas apstiprina, ka nenoliedzami pastāv tāds risks kā ierobežotas indivīda prāta spējas novērtēt un apstrādāt informāciju, it īpaši, ja tas jādara īsā laika periodā. Personas uzvedību noteiktos apstākļos ietekmē pieejamās informācijas precizitāte un spēja situāciju izvērtēt pietiekami rūpīgi, atmetot pārliciegu konservatīvismu gadījumos, kad jāsaskaras ar jaunu informāciju, un tajā pašā laikā nedarot to virspusīgi.

Lai izveidotu veiksmīgu finanšu plānu, būtiska ir mērķu izvirzīšana, tomēr visgrūtākais ir noteikt skaidri definētus mērķus. Ja tuvākā gada perspektīvā mērķi un tiem atbilstoša finanšu plānošana vēl izdodas, tad līdzsvarotu mērķu noteikšana un plānošana piecu un desmit gadu periodā, kas ietver nozīmīgus dzīves notikumus, rada problēmas. Pakalpojumu finanšu plānošanā piedāvā finanšu konsultanti, tomēr katrs cilvēks pats ir atbildīgs par savu finansiālo darījumu un investīciju veiksmi vai neveiksmi.

Plānojot perspektīvos ienākumus, indivīdam būtu jāņem vērā savas stiprās puses, nepilnības, iespējas un draudi vai arī jāveic personīgā SVID (stipro un vājo pušu, iespēju un draudu) analīze. Stiprās puses izpaužas kā prasmes un pieredze, kas cilvēkus padara atšķirīgus. Par spējām mēdz teikt, ka tās ir dabas vai Dieva dāvana cilvēkam, piemēram, spēja strādāt ar skaitļiem, prasme risināt problēmas, fiziskā izturība un veiklība.

Nepilnību analīze kādā jomā atsedz personas prasmju trūkumus un norāda uz nepieciešamību tās uzlabot. Indivīda iespējas lielā mērā ir saistītas ar sociālajām, ekonomiskajām, tehnoloģiskajām un globālajām tendencēm attiecībā uz nodarbinātību. Savukārt draudus raksturo faktori, kas ierobežo darba iespējas, piemēram, mainīgās tehnoloģijas un globālā konkurence. Tehniskās iemaņas veidojas profesionālās apmācības rezultātā un attiecas uz īpašām profesijām. Šī apmācība ietver kompetenci tādās jomās kā informācijas tehnoloģijas, grāmatvedība, likumdošana, inženierzinātnes, veselības aprūpe, izglītība, nekustamie īpašumi, apdrošināšana u. c.

Jāuzsver, ka cilvēkam, realizējot sevi darba tirgū, nākas saskarties ar situācijām, kad indivīda un sabiedrības mijiedarbības rezultāts ir atkarīgs no indivīda sociālā intelekta kvalitatīvajām izpausmēm.

Sociālais intelekts ietver savstarpēji saistītas emocionālās, personības un sociālās spējas, kuras savukārt ietekmē vispārējās spējas aktīvi un efektīvi tikt galā ar ikdienas dzīves situācijām un prasībām (Gaitniece-Putāne, 2008).

Nodarbinātības valsts aģentūras mājaslapas sadaļā *e-pakalpojumi* ir pieejami pašizpētes testi karjeras spēju izzināšanai. Kopumā tiek piedāvāti turpat 10 testi, kurus izpildot var noteikt savas interešu prioritātes, iegūt pārskatu par iespējamo profesionālo darbības jomu, kā arī

noskaidrot, vai esat vairāk izpildītājs vai organizators, un uzzināt, kurš nodarbinātības veids jums ir tuvāks – darba ņēmējs vai uzņēmējs.

Atbilstoši Eiropas Savienības Statistikas biroja (*Eurostat*) metodoloģijai mājsaimniecības rīcībā esošos ienākumus raksturo gūtie ieņēmumi: naudas ienākumi no algota darba; naudas izteiksmē pārrēķinātie darba ņēmēja natūrā gūtie ienākumi, izmantojot uzņēmuma vai dienesta auto privātām vajadzībām; un citi. Šis rādītājs raksturo mājsaimniecību finansiālās iespējas (Centrālās statistikas pārvalde, 2016).

Visbiežāk cilvēki ienākumus gūst, noslēdzot darba līgumu. Ja cilvēks saņem atlīdzību uz darba līguma pamata, tad Darba likums un citi normatīvie akti, kas regulē darba tiesiskās attiecības, ir saistoši visiem darba devējiem neatkarīgi no to tiesiskā statusa.

Terminoloģija

Darba devējs un darbinieks savstarpējās darba tiesiskās attiecības nodibina ar **darba līgumu**. Ar darba līgumu darbinieks uzņemas veikt noteiktu darbu, pakļaujoties noteiktai darba kārtībai un darba devēja rīkojumiem, bet darba devējs – maksāt nolīgto darba samaksu un nodrošināt taisnīgus, drošus un veselībai nekaitīgus darba apstākļus (Darba likums, 2001).

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, saistībā ar ienākumu gūšanu, attieksme un praktiskā rīcība apkopotas 1.1. tabulā (FKTK, 2018).

1.1. tabula

Pamata snieguma līmenis A2 – ienākumi

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> • Zina tipiskākos ienākumu avotus un karjeras iespējas • Saprot, ka saņemt naudu lietošanai aizņemoties ir kas cits, nekā to nopelnīt pašam • Saprot, kā dažādi individuāli faktori (izglītība, prasmes u. c.) ietekmē ienākumu līmeni • Saprot, kāpēc ir svarīgi precīzi zināt visus savus ienākumus • Saprot, ka regulārie ienākumi var svārstīties • Izprot, kāpēc ienākumu līmenis, beidzot aktīvās darba gaitas, mainīsies 	<ul style="list-style-type: none"> • Ir gatavs meklēt veidus, kā gūt ienākumus atbilstoši savām vajadzībām un spējām • Spēj apspriest un vienoties par darba samaksu • Apzinās, ka nevar pašauties tikai uz dažādiem negaidītiem ienākumu veidiem (mantojumi, dāvinājumi, loterijas u. c.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Meklē un atrod savus potenciālus ienākumu avotus • Saplāno ienākumus tā, lai nodrošinātu sev vēlamu dzīves līmeni • Uzskaita visus savus ienākumus gan regulāros, gan neregulāros • Meklē papildu ienākumu iespējas, ja nepieciešams

Darba līgumā jānorāda, vai darbinieks ir nodarbināts uz normālu darba laiku vai nepilnu darba laiku. Slēdzot darba līgumu, darba devējs un darbinieks var vienoties par nepilna darba laika noteikšanu, un tas nozīmē, ka tas ir īsāks par normālo darba laiku.

Normāls darba laiks var būt: piecu darba dienu nedēļa jeb 40 stundas nedēļā vai piecu darba dienu nedēļa jeb 35 stundas nedēļā, vai sešu darba dienu nedēļa jeb 40 stundas nedēļā, vai sešu darba dienu nedēļa jeb 35 stundas nedēļā.

Normāla darba laika ietvaros tiek noteikta minimālā mēneša darba alga un minimālā stundas tarifa likme. To aprēķina katram gada mēnesim pēc formulas (Labklājības ministrija, 2016):

$$TL_{\min} = MDA/h,$$

kur

TL_{\min} – minimālā stundas tarifa likme eiro;

MDA – valstī noteiktā minimālā mēneša darba alga;

h – normālā darba laika stundu skaits mēnesī.

Nepilna darba laika gadījumā darba līgumā jānorāda nolīgtais dienas vai nedēļas darba laiks (konkrēts stundu skaits dienā vai nedēļā, piem., 24 stundas nedēļā, vai darbs konkrētās nedēļas dienās, piem., pirmdien, trešdien un piektdien pa astoņām stundām).

Darba samaksa ir darbiniekam regulāri izmaksājamā atlīdzība par darbu, un ar to saprot darba algu, piemaksas, prēmijas un cita veida atlīdzību, kas saistīta ar darbu. Darba alga ir darba samaksas nemainīgā daļa, savukārt piemaksas, prēmijas un cita veida atlīdzība – mainīgā daļa.

Piemaksas var būt par papildu darbu, par darbu īpašos apstākļos, par nakts darbu, par virsstundu darbu vai darbu svētku dienā. Virsstundu piemaksa pienākas par darbu, kuru darbinieks veic virs normālā darba laika. Piemaksas ir noteiktas Darba likuma 18. nodaļā (65.–68. pants). Darba devējam ir tiesības piešķirt darbiniekam arī cita veida atlīdzību darba attiecību ietvaros, piemēram, apmaksājot pusdienu talonus, telefona rēķinus, patērēto degvielu.

Darba likuma 62. pantā ir noteikti iespējamie darba samaksas organizācijas veidi: laika alga un akorda alga. Bieži tiek minēts jēdziens *summētais darba laiks*. Tas ir darba laika organizēšanas veids un nav uzskatāms par darba samaksas sistēmu. Summēto darba laiku nosaka, lai nodrošinātu uzņēmuma nepārtrauktu darba gaitu, jo nav iespējams ievērot normālo dienas vai nedēļas darba laiku (piem., medmāsa, tālbraucēji šoferi, tirdzniecības darbinieki).

Laika algu saskaņā ar Darba likuma 62. pantu aprēķina atbilstoši faktiski nostrādātajam darba laikam neatkarīgi no paveiktā darba daudzuma. Laika alga var tikt noteikta kā mēneša, dienas vai stundas alga.

Piemēram, ja vienas stundas alga ir noteikta 3,80 eiro, tad, nostrādājot 20 darba dienas (160 stundas), darbiniekam aprēķinātā bruto alga pirms nodokļiem būs 608,00 eiro. Ja kādā mēnesī ir 22 darba dienas (176 stundas), darbinieks izpelnīs 668,80 eiro. Savukārt, ja darbiniekam noteiktā mēneša bruto darba alga būtu 600 eiro, tad summa nemainītos neatkarīgi no darba dienu un darba stundu skaita mēnesī.

Akorda algu aprēķina atbilstoši izdarītā darba daudzumam, kas paveikts normāla darba laika ietvaros (40 stundas nedēļā). Tas nozīmē, ka vienas automašīnas nomazgāšana maksā, piemēram, 4,50 eiro, un algu darbinieks saņems par padarīto darbu. Akorda algas noteikšanas gadījumā svarīgs ir **izcenojums**, un, ja darbinieks ir nostrādājis visas mēnesī noteiktās normāla darba laika stundas, aprēķinātā darba alga nedrīkstētu būt mazāka par valsts noteikto minimālo mēneša darba algu.

Darba alga nav vienīgais ienākumu veids, jo indivīds **ienākumus** var saņemt arī citādāk. Piemēram:

- kā pašnodarbinātā persona, kas reģistrējusi saimniecisko darbību;
- saņemot autoratlīdzību par noteiktiem autortiesību objektiem;
- uz uzņēmuma līguma pamata;
- saņemot pensiju;
- saņemot stipendiju;
- saņemot pabalstu;
- saņemot bezatlīdzības finanšu līdzekļus – mantojumu, dāvinājumu;
- saņemot apdrošināšanas atlīdzības (par traumu, nelaimes gadījumu);
- saņemot vinnestus no azartspēlēm un loterijām;
- saņemot summas no Valsts ieņēmumu dienesta (VID) ienākuma nodokļa pārmaksas dēļ;
- saņemot ziedojumus;
- saņemot atlīdzību par pirkumu veikšanu dažādās lojalitātes programmās (*Rimi, Neste, Maxima*);
- saņemot atpakaļ savulaik kādam aizdotos naudas līdzekļus;
- saņemot ienākumus nomas maksas veidā par kustamā vai nekustamā īpašuma iznomāšanu vai saņemot īres maksu par dzīvokļa izīrēšanu;
- saņemot dividendes no komercsabiedrības peļņas atbilstoši akciju / kapitāla daļu skaitam;
- saņemot ienākumus procentu veidā no noguldījumu produktiem (depozīts, krājkonts) vai gūstot peļņu no darījumiem ar vērtspapīriem;
- lasot meža veltes (ogas, sēnes) vai ārstniecības augus un tos pārdodot;

- pārdodot savu īpašumu (kustamo un nekustamo).

Fiziska persona var veikt saimniecisko darbību, kas ietver uzņēmuma līguma izpildi, profesionālo darbību, nekustamā īpašuma apsaimniekošanu, komercagenta, māklera un individuālā komersanta darbību. VID mājaslapā atrodama informācija par fiziskās personas darbību, kas tiek uzskatīta par saimniecisko darbību, un minēti nosacījumi, kas to identificē. Jāizpildās vienam no šādiem kritērijiem:

- var konstatēt darījumu regularitāti un sistemātiskumu – trīs un vairāk darījumi gadā vai pieci un vairāk darījumi trijos gados;
- ieņēmumi no darījuma pārsniedz noteiktu summu gada laikā. Šeit gan netiek ņemti vērā ienākumi no personiskā īpašuma pārdošanas;
- darbības ekonomiskā būtība vai personas īpašumā esošo lietu apjoms norāda uz sistemātisku darbību ar mērķi gūt atlīdzību.

Personai ir tiesības neregistrēt saimniecisko darbību, ja ienākumu tā gūst, iznomājot vai izīrējot nekustamo īpašumu, iznomājot vai atsavinot kustamo mantu vai gūstot samaksu par dabas resursu izmantošanu. Tad fiziskajai personai ir pienākums par to informēt VID piecu darbdienu laikā no līguma noslēgšanas dienas. Ja tas ir izdarīts, tad gūtajam ienākumam no īpašuma piemēro samazinātu nodokļa likmi. To ir izdevīgi darīt, ja saimnieciskās darbības izdevumu nav vispār vai tie ir nebūtiski. Persona var uzskaitīt tikai ieņēmumus, un, ja ienākumu no īpašuma izmaksā juridiska persona, tā nodokli ietur, veicot izmaksu. Tomēr, ja nodoklis nav ieturēts, personai ir pienākums iesniegt gada ienākumu deklarāciju no ienākumu izmaksas gadam sekojošā gada 1. marta līdz 1. jūnijam. Ienākumam no paziņotās neregistrētās saimnieciskās darbības, kam piemēro samazināto nodokļa likmi, nav tiesību piemērot gada neapliekamo minimumu, nodokļa atvieglojumus un attaisnotos izdevumus.

Terminoloģija

Ar **uzņēmuma līgumu** viena puse uzņemas izpildīt otram par zināmu atlīdzību ar saviem darba rīkiem un ierīcēm kādu pasūtījumu, izgatavot kādu lietu vai novest līdz galam kādu pasākumu. [...] Uzņēmējam jāizpilda pasūtījums saskaņā ar līgumu un jānodod pasūtītājam (Civillikums, 1937).

Kas ir profesionālā darbība?

Profesionālā darbība ir jebkura neatkarīga profesionālu pakalpojumu sniegšana ārpus darba tiesiskajām attiecībām, kā arī zinātniskā, literārā, pasniedzēja, aktiera, režisora, ārsta, zvērināta advokāta, zvērināta

revidenta, zvērināta notāra, zvērināta mērnika, zvērināta taksatora, mākslinieka, komponista, mūziķa, konsultanta, inženiera, zvērināta tiesu izpildītāja, grāmatveža vai arhitekta darbība. Profesionālā darbība aptver divas lielas profesiju grupas:

- 1) radošās profesijas, piemēram, komponista, mākslinieka vai literārā darbība. Šajā gadījumā ienākuma guvēji pēc būtības ir autoratlīdzības saņēmēji (autoratlīdzības izmaksas brīdī ienākuma izmaksātājs ietur no tās iedzīvotāju ienākuma nodokli);
- 2) reglamentētās profesijas, kurās profesionālās kvalifikācijas atzīšanas kritērijus nosaka, pamatojoties uz likumu *Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu* un tam pakārtotajiem normatīvajiem aktiem, kā arī uz speciālajiem likumiem, kuri reglamentē darbību atsevišķās profesijās, piemēram, Latvijas Republikas Advokatūras likums, likums *Par zvērinātiem revidentiem*, Notariāta likums.

Kas ir pašnodarbinātā persona?

Tā ir persona, kas veic saimniecisko darbību un ir reģistrēta kā pašnodarbinātā persona. Pašnodarbinātais reģistrējas VID Elektroniskās deklarēšanas sistēmā vai klātienē VID klientu apkalpošanas centros, uzrādot personas identitāti apliecinošu dokumentu – pasi vai personas apliecību (eID). Katram darbības veidam ir atbilstošs dokuments, kas apliecina pašnodarbinātību:

- ja persona saņem autoratlīdzību – dokuments, kas apliecina autoratlīdzības saņemšanu;
- zvērināts notārs – tieslietu ministra rīkojums par zvērināta notāra iecelšanu;
- zvērināts advokāts – Latvijas Zvērinātu advokātu padomes izsniegta apliecība;
- zvērināts revidents – Latvijas Zvērinātu revidentu asociācijas izsniegta zvērināta revidenta sertifikāts;
- zvērināts tiesu izpildītājs – dokuments, kas apliecina iecelšanu amatā;
- prakses ārsts – ārsta sertifikāts un ārsta prakses reģistrācijas apliecība, ko izsniegusi Latvijas Ārstu biedrība;
- prakses farmaceits, prakses veterinārārsts un prakses optometrists – dokuments, kas apliecina tiesības uzsākt attiecīgo praksi;
- ja persona ir saimnieciskajā darbībā gūta ienākuma nodokļa maksātāja – īpašuma vai valdījuma tiesības apliecinošs dokuments, VID izsniegta licence un citi dokumenti, kas to apliecina;
- individuālais komersants – Uzņēmumu reģistra izsniegta reģistrācijas apliecība.

Persona maksā nodokļus, ne tikai gūstot ienākumus (piem., darba algu, autoratlīdzību, procentus no depozīta), bet arī pērkot preces un saņemot pakalpojumus. Visus nodokļus, ko maksā persona, var iedalīt tiešajos un netiešajos.

Tiešie nodokļi ir tie, kurus persona maksā no saviem ienākumiem vai par tai piederošu mantu. Tādi ir iedzīvotāju ienākuma nodoklis (IIN), valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas (VSAOI) un nekustamā īpašuma nodoklis (NĪN). Tiešā veidā tiek maksātas arī nodevas, kas saistītas ar nekustamā īpašuma saņemšanu kā dāvinājumu, mantošanu vai iegādi.

Savukārt nodokļu veidi, kurus maksā netieši, ir saistīti ar patēriņu, jo tie ir iekļauti pakalpojumu un preču cenā. Tie ir pievienotās vērtības nodoklis (PVN), muitas nodoklis un akcīzes nodoklis. Pasūtot preces internetā, svarīgi ir zināt, no kādas valsts un par kādu vērtību tās tiek sūtītas. Preces vērtība ir norādīta sūtījuma pavaddokumentos. Ja izcelsmes vieta ir Eiropas Savienība, tad nekās papildus nav jāpiemaksā, bet, ja tā ir trešā valsts, tad būs jāmaksā PVN vai ievadmuita, kuru aprēķina no preces vērtības.

Ja ienākumi veidojas darba attiecībās, tad darba devējs aprēķina, ietur no algas un iemaksā valsts budžetā iedzīvotāju ienākuma nodokli un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Ja persona saņem dividendes, autoratlīdzību, procentus par depozītu vai krājkontu, tad IIN ietur un valsts budžetā iemaksā ienākumu izmaksātājs.

Nekustamā īpašuma nodokli aprēķina pašvaldība, kuras teritorijā atrodas nekustamais īpašums, izmantojot Valsts zemes dienesta noteiktās nekustamā īpašuma kadastrālās vērtības. Nodoklis ir jāmaksā pašvaldībai, pamatojoties uz maksāšanas paziņojumu, ko pašvaldība izsūta nekustamā īpašuma īpašniekam pa pastu vai e-pastā līdz kārtējā gada 15. februārim. Iegūt informāciju par personai piederošo nekustamo īpašumu, aprēķināto NĪN un veikt apmaksu tiešsaistē var portālā www.latvija.lv.

Uzdevumi

1. Valdis strādā galdniecībā, un viņa darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, kurā minēts, ka algas likme ir 3,45 eiro stundā, un ir noteikts normālais darba laiks 40 stundas nedēļā. Valdis darba devējam ir iesniedzis algas nodokļa grāmatiņu, kurā ierakstīts viens apgādājams. Prognozētais neapliekamais minimums ir 100 eiro. Mēnesī, kurā normālais darba laiks ir 160 stundas, viņš ir nostrādājis 166 stundas. Aprēķiniet bruto un neto darba algu Valdim atbilstoši spēkā esošajām likuma normām!
2. Janīna taksācijas gadā ir guvusi šādus ieņēmumus: bruto alga 6860 eiro, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras izmaksātais

slimības pabalsts 200 eiro, alimenti dēlam no šķirtā vīra 600 eiro, AAS *Balta* apdrošināšanas atlīdzība par bojāto automašīnu 75 eiro, ieņēmumi no personīgās automašīnas pārdošanas 600 eiro, procentu ienākumi no depozīta *SEB bankā* 10 eiro, darba devēja pabalsts mammas bērēm 150 eiro, honorārs par pašas izdoto grāmatu 400 eiro un brāļa dāvinājums skaidrā naudā 1000 eiro. Kuri no šiem ieņēmumiem atbilstoši spēkā esošajām likuma normām ir apliekami ar iedzīvotāju ienākuma nodokli?

3. Apmeklējiet Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izglītojošā portāla sadaļu *Uzzini savu Finanšu pratības indeksu FKTK izveidotajā e-testā!* un nosakiet individuālo finanšu pratības indeksu!

Papildu jautājumi

1. Kādā veidā darba devējs var uzzināt, vai darbiniekam ir apgādībā esošas personas, par kurām būtu jāpiemēro nodokļa atvieglojums?
2. Kāda būs mikroviļņu krāsns pārdošanas cena, ja preces vērtība bez PVN ir 75,30 eiro?
3. Ar ko atšķiras bruto darba samaksa no neto darba samaksas?
4. Vai varat pateikt, kurš nodokļu veids (tiešie vai netiešie) veido lielākos ieņēmumus valsts budžetā?
5. Kā jūs domājat, kurš no netiešajiem nodokļiem veido lielāko daļu no netiešo nodokļu ieņēmumiem valsts budžetā?
6. Jūs apmeklējat zobārstu, un par protezēšanas pakalpojumu jums jāmaksā 400 eiro. Zobārsts jums piedāvā atlaidi 10 % apmērā, bet ar nosacījumu, ka par maksājumu netiks izsniegta darījumu apliecinoša kvīts. Kā jūs rīkosieties?

Tests

- Savu attieksmi pret naudu un tās izdošanu varat pārbaudīt, aizpildot 4. pielikumā doto testu *Vai jūs protat tērēt naudu?*

Ieteicamā literatūra un avoti 1. tēmai

1. Verjē, T. (2005). *Finanšu fitness*. Rīga: Nordik.
2. Gitman, L. J., Joehnk, M. D., Billingsley, R. (2010). *Personal Financial Planning*. 12th ed. Pieejama: <http://books.google.lv>
3. Ryan, J. S. (2009). *Managing your personal finances*. Pieejama: <http://books.google.lv>
4. Standarts "Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem", temats A, sadaļa A2 – Ienākumi. Pieejams: <https://www.finansu-pratiba.lv/kompetencu-standarts/>

PRIVĀTPERSONAS IZDEVUMU STRUKTŪRA, ANALĪZE UN OPTIMIZĀCIJA. BUDŽETS, TĀ VEIDOŠANAS PRINCIPI — 2. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Iegūt priekšstatu par personīgo izdevumu struktūru un izvērtēt izdevumu atbilstību savām prioritātēm un ieņēmumiem. Sagatavot personīgos finanšu pārskatus. Iegūt priekšstatu par personīgā budžeta būtību un sagatavošanas principiem. Atbilstoši finanšu plānošanas posmiem veikt mērķu noteikšanu un apzināt to īstenošanas aktivitātes un alternatīvas.

UZDEVUMI

1. Apkopot izdevumus par konkrētu laika periodu (vienu nedēļu vai mēnesi) un sadalīt tos pa izdevumu kategorijām.
2. Apzināt katras izdevumu grupas proporciju kopējos izdevumos. Apzināties savas prioritātes. Noskaidrot, vai izdevumi atbilst individuālajām prioritātēm.
3. Sagatavot personīgos finanšu pārskatus: izdevumu un ienākumu pārskatu un bilanci.
4. Atbilstoši finanšu plānošanas posmiem noteikt personīgos īstermiņa, vidēja termiņa un ilgtermiņa mērķus un izstrādāt paredzamo aktivitāšu alternatīvas.
5. Nodemonstrēt prasmes sabalansēt ieņēmumus un izdevumus un sagatavot personīgo budžetu noteiktam laika posmam.

Izziņas materiāls

Finanšu plāns ir ceļvedis personīgo finansiālo mērķu sasniegšanai. Finanšu plānošana ir dinamisks process. Cilvēka vajadzības un mērķi var mainīties atkarībā no konkrētā dzīves cikla posma. Daži finanšu mērķi ir svarīgi neatkarīgi no vecuma.

Ja jums ir 25, 45 vai 65 gadi, par prioritāti vajadzētu uzskatīt finansiālo drošību (personai ir alternatīvi ienākumu veidi vai uzkrājums), lai

jūs spētu pastāvēt ekonomiskās krīzes vai bezdarba apstākļos. Dažādas pārmaiņas cilvēka dzīvē, piemēram, jauns darbs, laulība, bērni, pārcelšanās uz jaunu dzīvesvietu, var kļūt par sākotnējā finanšu plāna daļu (pamatu). Finansiālā labklājība ir katra indivīda subjektīvs redzējums, tomēr īstermiņā tam vajadzētu izpausties ar indivīda spēju apmierināt ikdienas tēriņu vajadzības un sekmīgi pārvaldīt savas finanses (Intrum, 2021). Savukārt, domājot par cilvēka dzīves ciklu, finansiālā labklājība attiecas gan uz pašreizējo finansiālo drošību, gan nākotnes finansiālās situācijas drošību (Lind, 2020). Personīgo finanšu pārvaldībā ir vairāki svarīgi virzieni: personas spējas gūt ienākumus, pieņemt pārdomātus lēmumus par saviem izdevumiem, kur nepieciešamības gadījumā ir pamatots lēmums piesaistīt finansējumu aizņemoties un, visbeidzot, sekmīgi veidot sabalansētu personīgo budžetu, neaizmirstot par uzkrājumiem.

Nereti cilvēks dzīves laikā saskaras ar negaidītiem finansiāliem satricinājumiem, piemēram, darba zaudējumu, auto avāriju, šķiršanos vai tuvinieka nāvi, ilgstošu slimību, nepieciešamību atbalstīt pieaugušos bērnus vai vecākus. Rūpīgi plānojot, iespējams pārvarēt grūto laiku problēmas un turpmāk dzīvot labi. Piemēram, izveidojot uzkrājumu neparedzētiem gadījumiem vai samazinot ikmēneša tēriņus, var palīdzēt pats sev un savai ģimenei materiālu zaudējumu gadījumā.

Saskaņā ar ASV Nacionālā finanšu izglītības fonda datiem 70 % dažādu loteriju uzvarētāju saskaras ar finansiālām grūtībām, jo bieži vien loterijā laimēto naudu tie tērē haotiski, un daudzi no viņiem ātrāk vai vēlāk iesniedz bankrota pieteikumu. Secinājums: tas, ka jums ir daudz naudas, nebūt nenozīmē, ka spēsiet izdarīt labāko finanšu izvēli.

Cilvēka dzīve tradicionāli ir iedalīta vairākos posmos – no bērnības līdz pensijas vecumam. Atbilstoši tiem mainās indivīda vajadzības un prioritātes – no īstermiņa mērķiem, tādiem kā uzkrājumi jauna mobilā telefona iegādei, līdz ilgtermiņa mērķiem, tādiem kā uzkrājumi sava biznesa uzsākšanai. Mērķu sasniegšanai nepieciešama dažāda veida finanšu plānošana.

Terminoloģija

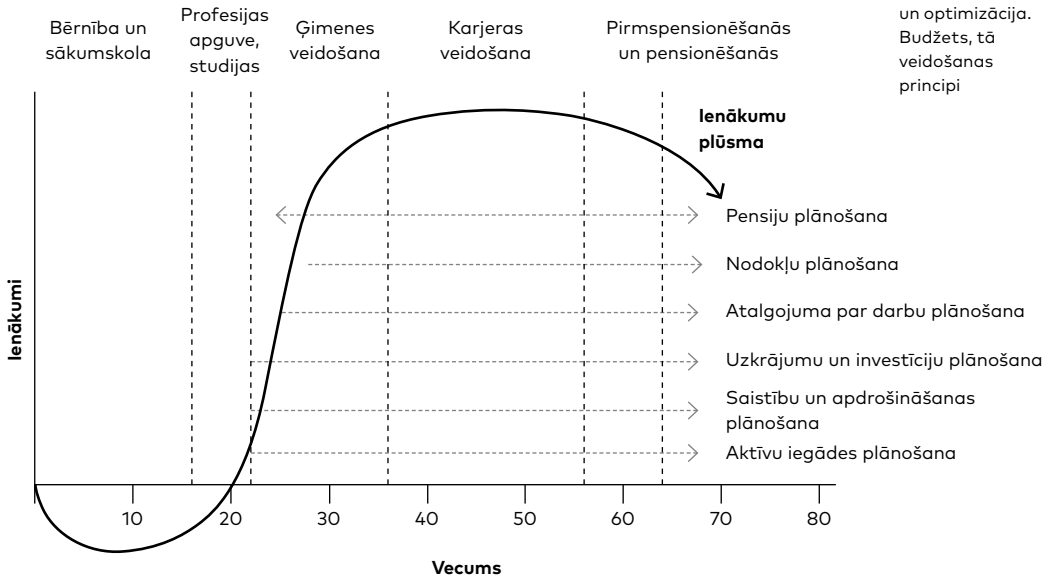
Personīgo finanšu plānošana ir:

- sistemātisks process, kas ņem vērā indivīda svarīgākās finanšu darbības, lai izpildītu viņa finanšu mērķus;
- indivīda naudas pārvaldīšanas process, lai sasniegtu personīgo ekonomisko gandarījumu.

Personīgo finanšu plānošanas tipiskās komponentes saistībā ar dzīves ciklu ir parādītas 2.1. attēlā.

2. tēma.

Privātpersonas izdevumu struktūra, analīze un optimizācija. Budžets, tā veidošanas principi

2.1. att. Dzīves cikls un finanšu plāns (Gitman, Joehnk, & Billingsley, 2010).

Aktīvu iegādes plānošana

Viena no pirmajām plānošanas kategorijām ir aktīvu iegāde. Aktīvi ir:

- **likvidie aktīvi** (skaidra nauda, nauda bankas kontā), kas tiek izmantoti ikdienas tēriņu apmaksai;
- **investīcijas** (akcijas, obligācijas un citi finanšu instrumenti), kas tiek iegādātas, lai gūtu ienākumus;
- **personīgais īpašums** (kustamais īpašums, piem., automobīlis, mēbeles, sadzīves tehnika, apģērbs, juvelierizstrādājumi, sadzīves elektronika un daudzi citi līdzīgi priekšmeti);
- **nekustamais īpašums** (zeme un viss, kas nostiprināts uz tās, piem., māja. Piemēram, ar nekustamā īpašuma nodokli apliek zemi un ēkas, t. sk. kadastra informācijas sistēmā reģistrētas, bet ekspluatācijā nenodotas ēkas. Nekustamo īpašumu var veidot arī dzīvoklis, domājamā daļa no kopīpašuma daudzdzīvokļu mājā. Nekustamā īpašuma pazīme – tam ir piešķirts kadastra numurs un īpašuma tiesības īpašnieks nostiprina zemesgrāmatā).

Saistību un apdrošināšanas plānošana

Cita finanšu plānošanas kategorija ir saistību plānošana. To apjoms atbilst parāda summai, par kādu cilvēks uzņēmis atbildību. Saistības rodas tad, kad aizņemamies naudu. Daudzi dzīvo ar parādiem, jo ir

paņemts kredīts izglītības ieguvei un citām vajadzībām (piem., automobiļa, mēbeļu, sadzīves tehnikas vai mājokļa iegādei), kā arī izmanto maksājuma karšu kredītresursus. Lai kāds arī būtu kredīta avots, šīm operācijām ir viena kopīga iezīme – parāds būs jāatmaksā nākotnē.

Ikvienam cilvēkam ir svarīga arī adekvātas apdrošināšanas saņemšana. Dažādos dzīves posmos var rasties vajadzība apdrošināt dzīvību, veselību, īpašumu un atbildību. Daudzi apdrošināšanu uzskata par absolūti nevajadzīgu naudas tēriņu. Tādēļ, lai vēlāk nepārmaksātu, jāizvēlas optimālas apdrošināšanas programmas. Apdrošināšana ir finanšu riska pazemināšanas paņēmieni.

Uzkrājumu un investīciju plānošana

Cilvēks sākotnēji veido uzkrājumus, lai radītu rezervi neparedzētiem izdevumiem. Ja ieņēmumi pārsniedz izdevumus, rodas interese par uzkrājumu. Mērķi var būt dažādi, piemēram, pensijai, bērnu izglītībai u. c. Uzkrājumus var palielināt, ieguldot līdzekļus dažādos finanšu instrumentos.

Atalgojuma par darbu plānošana

Darba alga ir tikai viens no faktoriem, kas motivē cilvēku būt lojālam attiecībās ar darba devēju. Arvien biežāk darba devēji piedāvā darbiniekiem dažādus papildu labumus un motivācijas programmas, radot elastīgu un individuāli pielāgotu darba vidi. Papildu labumi var iekļaut dzīvības un veselības apdrošināšanu, apdrošināšanu invaliditātes gadījumā, kompensāciju par apmācības izdevumiem, dalību peļņas sadalē, kā arī citas priekšrocības, piemēram, ēdināšanas un transporta atlaidi vai subsidēšanu, apmaksātas brīvdienas īpašos dzīves gadījumos, elastīgu darba laiku, lai cilvēks var salāgot savu darba laiku ar sev svarīgām privātām lietām u. c.

Nodokļu plānošana

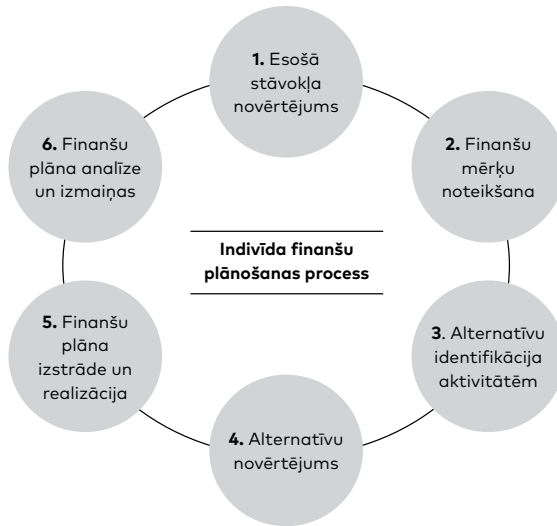
Paredz nodokļu minimizēšanas stratēģijas izstrādi, ņemot vērā pašreizējos un iespējamos ienākumus. Nodokļu plānošana ir cieši saistīta ar investīciju plānošanu.

Pensiju plānošana

Kamēr cilvēks strādā algotu darbu vai gūst ienākumus no uzņēmējdarbības, viņam savas finanses jāpārvalda, lai sasniegtu mērķus, kurus tas uzskata par svarīgiem, beidzot aktīvās darba gaitas vai pēc aiziešanas pensijā. Tie var būt: līdzšinējā dzīves līmeņa saglabāšana, ceļojumi, bērnu apciemošana un, iespējams, vasarnīcas vai laivas iegāde. Pensijas plānošanai jā sākas jau ilgi pirms došanās pensijā.

2. tēma.

Privātpersonas izdevumu struktūra, analīze un optimizācija. Budžets, tā veidošanas principi

2.2. att. Indivīda finanšu plānošana.

Jauni cilvēki bieži vien ir pārliecināti, ka laika nav tik daudz, lai to tērētu personīgo finanšu plānošanai, vismaz pagaidām. Tomēr – jo agrāk sākam plānot savas personīgās finanses, jo labāk būs sagatavoti dzīves apstākļu pārmaiņām. Indivīda finanšu darbība sevī iekļauj trīs galvenos lēmumu virzienus:

- 1) tērēt. Tās ir summas ikdienas izdevumiem dzīvošanai, galvenajiem izdevumiem, rekreācijas (atvaseļošanās, ārstnieciskajai) darbībām;
- 2) saglabāt. Summas, kas nodrošina ilgtermiņa finansiālo stabilitāti;
- 3) dalīties. Lai nodrošinātu palīdzību tiem, kuriem tas visvairāk nepieciešams (labdarībai).

Indivīda finanšu plānošana paredz loģisku sešu posmu procedūru, kuru var pielāgot jebkurai dzīves situācijai (2.2. att. – izveidots pēc Kapoor et al., 2008, 10th ed.). Plānošana cilvēkam palīdz ikdienas rutīnā nepazaudēt savus finansiālos mērķus. Sākt plānot var jebkurā vecumā, turklāt – jo ātrāk sāksiet plānot savu finansiālo nākotni, jo ātrāk sasniegsiet savus mērķus.

1. Esošā stāvokļa novērtējums

Nav iespējams uzlabot savu finansiālo situāciju, ja nav ne jausmas par esošo situāciju. Šajā sākuma posmā jānosaka pašreizējā finansiālā situācija attiecībā uz ienākumiem, naudas uzkrājumiem, dzīvošanas izdevumiem un parādiem. Tas nodrošinās pamatu finanšu plānošanai.

Pirmā situācija

Tuvākajos divos mēnešos Pēteris beigs studijas starptautiskā biznesa bakalaura programmā. Viņš strādā nepilnu darba dienu, un viņa darbs ir saistīts ar pārdošanu. Pēteris dzīvo universitātes kopmītnēs. Pēterim ir neliels uzkrājumu fonds 1700 eiro apmērā un studiju kredīts vairāk nekā 2400 eiro.

Otrā situācija

Jānis ir dizaineris, un viņa ienākumi ir neregulāri un svārstīgi. Ir 2000 eiro parādsaistības divās bankās, uzkrājumu nav. Dzīvo pie vecākiem.

Trešā situācija

Annas profesija ir angļu valodas skolotāja, bet viņa strādā par pārdošanas aģenti. Darba vajadzībām izmanto savu automašīnu. Parādsaistību nav, ir 2000 eiro uzkrājums krājkontā un dzīvības apdrošināšanas polise ar uzkrājumu 3000 eiro apmērā, kuru varēs saņemt pēc 36 mēnešiem, kad beigsies polises termiņš. Viņa ir dzīvokli, bet īres līgums beigsies pēc trim mēnešiem, tādēļ šobrīd viņa meklē jaunu dzīvesvietu.

Precīza izpratne par pašreizējo finansiālo situāciju palīdzēs formulēt reālus un sasniedzamus mērķus.

2. Finanšu mērķu noteikšana

Mērķis ir gala rezultāts tam, ko cilvēks nodomājis iegādāties, sasniegt, realizēt, paveikt vai pabeigt tuvākā vai tālākā nākotnē. Mērķi var būt dažādi, piemēram – mācīties svešvalodu, uzkrāt noteiktu summu krājkontā, nopirkt automašīnu, ceļot, remontēt dzīvokli. Svarīgi ir izvēlēties tikai tos mērķus, kuri konkrētajam cilvēkam personīgi ir materiāli vai emocionāli izdevīgi. Mērķiem jābūt skaidri formulētiem, samērojamiem, sasniedzamiem, reāliem un ar laika ierobežojumu. Piemēram, doties ceļojumā – ir mērķis, taču, kamēr nav sarēķināta mērķa īstenošanai nepieciešamā naudas summa, tas nav noderīgs plānošanas procesam un budžeta sagatavošanai.

Ir īstermiņa, vidēja termiņa un ilgtermiņa mērķi. Īstermiņa mērķi: ko var izdarīt tuvākajā nākotnē – varbūt pēc nedēļas vai dažiem mēnešiem, bet ne ilgāk kā viena gada laikā. Vidēja termiņa mērķi: ko var sasniegt 2–5 gadu laikā. Ilgtermiņa mērķi: ko cerat sasniegt 6–10 gadu laikā. Mērķu skaits nedrīkstētu būt pārāk liels. Piemēram, ieteicamais īstermiņa mērķu skaits ir divi līdz trīs, bet ne vairāk par pieciem, taču ilgtermiņā – tikai viens vai divi. Turklāt jādomā arī, kā sasniegt stratēģiskos mērķus (izveidot *drošības spilvenu*, sakrāt pirmo iemaksu dzīvesvietas

iegādei) un neliegt sev izklaides vai statusa lietu un pakalpojumu iegādi. Tieši spēja sabalansēt dažāda līmeņa mērķu izpildes procesus un nodrošināt savu dzīves kvalitāti atbilstoši personīgajai vērtību sistēmai liecina par prasmīgu finanšu pārvaldību.

Padomi mērķu noteikšanai:

- nosakiet reālus mērķus;
- definējiet to kodolīgi;
- esiet elastīgi! Iespējams, plānus vajadzēs mainīt atbilstoši ienākumu apjomam dažādos dzīves cikla posmos;
- dažu mērķu sasniegšanai nepieciešams pelnīt vairāk vai arī iegūt papildu izglītību, kas prasa gan laiku, gan arī personīgās spējas un talantus;
- ilgtermiņa mērķu sasniegšana var būt atkarīga no vairāku īstermiņa un vidēja termiņa mērķu realizācijas;
- var būt grūti no kaut kā atteikties šodien, lai kaut ko iegūtu nākotnē, taču, lai nodrošinātu nākotni, jābūt gatavam ziedot kaut ko arī no sevis.

Vairākas reizes gadā vajadzētu pārskatīt savas finansiālās vērtības un mērķus. Vai finanšu prioritātes ir atbilstošas jūsu personīgajām sociālajām un sadzīves vajadzībām, vēlmēm pēc luksusa precēm, kā arī izvērtēt, kā ekonomiskā situācija ietekmē jūsu mērķus un prioritātes.

Pirmā situācija

Pēteris izvīrzijs sev vairākus mērķus. Viens no tiem ir dzēst studiju kredītu, otrs – iegūt maģistra grādu biznesa vadības jomā, trešais – vienlaicīgi ar studijām uzsākt darbu starptautiskā uzņēmumā (izveidots pēc Kapoor et al., 2008, 10th ed.).

Otrā situācija

Jānis gada laikā vēlas samazināt savas parādsaistības (kredītkarte no *Citadele bankas* un kredītkarte no *SEB bankas*) no 2000 eiro līdz 1000 eiro.

Trešā situācija

Anna pēc trīs gadiem vēlas pārdot savu pašreizējo automašīnu un iegādāties tās pašas markas automašīnu (ar jaunāku izlaides gadu, mazlietotu). Plānotais finansējums, kas jāizveido automašīnas iegādei, ir 8000 eiro.

Plānojot ilgtermiņa mērķus, jānosaka mērķa vērtība. Formula (modificēta pēc http://financeformulas.net/Future_Value.html) nākotnes vērtības aprēķināšanai ir šāda:

$$Mnv = Mpv \times (1 + INF)^P,$$

kur

Mnv – mērķa nākotnes vērtība;

Mpv – mērķa pašreizējā vērtība;

INF – inflācijas % par pēdējo gadu;

P – periodu skaits (piem., gadi līdz mērķa sasniegšanai).

Annas noskatītās automašīnas cena tirgū šobrīd ir zemāka, bet pēc trīs gadiem tās vērtība, izmantojot iepriekš minēto formulu, būs 8000 eiro.

Personas aktivitātes finanšu plānošanas kontekstā var tikt realizētas dažādi, piemēram:

- 1) mērķis ir palielināt savus ieņēmumus un tādā veidā iegūt lielākus līdzekļus, ar ko rīkoties;
- 2) ir vēlme palikt iepriekšējā sev raksturīgajā situācijā, būt disciplinētam attiecībā uz saviem izdevumu ieradumiem;
- 3) tiek plānots ietaupīt un savlaicīgi ieguldīt sev pieņemamos un saprotamos produktos.

3. Alternatīvu identifikācija aktivitātēm

Alternatīvas būtība ir tā, ka pastāv viena no divām vai vairāk iespējamībām, kuras viena otru izslēdz. Iespējamie risinājumi veidojas jau mērķa noteikšanas vai konkrētās problēmas analīzes brīdī, un cilvēkam **jāizvēlas** viens no iespējamajiem risinājumiem.

Pirmās situācijas turpinājums

Pēterim ir dažādas iespējas: viņš var strādāt pilnu darba dienu un krāt naudu tālākajām mācībām, viņš var nestrādāt un visu laiku veltīt studijām, šim nolūkam ņemot jaunu kredītu, vai arī viņš var mācīties vakarā, dienā strādājot nepilnu darba laiku (izveidots pēc Kapoor et al., 2008, 10th ed.).

Otrās situācijas turpinājums

Lai samazinātu savas parādsaistības, Jānis var pievērsties ienākumu palielināšanai un papildus gūto ienākumu neizmantojot patēriņam, bet iemaksāt kredītkartes kontā. Jānis var palikt esošo ienākumu līmenī, rūpīgi izpētīt savus izdevumus un nenotērēto novirzīt parādsaistību dzēšanai.

Trešās situācijas turpinājums

Annai mērķa sasniegšanai ir jāizveido uzkrājums. Viņa var noslēgt automātiskā maksājuma līgumu, lai katru mēnesi no algas konta noteiktu summu novirzītu uz krājkontu, vai arī var izvēlēties atvērt depozītu ar papildināšanas iespēju.

Kādas vēl papildu alternatīvas var izskatīt katrā piemērā? Domājot par saviem mērķiem, pārbaudiet, vai alternatīvas ir izskatītas. Atkarībā no jūsu pašreizējām (vai nākotnē iespējamām) dzīves situācijām norādiet dažādas alternatīvas savu agrāk izvirzīto finansiālo mērķu sasniegšanai!

4. Alternatīvu novērtējums, ņemot vērā dzīves situācijas, personīgās vērtības, ekonomiskos faktoros

Izvērtējot iespējamās alternatīvas, tās nosacīti var iedalīt četrās grupās:

- 1) **turpināt** darīt to pašu,
- 2) **paplašināt** pašreizējo situāciju,
- 3) **mainīt** pašreizējo situāciju,
- 4) **pilnībā jauna** rīcība.

Alternatīvu vērtēšana ietver izdarīto lēmumu seku analīzi un riska novērtējumu, ņemot vērā esošos informācijas avotus.

Pirmās situācijas turpinājums

Pēterim jāreķina savi ienākumi tuvākajā laikā un ilgtermiņā. Viņam jānovērtē karjeras izaugsmes iespējas, ņemot vērā pašreizējo kompetenci un nepieciešamību iegūt jaunas kompetences. Ar kādiem riskiem un kompromisiem jāreķinās Pēterim? Kāda situācija ir jums? (Izveidots pēc Kapoor et al., 2008, 10th ed.)

Otrās situācijas turpinājums

Lai samazinātu savas parādsaistības, Jānis var rīkoties divējādi: dzēst parādsaistības pēc abām kredītkartēm vienlaicīgi vai dzēst vispirms parādu *Citadele bankas* kredītkartē un pēc tam *SEB bankas* kredītkartē.

Trešās situācijas turpinājums

Anna pēc trīs gadiem atbilstoši finanšu mērķa finansējuma apjomam var pārskatīt savu vēlmi iegādāties konkrētās markas automašīnu, jo, iespējams, tirgū būs pieejami citi modeļi. Varbūt Anna automašīnas iegādei izmantos līzingu vai patērīna kredītu, veicot līdzfinansējumu 8000 eiro apmērā vai mazāk.

Izdarot izvēli kādā jomā, piemēram, izglītībā, karjerā, finansēs, mūs zināmā mērā ietekmē sabiedrības normas, mediji, draugi. Daļa lēmumu ir saistīti ar ikdienas vajadzībām, taču daļa tiek pieņemti emociju iespaidā (it īpaši saistībā ar finansēm), nepadomājot, vai tie patiešām atbilst mūsu personīgo vērtību prioritātēm. Izlasiet 2.1. tabulā doto vērtību sarakstu un novērtējiet ar 1 vērtības, kas jums ir vissvarīgākās, ar 2 – mazāk svarīgās, un ar 3 – nesvarīgās.

Vērtību saraksts

Vērtības	Novērtējums	Vērtības	Novērtējums
Reliģija		Ēdiens	
Izglītība		Apdrošināšana	
Atvaļinājums		Nauda	
Naudas ekonomija (taupīgums)		Draugi	
Privātais bizness		Jauna automašīna	
Dārglietas		Kredītsaistību nokārtošana	
Ģimene		Apģērbs	
Veselība		Izklaide (ceļojumi, ballītes)	
Kultūras pasākumi (teātris, muzejs, koncerts)		Makšķerēšana	
Sporta pasākumi		Citas vērtības (kādas?) -----	
Karjera			

Šīs analīzes mērķis ir nodalīt vajadzības no vēlmēm. Vai tērējat naudu par lietām, kas jums un jūsu ģimenei patiešām ir svarīgas? Lai to uzzinātu, jāvelta laiks **faktisko izdevumu** atbilstības salīdzināšanai ar **prioritātēm**.

5. Finanšu plāna izstrāde un realizācija

Šajā posmā tiek izstrādāts mērķu sasniegšanas rīcības plāns. Finanšu plānošana ir dinamisks process. Dažādas pārmaiņas personīgajā dzīvē, piemēram, darbavietas vai profesijas maiņa, laulība, bērna piedzimšana, pārceļšanās uz jaunu dzīvesvietu, var kļūt par sākotnējā finanšu plāna daļu (pamatu). Rīcības plāna īstenošana ir vissarežģītākā personisko finanšu vadības daļa. Tas ir etaps, kurā jāveic konkrētas aktivitātes, kas prasa piepūli, piemēram, savu līdzekļu palielināšanai. Rīcības plāna īstenošana var būt arī saistīta ar savas attieksmes maiņu, turklāt tās gaitā jāveic uzskaitē, lai pārliecinātos, kā tiek izpildītas plānotās darbības.

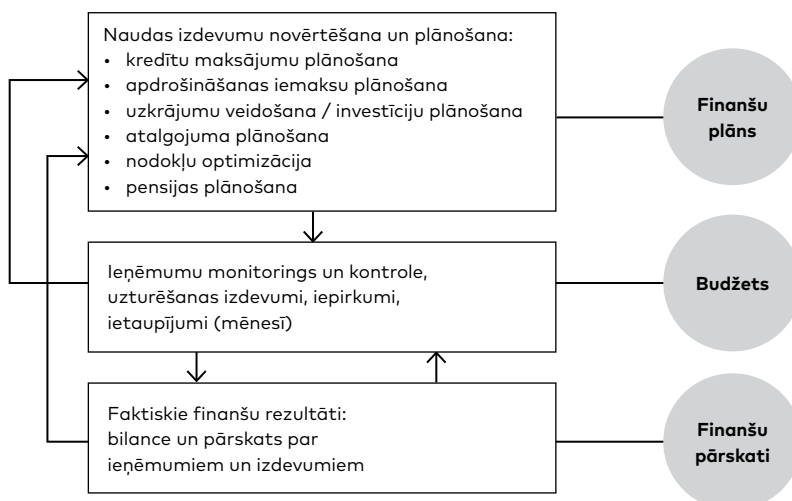
6. Finanšu plāna analīze un izmaiņas

Finanšu plāna realizācijas laikā jāsalīdzina plānotās un faktiskās summas. Laika gaitā arī jāpārskata un jāatjaunina savs plāns, jo mainās gan apstākļi, gan paši mērķi, piemēram, var mainīties ielānoto pakalpojumu vai aktīvu cenas. Pārskatīšana ir nepieciešama, lai varētu

atspoguļot izmaiņas un pastāvīgi sekot līdzi savu ilgtermiņa mērķu sasniegšanai. Piemēram, gados jaunam cilvēkam (studentam), izmaiņas dzīves apstākļos var notikt straujāk, un tad pārskatīt mērķus var ik pēc sešiem mēnešiem. Personas vecums, riska tolerance un finansiālo apstākļu izmaiņas var ietekmēt turpmāko plānoto notikumu virzību. Finanšu pārbaude jāveic, lai redzētu, piemēram, cik veiksmīgi darbojas pašreizējās investīcijas, nosakot, vai varat atļauties līdzekļu novirzīšanu uzkrājošajiem apdrošināšanas produktiem un vai ir jākoriģē iemaksu apjoms (piem., 3. pensiju līmenī vai krājkontā).

Finanšu pārskati

Personīgie finanšu pārskati ir plānošanas instruments, kas spēj novērtēt personas finanšu stāvokli un palīdz noteikt potenciālās finanšu problēmas un pieņemt pamatotākus lēmumus finanšu jomā. Mūsdienu pasaulē droši vien būs ļoti maz cilvēku, kas atrod laiku savu finanšu plānošanai. Daži neredz tam jēgu, bet citi vienkārši nevēlas ierobežot savus tērēšanas paradumus. Tādēļ nav pārsteigums, ka iesniegto bankrota pieteikumu skaits arvien palielinās. Ļoti bieži mēs tērējam naudu impulsīvi, nedomājot par sekām. Lai šo tendenci mainītu, jāapzinās, ka nauda būtu jātērē atbildīgāk. Viens no labākajiem instrumentiem, kā cilvēkam iegūt atbildīgu finanšu uzvedību, ir viņa personīgais budžets. 2.3. attēlā parādīta individuālās finanšu plānošanas elementu savstarpējā saistība. Finanšu plāni nodrošina gada budžeta saturu; tajā pašā laikā budžetu tieši ietekmē gan bilance, gan ieņēmumu un izdevumu pārskats.

2.3. att. Finanšu plānošanas elementu savstarpējā saistība (Gitman et al., 2010).

Lai izstrādātu personīgos finanšu plānus un veiktu to monitoringu, vajadzīgi divu veidu personīgo finanšu pārskati – bilance un pārskats par ieņēmumiem un izdevumiem. Viens no izdevumu uzskaites uzdevumiem ir nodrošināt datus, ko var izmantot analīzei, ar nosacījumu, ka tiek saglabāta datu klasifikācijas konsekvence ilgākā laika periodā. Var atzīmēt divas stratēģijas preču un pakalpojumu racionālai iegādei: ekonomija un optimizācija. Ekonomija nozīmē tērēt naudu tikai tad, kad tas nepieciešams. Pircējs gaida, līdz rodas vajadzība iegādāties produktu vai pakalpojumu. Tad tiek pirktas tik maz, cik vien iespējams, un par zemāko cenu, kādu var atrast. Netiek pirktas vairāk nekā tajā brīdī nepieciešams. Tā rezultātā mainās pirkšanas paradumi, jo mazāk tiek tērēti luksusa precēm, kā arī tiek ietaupīta nauda pamatvajadzību – pārtikas un apģērba – iegādei. Optimizācijas mērķis – par iztērēto naudu saņemt augstāko vērtību. Augsta vērtība var veidoties, veicot augstas kvalitātes produktu vai pakalpojumu pirkumus lielos apjomos (saņemot diskonta atlaidi).

Izdevumu uzskaites un analīzes mērķis ir samazināt izmaksas, lai paātrinātu uzkrāšanu, vienlaikus nodrošinot sev pienācīgu dzīves līmeni. Izdevumu kontrole sniedz atbildes uz daudziem jautājumiem, kas saistīti ar individuālo finansiālo labklājību:

- kur pazūd nauda (par ko, kam un kur to tērējam)?
- kā ieņēmumi atbilst izdevumiem?
- cik mums ir skaidras naudas, cik un kam esam parādā?

Izdevumu uzskaitē rāda ne tikai, kam tiek tērēta nauda, bet arī – no kādiem izdevumiem varētu izvairīties un kā turpmāk varētu optimizēt patēriņu. Kontrole ne tikai palīdz izkļūt no krīzes situācijām – izdevumu un ienākumu uzskaitē ļauj atklāt slēptās iespējas turpmāko problēmu risināšanai.

Kad ir reģistrēti izdevumi noteikta perioda ietvaros, jāveic analīze un jāatbild uz vairākiem jautājumiem.

1. Cik tērējat katrā izdevumu kategorijā (absolūtos skaitļos un %)?
2. Kā tas sakrīt ar jūsu priekšstatiem un prioritātēm?
3. Kāds ir izdevumu lietderības izvērtējums (absolūtos skaitļos un % spontānie un nelietderīgie pirkumi)?
4. Vai tiek praktizēta *iepirkšanās pēc saraksta*?
5. Ko vēlaties mainīt izdevumos?
6. Vai izdevumu sarakstā var identificēt izdevumus, kuri klasificējami kā ieguldījums nākotnē?

Izdevumu klasifikāciju vai grupēšanu katrs indivīds var veidot atbilstoši savām interesēm un tērēšanas paradumiem. Parastai ikdienas uzskaitē pietiek ar divu vai trīs līmeņu hierarhiju. Tā ļauj ne vien noskaidrot, kur tiek tērēta nauda, bet arī sagrupēt galvenos izdevumu virzienus. Piemēram, izdevumus par elektrību vai gāzi, telefonu un

2. tēma.

Privātpersonas izdevumu struktūra, analīze un optimizācija. Budžets, tā veidošanas principi

internetu, kā arī citus izdevumus, kas saistīti ar mājokļa uzturēšanu, var sagrupēt sadaļā *Komunālie maksājumi un sakari*. Tādējādi var ne vien uzzināt, cik iztērēts katrā pozīcijā, bet arī – cik izmaksā šī izdevumu kategorija kopumā. Daudzpakāpju hierarhija ļauj detalizētāk analizēt izdevumus, kā arī precīzi prognozēt tos nākotnē. Tā vajadzīga, lai rastu rezervi līdzekļu ekonomijai vai lai veiktu cenu analīzi. Piemēram, ikdienas uzskaitē izdevumus par mājsaimniecības precēm var uzskatīt par vienu pozīciju. Taču, ja šī izdevumu kategorija budžetā kļūst nozīmīga, tad labāk uzzināt, kādām konkrētām precēm tiek tērēta nauda. Turklāt, ja detalizēti tiek norādīta konkrētās preces cena, tad var veikt šīs preces cenu analīzi. Izdevumu analīze jāveic no vispārīgā uz atsevišķo. Vispirms analizē izdevumu augstākā līmeņa pozīcijas. Ja tur redzamas problēmas, tad jāpievēršas detaļām un zemākajam līmenim.

Ir iespējamās arī citas izdevumu klasifikācijas – to piemērs dots 2.2. tabulā.

2.2. tabula

Izdevumu klasifikācija

Parametrs	Raksturojums
Funkcionalitāte	<ul style="list-style-type: none">Personīgā patēriņa izdevumi (preču un pakalpojumu)Nodokļi un citi obligātie maksājumi, naudas uzkrāšana un ietaupījumi
Regularitāte	<ul style="list-style-type: none">Fiksētās izmaksas (pārtika, komunālie pakalpojumi u. c.)Regulārais patēriņš (apģērbs, transports u. c.)Vienreizējās izmaksas (ārstēšana, ilglietošanas preces)
Nepieciešamība	<ul style="list-style-type: none">Prioritārie (steidzamie, obligātie) izdevumi par pārtiku un apģērbu, komunālo pakalpojumu rēķini, izdevumi par medicīnas pakalpojumiemPakārtotie (vēlamie) izdevumi (izglītība, patēriņa preces, apdrošināšanas prēmijas u. c.)Citi izdevumi (soda naudas, ziedojumi, nodokļi)

Izdevumus var klasificēt, izmantojot arī citu sadalījumu:

- 1) ietaupījumi (krājkonts, krājcase),
- 2) sakaru pakalpojumi (internets, mobilais telefons, stacionārais telefons),
- 3) mājokļa izmaksas (iegāde, remonts, īre, apsaimniekošana u. c.),
- 4) pārtika (ēdiens ikdienai),
- 5) izmaksas veselībai un drošībai (medikamenti, baseins, sporta zāle, veselības apdrošināšana, dzīvības apdrošināšana ar uzkrājumu vai bez tā),

- 6) apģērba un mājsaimniecības lietu iegāde (veļas pulveris, komūnālie pakalpojumi, ziemas zābaki),
- 7) transports (sabiedriskais un personīgais, nodokļi, a/m apdrošināšana),
- 8) izklaide (restorāns, cirka biļete + saldējums, brauciens uz *Positivus* festivālu, ceļojums u. tml.),
- 9) parādi un pārējie izdevumi.

Ir zināmas vairākas atziņas, kas palīdz saprast ikdienā veikto izmaksu lietderību. Tās var noformulēt kā ieteikumus, kuri vienlaicīgi veicina arī uzkrājumu veidošanu:

- plānot izmaksas neatkarīgi no ienākuma līmeņa;
- vispirms *samaksā sev* 5–10 % no saviem ienākumiem, šo naudu novirzot bankas krājkontā, – jo nav iespējams iztērēt to naudu, kuras jums nav;
- noteikt ietaupījumu daļu savos ienākumos;
- katru pirkumu veikt īstajā laikā un īstajā vietā (sezonas atlaides);
- iegādāties kvalitatīvas lietas un atrast vietas, kur tās ir lētas (*neesmu tik bagāts, lai pirktu lētas mantas*);
- vienmēr paņemt čeku, kas apliecina pirkumu, un pārbaudīt, kas čekā rakstīts, lai izslēgtu krāpšanas vai neuzmanības kļūdas;
- izstrādāt savu iepirkšanās taktiku veikalā un kafejnīcā un iepirkties radoši (parādot pircēja kaulēšanās prasmi);
- neaizmirst par aizstājējproduktu esamību;
- atvēlēt laiku veikto izmaksu analīzei;
- praktizēt iepirkšanās saraksta veidošanu un maksājot nepārtērēt vairāk par 5 %;
- krāt veikalos saņemtās atlaides, kā arī par *kaitīgajiem ieradumiem* neiztērēto.

Ieguvumi no ikdienas budžeta plānošanas

1. Mūsdienās lielākā daļa cilvēku dzīvo pāri saviem līdzekļiem, t. i., neveido personīgo budžetu. Kredītu pieejamība ļauj iegādāties lietas, kad vien cilvēks to vēlas, neatkarīgi no tā, vai viņš var vai nevar tās atļauties. Maz ticams, ka cilvēks savu uzvedības modeli mainīs, ja vien neapzināsies budžeta plānošanas priekšrocības.
2. Viens no galvenajiem ieguvumiem, dzīvojot atbilstoši budžetam, ir tā spēja novērst lielu finanšu stresu. Tērēt naudu iepērkoties ir patīkami, taču saņemt rēķinu apmaksai vairs nav tik patīkami. Lai gan liela daļa cilvēku maksājumu veikšanai izmanto kredītkartes, tas tomēr ir saistīts ar parādu pieaugumu un procentu maksājumiem. Tādēļ budžets palīdzēs novērst parādu veidošanos un nepārdomātu naudas tērēšanu.

3. Vēl kāda budžeta plānošanas priekšrocība – tā ļauj regulāri novirzīt naudu uzkrājumos. Tas savukārt rada drošības sajūtu par pensionēšanās laiku, kā arī ļauj izveidot finanšu *drošības spilvenu*, lai varētu segt izdevumus ārkārtas situāciju gadījumos.
4. Ir svarīgi saprast, ka budžeta veidošanas vai finanšu plānošanas laikā var rasties dažādas problēmas.

Dažas kļūdas, kas var negatīvi ietekmēt budžetu:

- nepārdomāta kredītkaršu izmantošana. Tās nereti rada nepatīkšanas. Ļoti bieži cilvēki norēķinās ar kredītkarti par pirkumiem, kurus tie nevar atļauties. Šīs problēmas risinājums daudziem varētu būtu šāds – sākt maksāt par pirkumiem skaidrā naudā;
- nepacietība. Problēmas bieži rodas tad, kad ir noteikti finansiālie mērķi, bet nav pacietības pabeigt tēriņu samazināšanas vai ekonomijas programmu;
- korekciju trūkums budžetā apstākļu izmaiņu gadījumā. Gada budžets tiek veidots, ņemot vērā ienākumus un izdevumus par konkrētu laika periodu. Ir svarīgi, lai budžets atspoguļotu izmaiņas;
- netiek ņemti vērā papildu izdevumi brīvdienās, svētku dienās un nedēļas nogalē. Neplānojot izdevumus dāvanu iegādei un pārtikas pirkumiem svētku galda klāšanai, veidojas budžeta deficīts. Šādas izmaksas būtu jāņem vērā visa gada garumā;
- atpūtas (ceļojumu) izmaksu apzināšana. Daudzi cilvēki piešķir lielu nozīmi transporta un dzīvošanas izmaksām, bet nenovērtē naudas summu, kas nepieciešama pārtikai un izklaidēm.

Bilance raksturo indivīda finanšu stāvokli – pašu kapitāla esamību vai labklājības līmeni konkrētā laikā. Šis plānošanas instruments ļauj izsekot līdzī aktīvu veidošanās un parāda samazināšanas procesam.

Pārskats par ieņēmumiem un izdevumiem vērtē indivīda finanšu stāvokli laika periodā. Tas atspoguļo naudas ieņēmumus un izdevumus par konkrētu periodu, un to var veidot detalizēti par mēnesi, ceturksni vai apkopot par gadu. Ieņēmumu struktūra rāda, kāds īpatsvars ieņēmumos ir aktīvajiem un kāds – pasīvajiem ieņēmumiem (piemērā, kas dots 2.3. tabulā, tie ir procenti no krājkonta).

Izdevumu struktūra rāda katras grupas īpatsvaru kopējos izdevumos. Ieteikums, kas būtu jāievēro, – izdevumu grupa *Citi* kopumā nedrīkstētu pārsniegt 10 % īpatsvaru. Ļoti bieži šajā grupā ieskaita izdevumus, kuri ir neregulāri un īsti nav attiecināmi uz kādu no izveidotajām izdevumu kategorijām.

Naudas pārpalikums vai deficīts kāda perioda ietvaros rāda, vai persona savus izdevumus ir segusi ar atbilstošā perioda ieņēmumiem. Ja jā, tad ir pozitīvs skaitlis vai nulle, bet ja nē, tad veidojas deficīts (negatīvs skaitlis) un izdevumu segšanai tad tika izmantots iepriekšējā perioda

Naudas ieņēmumu un izdevumu pārskats (par noteiktu periodu)

Naudas ieņēmumi		Summa, EUR	Struktūra
Neto atalgojums (pēc nodokļiem)	Alga	18 000	
Ieņēmumi pēc uzņēmuma līguma	Par grāmatas teksta maketēšanu	500	
Ieņēmumi no investīcijām	Procentu ieņēmumi no krājkonta	36	
Citi ieņēmumi	IIN atmaksa pēc gada ienākuma nodokļa deklarācijas	117	
	(I) Kopā ieņēmumi	18 653	100 %
Naudas izdevumi		Summa, EUR	Struktūra
Dzīvesvieta, tās uzturēšana	Īre	4200	
	Sīkie remonts, ekspluatācija	100	
Komunālie pakalpojumi	Gāze, elektrība, ūdens	1020	
	Telefons, TV un citi	370	
Pārtika	Pārtikas preces	2600	
	Ēdināšana ārpus mājas	380	
Transports	Maksājums par auto (patēriņa kredīts)	1950	
	Nodevas un nodokļi	250	
	Ekspluatācijas izdevumi, remonts, degviela	2000	
Medicīniskie pakalpojumi	Ģimenes ārsts, zobārsts, zāles	500	
	Maksas operācija	150	
Apģērbs	Apģērbi, apavi un aksesuāri	870	
Apdrošināšana	Nelaimes gadījumi	20	
	Dzīvība	360	
	Automašīna	550	
Mēbeles, tehnika	Iegāde un remonts	800	
Personīgā aprūpe	Kosmētika, frizētava	520	
Atpūta un izklaide	Festivāla apmeklējums	100	
	Citi pasākumi	100	
Saistību dzēšana	Studiju kredīta atmaksa	600	
Citi izdevumi	Grāmatu iegāde	30	
	Dāvanas	150	
	(II) Kopā izdevumi	17 620	100 %
	Naudas pārpalikums (deficīts) [(I)-(II)]	1033	

2. tēma.

Privātpersonas izdevumu struktūra, analīze un optimizācija. Budžets, tā veidošanas principi

pozitīvais atlikums. Naudas pārpalikums personas rīcībā visbiežāk paliek norēķinu kontā vai skaidrā naudā vai tiek novirzīts uz krājkontu, tā veidojot uzkrājumu nākotnes izdevumu segšanai.

2.3. tabulā dots gada ieņēmumu un izdevumu pārskata paraugs. Tas ir svarīgi, jo, plānojot budžetu pa mēnešiem, gada summa jādala ar 12. Tādā veidā tiks iegūtas mēneša vidējās izmaksas, kuras var ierakstīt katrā mēnesī un, ņemot vērā nospraustos nākotnes mērķus, var tikt palielinātas vai arī tieši pretēji – samazinātas. Ja ir vēlme optimizēt izdevumus, tad papildus var veikt ieņēmumu un izdevumu struktūras aprēķinu, un tādējādi struktūrā būs redzamas lielākās izdevumu grupas. Paraugšs veidots, pieņemot, ka persona dzīvesvietu īrē, tās īpašumā ir automašīna, kas iegādāta, izmantojot patēriņa kredītu, tai ir nenomaksāts studiju kredīts, un tās krājkontā ir uzkrājums, kurš rada procentu ieņēmumus.

Kā nākamais solis pirms budžeta sagatavošanas ir īstermiņa, vidējā termiņa un ilgtermiņa mērķu noteikšana atkarībā no pašreizējās dzīves situācijas vai nākotnē paredzamajiem notikumiem. Piemērs sniegts 2.4. tabulā. Ieteicamais mērķu skaits īstermiņa plānošanas periodā ir trīs līdz pieci, savukārt vidēja termiņa un ilgtermiņa plānošanas periodā – viens līdz divi. Atbilstoši noteiktajam mērķim jāplāno tā sasniegšanas laiks, izmaksas un jāparedz alternatīva(-s).

Pamēģiniet sagatavot savu personīgo finanšu bilanci pēc 2.5. tabulā dotā parauga! Bilanci gatavo uz konkrētu datumu, kurā tad fiksē visus naudas atlikumus (skaidra nauda, bankas konti) un novērtē investīciju ieguldījumus. Nekustamo īpašumu un personīgās lietas ieteicams novērtēt pēc tirgus vērtības konkrētajā brīdī, ievērojot piesardzības principu, t. i., nenosakot tiem pārāk augstu vērtību. Bilances piemērs veidots,

2.4. tabula

Paraugšs personīgajiem mērķiem

Mērķis	Prioritāte (augsta, vidēja, zema)	Sasniegšanas datums (mēnesis, gads)	Aptuvenie izdevumi, EUR
Īstermiņa mērķi (līdz vienam gadam)			
Nopirkt veselības apdrošināšanas polisi	A	02.20xx	270
Nopirkt jaunu datoru	A	12.20xx	800
Vidēja termiņa mērķi (2–5 gadi)			
Nopirkt velosipēdu	V	05.20xx	700
Ilgtermiņa mērķi (6–10 gadi)			
Nopirkt dzīvokli	A	12.20xx	90 000

Bilance (noteiktā datumā)

Aktīvi, EUR			Saistības, EUR		
Likvidie aktīvi			Īstermiņa saistības		
Skaidra nauda	90		Komunālie pakalpojumi	120	
Nauda norēķinu kontā	575		Īres maksa	350	
Nauda krājkontā	500				
Nauda depozītā	4000		Rēķins par interneta pakalpojumiem	75	
Kopā likvidie aktīvi		5165	Rēķins par automašīnas remontu	30	
			Bankas kredītkartes nesegtais atlikums		
Investīcijas			Citas īstermiņa saistības		
Akcijas	100		Kopā īstermiņa saistības		575
Obligācijas					
Nekustamais īpašums			Ilgtermiņa saistības		
Fondu apliecības	200		Hipotekārais kredīts		
Citi veidi			Automašīnas līzings		
Kopā investīcijas		300	Patēriņa kredīts (automašīnas iegādei)	4000	
			Studiju kredīts	2800	
Nekustamie īpašumi			Cits aizdevums (no vecākiem)		
Primārā dzīvesvieta			Kopā ilgtermiņa saistības		6800
Citi veidi			Kopā saistības (II)		7375
Kopā nekustamie īpašumi					
			Neto vērtība [(I)-(II)]		7090
Personīgās lietas					
Automašīna	8000				
Sadzīves tehnika	700				
Juvelierizstrādājumi un mākslas darbi	300				
Kopā personīgās lietas		9000			
Kopā aktīvi (I)		14 465	Kopā saistības un neto vērtība [(II)+neto vērtība]		14 465

balstoties uz ieņēmumu un izdevumu pārskata (2.3. tabula) informāciju un pieņemot, ka personas īpašumā ir automašīna, kas iegādāta, izmantojot patēriņa kredītu, kas uz bilances sagatavošanas datumu nav dzēsts, ir nenomaksāts studiju kredīts, un krājkontā un depozītā ir uzkrājums, kurš rada procentu ieņēmumus.

Bilances aktīvs saskan ar bilances pasīvu, un neto vērtība bilancē rāda katra indivīda vai mājsaimniecības labklājību. Neto vērtība ir visu aktīvu summa, no kuras tiek atskaitīta saistību un parādu summa. Ja iegādātais nekustamais īpašums vai citi aktīvi ir iegādāti par aizņemtiem līdzekļiem un izrādās, ka to vērtība ir pārvērtēta un reālā tirgus cena ir zema, tad neto vērtība var būt ar mīnus zīmi (negatīva). Neto vērtība var būt negatīva vēl arī citos gadījumos:

- a) ja galvotājam, izpildoties noteiktiem līguma nosacījumiem, jāuzņemas saistību izpilde, bet reālā aktīva viņam nav;
- b) ja studentam ir studiju kredīts, kurš jāsāk atmaksāt pēc studiju beigšanas;
- c) ja ir izveidojušās saistības nevis par aktīvu iegādi, bet saņemtajiem pakalpojumiem (ceļojumi, ārstniecība u. tml.).

Budžeta plānošanai ir perspektīvs raksturs, un tas ļauj kontrolēt izdevumus, jo tie balstās uz gaidāmajiem ieņēmumiem un izdevumiem. Budžeta plānošana balstās uz jau esošo izdevumu analīzi, izdevumu grupām, to apjomu un mērķiem, kuri ir apzināti.

Ja, piemēram, budžetu veido vienam gadam vai īsākam laika posmam, tas jādara izvērsti katram mēnesim. 2.6. tabulā redzamajā paraugā mēneši apvienoti uzskatāmības labad.

Īstermiņa mērķu (līdz vienam gadam) summas no personīgo mērķu tabulas (2.4. tabula) ir ievietotas naudas budžeta tabulā (2.6. tabula – skat. trekninātā rakstā izceltās summas) – mēnešos, kad plānota mērķu izpilde.

Kā veidojas kumulatīvais naudas atlikums? Pieņemot, ka bilance ir sagatavota decembra mēneša pēdējā dienā, tajā tiek norādīti likvidie aktīvi (skaidra nauda, norēķinu konts). Tie tad tiek pieskaitīti janvāra mēneša naudas pārpalikumam (deficītam), proti, ja ir pārpalikums, tad, pat ja februāra mēnesī veidotos deficīts (izdevumi būtu lielāki par ieņēmumiem), februāra mēneša beigās būtu pozitīvs kumulatīvais naudas atlikums, taču tas būtu mazāks nekā janvāra mēneša beigās. Ja februāra mēneša pēdējā dienā atkal tiktu gatavota bilance, tad tajā norādītajai summai (skaidrā nauda un nauda norēķinu kontā) teorētiski vajadzētu sakrist ar kumulatīvo naudas atlikumu februāra mēneša beigās.

Kumulatīvais naudas atlikums, veidojot budžetu, nevar būt negatīvs, jo tad jādāmā, kā konkrētajā mēnesī palielināt pieejamos naudas līdzekļus. Piemēram, ja ir krājkonts, tad no krājkonta līdzekļi jāatgriež norēķinu kontā, un tādā veidā ieņēmumu daļā parādās pozīcija *Uzkrājumu*

2.6. tabula

Paraugs naudas budžetam pa mēnešiem 20xx. gadam

	01. mēn.	02. mēn.	03.-11. mēn. kopā	12. mēn.	Kopā, EUR
Naudas ieņēmumi					
Neto atalgojums (pēc nodokļiem)	1500	1500	13 500	1500	18 000
Ieņēmumi pēc uzņēmuma līguma	0	0	0	0	0
Ieņēmumi no uzkrājumiem	3	3	27	3	36
Citi ieņēmumi	0	0	100	0	100
(I) Kopā ieņēmumi	1503	1503	13 627	1503	18 136
Naudas izdevumi					
Dzīvesvieta, tās uzturēšana	360	360	3420	360	4500
Komunālie pakalpojumi	160	160	1320	160	1800
Pārtika	220	220	2280	280	3000
Transports	360	360	3220	360	4300
Medicīniskie pakalpojumi	45	45	365	45	455
Apģērbs	0	100	400	200	700
Apdrošināšana	30	300	840	30	1200
Mēbeles, tehnika	0	0	0	800	800
Personīgā aprūpe	30	30	430	30	490
Atpūta un izklaide	20	0	200	50	270
Saistību dzēšana	50	50	450	50	600
Citi izdevumi	20	20	140	20	200
(II) Kopā izdevumi	1250	1615	13 065	2385	18 315
Naudas pārpalikums (deficīts) [(I)-(II)]	253	-112	562	-882	-179
Kumulatīvais naudas pārpalikums (deficīts) [iepriekšējā perioda naudas atlikums+(I)-(II)]	918	806	1368	486	x

2. tēma.

Privātpersonas izdevumu struktūra, analīze un optimizācija. Budžets, tā veidošanas principi

izmantošana. Ja situācija ir pretēja, budžeta izdevumu daļā jāplāno uzkrājumu veidošana (novirzīšana uz krājkontu vai depozītu), un tad izdevumiem pieejamais naudas daudzums samazinās. Savukārt bilancē, aktīva pusē, veidojas mazāk likvidi aktīvi – krājkonts vai depozīts.

Budžeta sagatavošana ir skatiens nākotnē, taču ir realitāte un ikdienas notikumi ar savām korekcijām, tāpēc jāveic monitorings un jāsalīdzina plānotais ar faktisko.

Ieteicamā literatūra un avoti 2. tēmai

1. Verjē, T. (2005). *Finanšu fitness*. Rīga: Nordik.
2. Gitman, L. J., Joehnk, M. D., Billingsley, R. (2010). *Personal Financial Planning*. 12th ed. Pieejama: <http://books.google.lv>
3. Kapoor, J. R., Dlabay, L. R., Hughes, R. J. (2008). *Personal Finance*. 10th ed.
4. Ryan, J. S. (2009). *Managing your personal finances*. Pieejama: <http://books.google.lv>
5. Standarts "Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem", temats A, sadaļas: A3 – Maksājumi un pirkumi; A4 – Cenas; temats B, sadaļas: B1 – Budžets; B2 – Privāto finanšu vadība. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>

NAUDA. FINANŠU SEKTORA PAKALPOJUMI PRIVĀTPERSONĀM ————— 3. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Iegūt priekšstatu par finanšu sektora dalībniekiem Latvijā un to piedāvātajiem produktiem un pakalpojumiem privātpersonām, lai varētu izdarīt pareizu un saprātīgu izvēli.

UZDEVUMI

1. Noskaidrot naudas formas, to lietošanas ierobežojumus.
2. Iepazīties ar Latvijas finanšu sektora piedāvātajiem produktiem un pakalpojumiem.
3. Apzināt dažādu produktu un pakalpojumu veidu priekšrocības un trūkumus.
4. Izzināt, kā pieņemt pareizu lēmumu, izvēloties produktus vai pakalpojumus.

Izziņas materiāls

Naudas veidi ir skaidra nauda (monētas un banknotes), bezskaidra nauda (nauda bankas kontā) un elektroniskā nauda (viedkartē glabāta monetārā vērtība). Tas nozīmē, ka persona var veikt darījumus gan ar skaidru naudu, gan bezskaidras naudas formā. Tomēr attiecībā uz darījumiem ar skaidru naudu likuma *Par nodokļiem un nodevām* 30. pantā minēts, ka fiziskajām personām nav atļauts veikt skaidrā naudā darījumu, kura summa pārsniedz 7200 eiro. Darījumu skaitam nav nozīmes, un, ja bijuši vairāki darījumi, tiklīdz kopējā summa sasniedz noteikto ierobežojumu, darījumus skaidrā naudā veikt nedrīkst. Normatīvie akti arī nosaka, ka nav atļauts veikt skaidrā naudā nekustamo īpašumu atsavināšanas darījumus. Līdz ar to lielākoties visi nozīmīgie pirkumi un darījumi starp fiziskām personām un juridiskām personām tiek veikti bezskaidras naudas formā. Izmantojot bezskaidras naudas norēķinus, fiziskas personas drīkst savstarpēji norēķināties par jebkuru summu. Ierobežojumi norēķiniem ar skaidru naudu tika ieviesti, lai ierobežotu iespēju personām legalizēt naudas līdzekļus, kas iegūti, iesaistoties ēnu

ekonomikā, kā arī samazinātu iespēju izvairīties no nodokļu nomaksas. Tā, piemēram, no 2021. gada 3. jūnija Eiropas Savienībā ir spēkā jauni skaidras naudas kontroles noteikumi. Ja fiziska persona šķērso Eiropas Savienības ārējo robežu, tai ir pienākums iesniegt skaidras naudas deklarāciju VID muitas amatpersonai, ja persona ievēd vai izved 10 000 eiro skaidrā naudā vai citās valūtās par līdzvērtīgu summu, ko veido viens vai vairāki no šādiem finanšu instrumentiem:

- banknotes un monētas, kas ir laistas apgrozībā un ir likumīgs maksāšanas līdzeklis;
- valūta, kas vairs nav vispārējā apgrozībā, bet kuru joprojām var apmainīt finanšu iestādē vai centrālajā bankā pret banknotēm un monētām, kuras ir apgrozībā kā maiņas līdzeklis;
- neaizpildīti čeki, ceļojuma čeki, vekselji;
- zelta monētas, kas satur vismaz 90 % zelta;
- zelts gabalos, piemēram, stieņi, tīrradņi, kas satur vismaz 99,50 % zelta.

Par likuma *Par skaidras naudas deklarēšanu uz valsts robežas neievērošanu* var tikt piemērots naudas sods – 20 % no nedeklarētās naudas summas. Pirms persona veic darījumu skaidrā naudā, ieteicams pārbaudīt, kas par to rakstīts likumā *Par nodokļiem un nodevām* un Ministru kabineta noteikumos Nr. 237 *Skaidrā naudā veikto darījumu deklarēšanas noteikumi*, lai noskaidrotu, kādi ir ierobežojumi.

Pamatzināšanas un augstākā līmeņa zināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, saistībā ar naudu, attieksme un praktiskā rīcība apkopotas 3.1. un 3.2. tabulā (FKTK, 2018).

3.1. tabula

Pamata snieguma līmenis A1 – Nauda

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> • Pārzina naudas veidus (skaidra, bezskaidra) un formas • Zina, ka skaidru naudu no sava bankas konta var izņemt filiālēs un bankomātos, veikalos un citur, bet dažās vietās ir jāmaksā par pieeju savai naudai • Spēj atpazīt viltotu/nederīgu (bojātu vai izņemtu no apgrozības) naudu, zina, ko darīt ar to 	<ul style="list-style-type: none"> • Ir gatavs izmantot gan skaidru naudu, gan citas naudas formas • Ir ieinteresēts pārzināt skaidras naudas drošības pazīmes 	<ul style="list-style-type: none"> • Glabā drošībā skaidro naudu un vērtīgos priekšmetus, kas ir viņa valdījumā • Lieto un uzglabā bezskaidrās naudas lietošanas rīkus (maksājumu kartes, mobilās ierīces u. c.) atbilstoši e-drošības noteikumiem • Rīkojas atbilstoši, ja sastopas ar viltotu vai nederīgu naudu

Augstāka snieguma līmenis A1 – Nauda

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Zina naudas funkcijas un saprot, kā tā rodas un strādā ekonomikā Saprot, ka nauda laika gaitā zaudē savu vērtību, arī bankā, ja inflācija pārsniedz noguldījumu procentu likmi 	<ul style="list-style-type: none"> Vēlas uzzināt par jaunām naudas formām, ieguvumiem un riskiem Spēj sarunāties par naudu gan ģimenē, gan finanšu iestādēs Spēj atrast atbilstošu vietu naudai savā vērtību sistēmā 	<ul style="list-style-type: none"> Meklē ceļus, kā mazināt inflācijas ietekmi uz naudu Meklē informāciju par jaunām naudas formām un lieto sev noderīgās

Vairumam cilvēku finanšu sektors un tā sniegtie pakalpojumi asociējas ar bankām. Tomēr jāuzsver – neskatoties uz to, ka Latvijas finanšu sektorā dominē komercbankas, tajā aktīvi ir arī citi dalībnieki.

Terminoloģija

Latvijas finanšu sektors apvieno bankas, krājaizdevu sabiedrības, apdrošināšanas sabiedrības un apdrošināšanas starpniekus, finanšu instrumentu tirgus dalībniekus, privāto pensiju fondus, maksājumu iestādes un elektroniskās naudas iestādes.

Bankas tautsaimniecības līmenī nodrošina būtiska resursa – naudas – pārdali. Tas nozīmē, ka banka apvieno naudas resursus no fiziskām un juridiskām personām un novirza tos atbilstoši pieprasījuma mērķim (piem., patēriņa kredītam, hipotekārajam kredītam, līzingam).

Lai gūtu priekšstatu par kādas konkrētas bankas darbības rezultātiem, var izmantot Finanšu un kapitāla tirgus komisijas mājaslapā www.fktk.lv izveidoto interaktīvo rīku *Banku kompās*. Izvēloties kādu konkrētu rādītāju, ir iespējams iepazīties ar tā būtību un uzzināt, ko tas raksturo, kā arī salīdzināt šo rādītāju starp dažādām komercbankām. Bankas klientam ir svarīgi zināt, ka viņa izvēlēta banka darbojas atbilstoši tiesiskajiem regulējumiem un nodrošina atbilstošu kapitāla apjomu (kapitāla pietiekamības rādītājs), un vajadzības gadījumā spēj atmaksāt saviem klientiem viņu ieguldītos līdzekļus (likviditātes rādītājs).

Atkarībā no konkrēta cilvēka vajadzībām un pieredzes lietotie banku pakalpojumu veidi var atšķirties. Kāds izmantos tikai norēķinu kontu, savukārt citam būs apjomīgs pakalpojumu kopums, kas ietvers vairākus kontus, dažāda tipa maksājumu kartes, līzingu, hipotekāro kredītu un

specifiskus uzkrāšanas produktus. Informāciju par finanšu institūcijām un to piedāvātajiem pakalpojumiem var atrast FKTK izveidotajā portālā <http://www.klientuskola.lv/>.

Norēķinu konts

Lielākai daļai Latvijas iedzīvotāju norēķinu konts ir ikdienas dzīves nepieciešamība, jo algu, pabalstus un pensijas pārsvarā ir iespējams saņemt tikai bezskaidras naudas veidā. Norēķinu konts ir bankas pamatpakalpojums.

Terminoloģija

Norēķinu konts ir bankas konts, kas paredzēts naudas uzglabāšanai, noguldīšanai, kā arī lai veiktu bezskaidras naudas norēķinus. Kontu var atvērt jebkura rīcībspējīga fiziska persona (Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca, 2000).

Konta atvēršana ir pirmais solis bankas pakalpojumu izmantošanai. Jau esošajiem un jaunajiem bankas klientiem jāzina, ka banka, aizpildot klienta anketu, uzdos tam jautājumus saskaņā ar likumdošanas prasībām. Klientu anketu var aizpildīt arī internetbankā. Šo bankas prasību nav ieteicams ignorēt, pretējā gadījumā banka pakalpojumus var atteikt.

Kad norēķinu konts atvērts, bankā var atvērt arī citus kontus, piemēram, vērtspapīru kontu, depozīta kontu, krājkontu.

Pārsvarā procenti par norēķinu konta atlikumu netiek maksāti, bet var būt izņēmumi, un tad bankas pakalpojumu cenrādī tas ir norādīts. Ja banka ir noteikusi minimālo norēķinu konta atlikumu, tā var iekasēt noteiktas komisijas summas gadījumā, ja konta īpašnieks nav nodrošinājis attiecīgās minimālās naudas summas atlikumu.

Konta līguma noteikumos var būt atrunāts, ka bankai ir tiesības bez iepriekšēja brīdinājuma slēgt kontu, ja ilgāk nekā 12 mēnešus kontā nav veiktas nekādas operācijas un konta atlikums ir vienāds ar nulli.

Bankas pievērš uzmanību arī skaidras naudas iemaksām bankomātos. To mājaslapās ir publicēti nosacījumi par skaidrā naudā iemaksājamās summas limitiem, un dažādām bankām tie ir atšķirīgi. Kredītiestādēm ir pienākums uzraudzīt savu klientu darījumu likumību, un, ja bankai rodas šaubas, tā var liegt pieeju kontam. Personai nebūtu ieteicams ignorēt bankas centienus ar viņu sazināties, jo, iespējams, ir jāsniedz papildu informācija, piemēram, jāatbild uz bankas jautājumu par līdzekļu izcelsmi. Parasti pirms konta bloķēšanas klients par to tiek informēts un informācija par konta bloķēšanu ir pieejama internetbankā.

Ar banku komisijas maksām var iepazīties banku aktuālajos cenrāžos. PTAC piedāvā vietni *Informācija par maksu, ko piemēro ar maksājumu kontiem saistītiem pakalpojumiem (EUR valūtā) un to salīdzināšana* (pieejams: <https://konti.ptac.gov.lv/>). Šajā vietnē var salīdzināt maksājumu pakalpojumu sniedzēju / banku cenas jeb cenrāžu pozīcijas biežāk izmantojamiem pakalpojumiem: konta atvēršanas un uzturēšanas izmaksas, skaidras naudas izņemšanas un dažādu pārskaitījumu komisijas maksas (filiālē un internetbankā), skaidras naudas izmaksas no bankomātiem un arī regulārā maksājuma izmaksas.

Maksājumu vai norēķinu kartes

20. gadsimta sākumā ASV lielās naftas sabiedrības ieviesa plastikāta kartes, lai atvieglotu norēķinus degvielas uzpildes stacijās. 1950. gadā ASV kompānija *Diners Club* ieviesa pirmo vispārējās lietošanas bezprocentu kredītkarti, savukārt 1958. gadā cita kredītkaršu kompānija – *American Express* – izdeva pirmo ceļojumu bezprocentu kredītkarti. Turpmākajos gados plastikāta kartes kļuva populāras visā Eiropā un to ražošanas tehnoloģija attīstījās no magnētiskās lentes līdz mikročipam. 1975. gadā ASV parādījās pirmie bankomāti.

Ikdienas darījumiem par nelielām summām bankas piedāvā izmantot bezkontakta maksājumu kartes, ar kurām maksājumus līdz limitētai summai var veikt bez PIN koda ievadīšanas. Ja kartes lietotājs vēlas, viņš var nelietot limitu un turpināt apstiprināt visus maksājumus ar PIN kodu. Lai apstiprinātu, ka karti lieto persona, kurai tā izsniegta, dažreiz darījumi līdz noteiktajam limitam tomēr jāapstiprina ar PIN kodu. Jāatceras, ka bezkontakta kartes limita summas dažādās Eiropas Savienības valstīs var atšķirties.

Maksājumu karte ir bankas īpašums, kas nodota lietošanā kartes lietotājam. Par maksājumu kartes izmantošanu saskaņā ar bankas cenrādi jāmaksā noteikta gada vai mēneša komisijas maksa. Dažreiz banka, izsniedzot karti, pirmajā kartes lietošanas gadā piedāvā to bez komisijas maksas, piemērojot to tikai ar otro lietošanas gadu. Banku izsniegto karšu darbību nodrošina starptautisko maksājumu karšu organizācijas. Piemēram, *MasterCard* ir pārstāvēta 210 pasaules valstīs, bet *Visa* ir 200 valstīs, un karšu pieņemšanas ziņā starp šiem zīmoliem ir ļoti maz atšķirību. Latvijā izplatītākās norēķinu karšu sistēmas, kas sertificē un nodrošina maksājumu karšu darbību, ir *VISA* un *Eurocard/Mastercard (ECMC)*.

Atkarībā no kartes lietotāja paradumiem jāskatās, kurš maksājumu kartes veids ir piemērotāks, jo ir kartes, ar kurām nav iespējams veikt darījumus internetā, izņemt skaidru naudu ārvalstīs vai kurām ir noteikti citi ierobežojumi. Tas nozīmē, ka savas personīgās vajadzības

jāsamēro ar iespējām, jo prestižai kartei komisijas maksa attiecīgi būs augstāka.

Terminoloģija

Maksājumu karte ir plastikāta karte bezskaidras naudas norēķinu veikšanai. Karti emitē un apkalpo banka, un tā ir piesaistīta kartes kontam. Par kartes saņemšanu un apkalpošanu banka slēdz līgumu ar kartes lietotāju.

Ir vairāki elementi, kas nodrošina maksājumu kartes aizsardzību un drošību:

- **PIN kods.** Nav norādīts uz kartes, un tas jāzina tikai kartes īpašniekam. Nav vēlams rakstiski fiksētu PIN kodu turēt kopā ar karti. PIN kods jāiegaumē vai, ja nepieciešams, jāpieraksta šifrētā veidā;
- **kartes lietotāja paraksts.** Saņemot maksājumu karti, kartes lietotājs kartes aizmugurē parakstās. Iepērkoties ar karti ārpus Latvijas, var rasties situācija, kad PIN kods netiek pieprasīts, bet kartes lietotājs apstiprina darījumu ar parakstu uz pirkuma čeka;
- **kartes logotips.** *Visa*, *MasterCard* un *American Express* logotipu hologrammas tiek iestrādātas kartes aizmugurē;
- **kartes numurs.** Kartes numurs parasti sastāv no 16 cipariem, kas ir sadalīti četros blokos pa četriem cipariem katrā un veido numuru, ko izmanto piekļuvei kartes īpašnieka bankas kontam;
- **kartes īpašnieka vārds.** Var būt situācija, kad pārdevējs palūdz uzrādīt personu apliecinošu dokumentu, lai pārliccinātos par kartes lietotāja identitāti;
- **čips un magnētiskā josla.** Čipā (mikroprocesorā) atrodas visa informācija par karti un tās īpašnieku. Ja tirdzniecības vietās tiek lietotas vecākas paaudzes nolasīšanas ierīces, tad vienlaikus ar čipu tiek izmantota arī maksājumu kartes magnētiskā josla (piem., ASV, Āfrikā, Āzijas valstīs);
- **īpašas lakas vai lamināta pārklājums.** Šāds pārklājums paildzina kartes kalpošanas laiku, un to ir grūtāk viltot;
- **drošības kods.** Tiek izmantots saīsinājums CVV2 vai CVC2, kas atrodas kartes otrā pusē, pa labi no paraksta joslas vai uz tās. Kods nepieciešams, ja maksājumu karti izmanto pirkumu veikšanai internetā;
- **papildu elementi** ir unikāli dažādiem karšu veidiem. Piemēram, uz visām bezkontakta maksājumu kartēm ir īpaša ikona, un šādu karti var izmantot norēķiniem par nelieliem pirkumiem bez PIN koda ievadišanas.

Maksājumu kartes izmantošanai ikdienas darījumos ir vairākas priekšrocības: norēķinoties ar karti veikalā, tiek ietaupīts laiks, turklāt karte aizņem maz vietas; iespējams iepirkties internetā neatkarīgi no tā, vai prece pieejama Latvijā vai Ķīnā; ja tiek nozaudēts naudas maks, nauda, iespējams, vairs netiks atgūta, taču, pazūdot maksājumu kartei, to var nobloķēt, piezvanot uz banku vai izmantojot kartes bloķēšanas funkciju internetbankā. Dažas bankas maksājumu karšu lietotājiem piedāvā dažādus bonusus, piemēram, atlaidi kino biļetēm *Forum Cinemas*; atlaides dažādos restorānos; īpašu punktu krāšanu, kurus var apmainīt pret precēm un pakalpojumiem; naudas atmaksu par pirkumiem, kas veikti ar konkrēto maksājumu karti. Klientam ir iespēja mainīt savas kartes bezkontakta funkciju vai maksimālo darījuma summu. Piemēram, *SEB bankā* to var izdarīt internetbankā, sadaļā *Kartes* izvēloties *Norēķinu kartes informācija*, kur izvēlnē *Bezkontakta maksājumi* var atcelt aktīvi-zāciju vai tikai mainīt summas limitu.

Automātiska darījuma summu konvertācija notiek, ja darījumi ar karti tiek veikti ārzemēs.

Darījumu limiti. Darījumiem ar maksājumu karti var noteikt summas limitu, kuru vajadzības gadījumā var palielināt vai samazināt.

Ceļojumu un pirkumu apdrošināšana. Ļoti bieži komercbankas tieši kredītkartes lietotājiem piedāvā ceļojumu apdrošināšanu. Apdrošināšana ceļojumu laikā garantē medicīnisko izdevumu segšanu, juridiskās palīdzības apdrošināšanu, nelaimes gadījumu apdrošināšanu. Ir kredītkartes, kas paredz tās lietotājiem iespēju izmantot *Priority Pass* (pasaulē lielākā lidostu VIP atpūtas telpu programma) privilēģijas. Pirkumi, kas veikti ar šo karti, ir apdrošināti pret trešo personu ļaunprātīgas rīcības (zādzība, laupīšana, vandālisms) vai nepārvaramas varas (ugunsgrēks, dabas stihija) riskiem.

Maksājumu kartes lietotājam jāzina, ka, lietojot karti, var veidoties riski, kas pārsvarā rada naudas zaudējumus vai papildu izdevumus. Katram bankas klientam būtu jāizlasa bankas sagatavotie kontu un maksājumu karšu apkalpošanas noteikumi.

Veicot **darījumus internetā**, jāievēro drošības pasākumi. Jāpārbauda tirgotāja vai pakalpojumu sniedzēja interneta adreses drošība un tirgotāja reputācija. Norēķiniem internetā labāk lietot citu karti, kuras kontā naudas līdzekļi tiek ieskaitīti plānoto pirkumu summas apmērā.

Bankomāts. Skaidras naudas izņemšanai citas bankas bankomātā tiek piemērota komisijas maksa, kas var būt kāda noteikta summa vai procents no darījuma summas. Ir daži izņēmumi, piemēram, *SEB banka* un *Swedbanka* ir vienojušās, ka viņu klienti var izņemt skaidru naudu noteiktā mēneša limita apjomā bez papildu komisijas abu banku

bankomātos. Ieteicams par iespēju bez maksas lietot citas bankas bankomātu interesēties savā bankā.

Ja atrodaties ārpus Latvijas, tad, izņemot no bankomāta skaidru naudu, var nākties maksāt komisijas maksu arī ārvalstu bankai. Tāpēc ieteicams pārliecināties pirms skaidras naudas izņemšanas kādas citas bankas bankomātā, cik liela ir naudas izņemšanas komisijas maksa, lai vēlāk nav nepatīkamu pārsteigumu.

Lietojot bankomātu, pastāv iespēja, ka krāpnieki, izmantojot nelegāli pievienotas ierīces, nokopē kartes datus un PIN kodu. Tad krāpnieki, izmantojot jau reālu karšu numurus un paroles, pirkumus veic internetā. Kartes kontā nav ieteicams turēt liela apjoma naudas līdzekļus, jo kartes pazaudēšanas vai ļaunprātīgu trešo personu darbību rezultātā tos var pazaudēt. Svarīgi, lai būtu pierakstīts telefona numurs, uz kuru nekavējoties jāziņo par kartes pazūšanu.

Tehniskas problēmas. Maksājumu kartes vai karšu termināla tehnisks bojājums var radīt pakalpojuma pieejamības problēmas. Dodoties ceļojumā, ieteicams pārbaudīt kartes derīguma termiņu, lai neveidotos situācija, kad karte ir nederīga. Uz kartes ir norādīts tās derīguma termiņš. Karte ir derīga līdz uzrādītā gada un mēneša pēdējai dienai ieskaitot. Piemēram, ja uz kartes ir norādīts 12/23, tad tā ir derīga līdz 2023. gada 31. decembrim ieskaitot.

Tējas nauda, maksājot ar karti. Kafejnīcā vai restorānā, viesnīcās, taksometrā, frizētavā vai jebkurā citā vietā, kur pastāv tējas naudas vai dzeramnaudas tradīcija, to var atstāt ne tikai skaidrā naudā, bet arī izmantojot maksājumu karti, ja vien tur ir iespējams norēķināties ar karti. Pamatprincips – jau pasūtījuma brīdī jānoskaidro iespējas un, norēķinoties par pakalpojumu, jālūdz tējas naudu pieskaitīt rēķinam, ja tas iespējams. Piemēram, ASV, maksājot ar karti restorānā vai kafejnīcā, jāpievērš uzmanība trim rādītājiem rēķinā: cena atbilstoši restorāna izcenojumam, tējas nauda par apkalpošanu (*Tips* vai *Extras*) un kopējā summa (*Total*). Minētajās ailēs summas jāieraksta pašam klientam un tās jāapstiprina ar savu parakstu. Ieteicams saglabāt darījuma dokumentus un pēc tam pārbaudīt no kartes konta ieturēto summu. Ja no kartes konta tiek ieturēta summa par darījumu, kurš nav veikts, vai ieturētā summa neatbilst čekam vai kvītij, kas apliecina darījumu, klientam ir tiesības šo darījumu apstrīdēt, iesniedzot bankā rakstisku pretenziju.

Jāatzīmē, ka šobrīd viedtālrunu lietotājiem tiek piedāvāti mobilie bezkontakta maksājumi, kas pārņem fizisko maksājumu karšu funkcijas. Piemēram, *SEB banka* un *Swedbanka Android* viedtālrunu lietotājiem piedāvā veikt maksājumus līdz kartes limitam, izmantojot biometrisku autentifikāciju.

Debetkarte un kredītkarte

Debetkarti no kredītkartes atšķir uzraksts uz tām: *Debit* (norēķinu karte) vai *Credit* (kredītkarte). Burtu izcēlums vai citas pazīmes vairs netiek uzskatītas par kartes veida atpazīšanas zīmi, jo abas kartes ir ļoti līdzīgas un tiek akceptētas visā pasaulē.

Terminoloģija

Debetkarte – norēķinu kartes veids, ko banka izsniedz saviem klientiem. Ar debetkarti var norēķināties (pirkt preces un pakalpojumus, saņemt skaidru naudu bankomātos) tikai bankā izdarīto noguldījumu apmērā.

Kredītkarte – norēķinu kartes veids, ko bankas izsniedz uzticamiem klientiem, kuri ir spējīgi piešķirto kredītu laikus atmaksāt (Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca, 2008).

Debetkarte ir paredzēta norēķiniem par precēm un pakalpojumiem, skaidras naudas izņemšanai bankā vai bankomātos, skaidras naudas iemaksāšanai bankomātos u. c. darījumu veikšanai. Debetkartes izmantošana paredz autorizāciju (konta atlikuma pārbaude ar mērķi atļaut vai neatļaut darījumu) reālā laika (*online*) režīmā. Latvijā sabiedrība pārsvarā izmanto debetkartes, jo šī veida karšu apkalpošanas komisijas maksa ir zemāka nekā kredītkartēm, un tās ir daudz vieglāk noformēt. Lai saņemtu debetkarti, klientam nav jāpierāda savi ienākumi.

Debetkarte tiek piesaistīta bankas klienta norēķinu kontam, citkārt to sauc arī par norēķinu karti. Veikt darījumus ar karti var kartei piesaistītā kontā pieejamo naudas līdzekļu apjomā vai, ja ir piešķirts *overdrafts*, tad papildus vēl piešķirtā *overdrafta* limita apjomā. *Overdrafts* ir īstermiņa aizdevums bez ķīlas.

Savukārt ja tiek noformēta kredītkarte, tad papildus norēķinu kontam tiek atvērta kartes kredīta konts. Kredītkartes ir universāls maksāšanas līdzeklis, kam tiešsaistes režīmā autorizācija nav obligāta. Kredītkartes, kuras apkalpo norēķinu karšu sistēmas *MasterCard* un *Visa*, tiek iedalītas sīkāk un apzīmētas ar *Gold*, *Professional* un *Platinum*. Piemēram, *Swedbank Zelta kredītkarte* un *SEB MasterCard Gold* kredītkarte darbojas vienā tīklā, un abas ir no Zelta jeb *Gold* līmeņa, tomēr tām ir atšķirīgi piedāvājumi – atšķiras gan bezprocentu periods, gan izsniegšanas maksa un citi aspekti.

Iedalījums rāda kartes prestiža līmeni, kas raksturo kartes lietotāja ienākumu apmērus un atbilstošo tēriņu summu, kuras segšanai tiek izmantota šī kredītkarte.

Visdārgākās ir *Platinum* kredītkartes, un tām ir arī visaugstākais prestižs. Piemēram, *JP Morgan Chase Palladium* karte ir apstrādāta ar 24 karātu zeltu un platīnu, klienta vārds un uzvārds ir iegravēti ar lāzeru, un kartes gada maksa ir tikai 595 USD (JPMorgan Chase & Co, 2016).

Bezprocentu kredīta limits un kredītlinija

Kredītkartes atšķiras ar kredīta atmaksas noteikumiem un piešķirtajiem kredīta limitiem. Bankas kredītkaršu lietotājiem piedāvā dažādus atšķirīgus risinājumus aizņemto līdzekļu atmaksai.

Terminoloģija

Kredīta limits – bankas piešķirts atjaunojams īstermiņa aizdevums klientam, kurš to var izmantot darījumu apmaksai.

Nokavējuma procenti – atlīdzība, ko klients uzņemas maksāt bankai par izmantotā un/vai pārtērētā kredīta limita vai kredīta limita daļas (ikmēneša atmaksas summa) atmaksas nokavējumu.

Līgumsods – naudas summa, ko klients uzņemas maksāt bankai par maksas par izmantoto kredīta limitu – kredīta procentu, darījumu komisijas maksas, kartes lietošanas maksas – nokavējumu.

(SEB kredītkartes līguma noteikumi fiziskām personām.)

Piešķirto bezprocentu kredītlimitu klients var lietot bankas noteikto dienu skaitu bez maksas. Ja izlietotās kredītlimita summas maksa tiek veikta līdz bankas līgumā noteiktajam nākamā mēneša datumam, tad procenti nav jāmaksā.

Ja klients ir izvēlējies kredītliniju, tad iztērēto kredīta summu bankai var atmaksāt pakāpeniski. Piemēram, līdz katra nākamā mēneša 14. datumam bankai jāsamaksā tikai 5 % no iepriekšējā mēnešī izmantotā kredītlimita summas. Savukārt procentus par kredītlinijas izmantošanu banka automātiski aprēķinās un iekasēs katra mēneša beigās.

Var būt kredītkarte ar fiksētu maksājumu. Tādai kartei ir izsniegšanas maksa, bet nav mēneša maksas.

Gada procentu likme (GPL) no izmantotās un neatmaksātās summas var būt noteikta lielāka par 20 %. Procentu likmi banka nosaka katram klientam individuāli. Procentu likme ir atkarīga no klienta kredītvēstures, kredītaistību apmēra un regulāro ienākumu

ieskaitījumiem bankas kontā. Ja iztērētā summa par pirkumiem tiek atmaksāta līdz kārtējā mēneša beigām, procenti nav jāmaksā. Bezprocentu periods ļauj izmantot kredīta līdzekļus, par to neko nemaksājot, ja par pirkumiem ar karti izmantoto limitu atmaksā laikus. Bezprocentu perioda ilgums ir atkarīgs no konkrētās kartes veida. Taču, ja ar karti tiek izņemta skaidra nauda vai tiek veikti pārskaitījumi no kredītkartes konta, tad bezprocentu periods netiek piemērots – par šo pakalpojumu kredīta izmantošanas procenti tiks aprēķināti neka vēloties. Jaunas kartes izsniegšanas maksa būs mazāka, ja pieteikums aizpildīts internetbankā.

Ar komercbanku piedāvāto debetkaršu un kredītkaršu saņemšanas iespējām un lietošanas izmaksām var iepazīties PTAC vietnē *Informācija par maksu, ko piemēro ar maksājumu kontiem saistītiem pakalpojumiem (EUR valūtā) un to salīdzināšana* (pieejama: <https://konti.ptac.gov.lv/>). Tomēr detalizēta informācija jāmeklē konkrētās bankas mājaslapā, vai neskaidrie jautājumi jānoskaidro klātienē vai attālinātas konsultācijas laikā.

Elektroniskie pakalpojumi

Attīstoties informācijas un komunikāciju tehnoloģijām, klientiem ir iespējams izmantot bankas pakalpojumus attālināti. Šobrīd, atbilstot noteiktiem kritērijiem (pilngadīgs Latvijas rezidents, nav politiski nozīmīga persona), kļūt par bankas klientu var attālināti, piemēram *SEB banka* savā mājaslapā raksta, ka, izmantojot *SEB Latvija* mobilo lietotni, par klientu iespējams kļūt jebkurā ērtā brīdī, turklāt tas aizņems vien aptuveni 15 minūtes. Līdzīgi piedāvājumi atrodami visu Latvijas lielāko komercbanku mājaslapās. Tad tiek atvērta norēķinu konta, un tam tiek pieslēgta internetbanka, kas nodrošina personīgo līdzekļu pārvaldīšanu reāllaika režīmā. Izmantojot internetbanku, var uzzināt norēķinu konta stāvokli, saņemt konta pārskatus, noguldīt depozītus, pārbaudīt darījumus ar maksājumu karti, nodot autorizētu ziņojumu bankai un veikt citas darbības. Kredīta vai līzinga līguma parakstīšana gan notiks klātienē bankā. Latvijā bankas saviem klientiem piedāvā internetbanku, kas ir pieejama 24 stundas diennaktī, septiņas dienas nedēļā, jebkurā pasaules vietā. Divi galvenie ieguvumi, lietojot internetbanku: tiek ietaupīts laiks, un tiek ietaupīta nauda. Uzņēmējiem ir iespēja piekļūt uzņēmuma internetbankai, lietojot privātpersonas internetbankas pieeju. Komisijas maksa par pārvedumiem internetbankā ir daudzkārt mazāka nekā bankas filiālē.

Terminoloģija

Internetbanka – attālinātas pieejas elektroniskā norēķinu sistēma, kurā bankas pakalpojumu sniegšana un apmaiņa ar nepieciešamo informāciju bankas pakalpojumu sniegšanai notiek, izmantojot interneta pieslēgumu un līgumā ar banku atrunātu interneta adresi vai mājaslapu.

Telefonbanka – pakalpojums, kas nodrošina bankas darījumu veikšanu, sazinoties ar operatoru, izmantojot telefonsakarus.

SMS banka – informācijas apmaiņa ar banku notiek ar īsziņu nosūtīšanas un saņemšanas operācijām. Pakalpojums ir iespējams, ja izmanto mobilo telefonu.

Vairākām Latvijas bankām – *SEB banka*, *Swedbank*, *Citadele banka* u. c. – ērtākai mobilās internetbankas izmantošanai ir savas mobilās aplikācijas. Internetbankas lietošanai datorā vai viedtālrunī vajadzīgs bankas piešķirts lietotāja numurs, parole un autentifikācijas ierīce. Lietotāja identifikācijai bankas piedāvā izmantot dažādus rīkus: kodu karti, kodu kalkulatoru (*digipass*), elektroniskās identifikācijas karti, risinājumu viedtelefoniem *Smart-ID*.

Terminoloģija

Kodu karte – plastikāta karte standarta maksājumu kartes izmērā, uz kuras norādīts identifikācijas numurs un kodu saraksts ar kārtas numuriem.

Kodu kalkulators – elektroniska ierīce, kas ģenerē pēc nejaušības principa izvēlētu kodu, kam ir vienreizēja lietošana autorizācijai internetbankā.

Elektroniskās identifikācijas kartes (eID) – personu apliecināšs dokuments, kas apliecina tā turētāja identitāti un tiesisko statusu.

Smart-ID – bezmaksas personas identifikācijas rīks, kuru var izmantot viedtālrunī vai planšetdatorā, lai piekļūtu e-pakalpojumiem.

Atbilstoši Eiropas Banku iestādes (*EBA*) vadlīnijām atsevišķas bankas ir atteikušās no kodu kartes lietošanas, pārejot uz drošākiem autorizācijas līdzekļiem. Kodu karte pārsvarā tiek izsniegta bez maksas, bet par kodu kalkulatoru (*digipass*) bankas nosaka komisijas maksu.

Kodu kalkulatoru modeļi un to drošības līmeņi ir dažādi, un arī to izsniegšanas komisijas maksas atšķiras. Augstāks drošības līmenis ir

kodu kalkulatoram, kurā PIN kods jāievada papildus. Piemēram, *Citadele banka* piedāvā identifikācijas risinājumu *MobileScan*. Autorizācijas ierīce ir integrēta *Citadele bankas* mobilajā aplikācijā, un *MobileScan* ir aizsargāts ar klienta izveidotu PIN kodu.

Lai kļūtu par telefonbankas lietotāju, jānoslēdz līgums par attālināto bankas pakalpojumu izmantošanu. Piemēram, *Swedbank* ir pieejami trīs telefonbankas lietošanas režīmi: pilnais, transakciju un informatīvais. Pilnais režīms ļauj gan saņemt informāciju, gan veikt maksājumus no sava konta, gan arī administrēt līgumus. Transakciju režīms ļauj saņemt informāciju un veikt maksājumus no sava konta, bet neļauj administrēt līgumus. Savukārt informatīvais režīms ļauj saņemt gan informāciju par sava konta atlikumu un kontā veiktajiem darījumiem, gan arī bankas darbinieka konsultācijas par visiem bankas piedāvātajiem pakalpojumiem.

SMS banka sniedz iespēju izvēlēties, sākot no kādas summas tiks saņemta informācija par ienākošajiem maksājumiem – piemēram, par ieskaitījumiem, kas lielāki par 10 eiro. Īsziņā tiek norādīta pārskaitījumu summa, informācija par saņēmēju un maksātāju un konta atlikums. Komisijas maksu par SMS nosaka banka, un papildus klāt vēl ir mobilo sakaru operatora izmaksas. Piemēram, *Swedbank* SMS bankas komisijas maksa par saņemtajiem paziņojumiem tiek noņemta no konta automātiski vienu reizi dienā – par iepriekšējā dienā nosūtītajiem paziņojumiem.

Terminoloģija

Regulārais maksājums – norēķinu veids, ar kuru maksātājs pilnvaro banku veikt maksājumus ar noteikto regulāro maksājumu izpildes regularitāti no maksātāja konta uz maksātāja norādīto saņēmēja kontu (SEB, Regulāro maksājumu uzdevuma līguma noteikumi, 2016). Elektronisko rēķinu regulāra apmaksa – pakalpojums, kas nodrošina iespēju automātiski apmaksāt dažādu uzņēmumu sniegto pakalpojumu e-rēķinus.

Pieteikt regulāro (nemainīgo) maksājumu iespējams ne tikai bankā klātienē, bet arī internetbankā. Internetbankā līgumu var arī apstiprināt. Ja ir noslēgts regulārā maksājuma līgums, tad, pamatojoties uz klienta līgumā sniegto informāciju, banka veiks izlīdzinātos lizinga maksājumus un iemaksas dzīvības apdrošināšanas vai 3. līmeņa pensiju uzkrājumos.

E-rēķina automātiskās apmaksas pakalpojumam ir iespēja izvēlēties divus e-rēķina apmaksas datumus: apmaksāt to otrajā dienā pēc

saņemšanas bankā vai e-rēķinā norādītajā samaksas beigu termiņā. Tomēr jāskatās, vai e-rēķini tiešām ir apmaksāti, jo var būt situācija, kad nesakrīt klienta identifikatoru dati vai arī kontā nav bijuši pietiekami līdzekļi e-rēķina apmaksai. E-rēķinus saviem klientiem gatavo SIA *Bite Latvija*, SIA *Latvijas Mobilais Telefons*, SIA *Rīgas Ūdens*, AAS *Gjensidige Baltic*, SIA *TET*, AS *Latvenergo*, SIA *Neste Latvija*, AAS *SEB Dzīvības apdrošināšana*, SIA *SEB līzings*, SIA *Swedbank Līzings*, SIA *Tele2* u. c.

Izmantojot bankas izsniegtās internetbankas autentifikācijas ierīces, ir iespējams saņemt pakalpojumus VID Elektroniskās deklarēšanas sistēmā (EDS) un daudzos portālos, piemēram, www.latvija.lv, www.eveseliba.gov.lv, www.elektrum.lv, www.tet.lv, www.baltaonline.lv, www.if.lv.

Ja pakalpojuma sniedzējs nodrošina iespēju autentificēties ar eID karti, tad dators jāsaņem darbam ar šo karti, proti, nepieciešams viedkaršu lasītājs un jāaktivizē autentifikācijas un parakstīšanas sertifikāti.

Kredīts un līzings

Ir situācijas, kad jāaizņemas līdzekļi, un mērķi, kam tiks tērēti šie līdzekļi, var būt dažādi, piemēram, studiju procesa finansēšana, sadzīves tehnikas vai automašīnas iegāde. Tas būs saistīts ar katra cilvēka individuālajiem mērķiem un vajadzībām. Tomēr vēlams izvērtēt savu kredītspēju, jo atmaksājamā summa aizdevējam (pamatsumma kopā ar procentiem) no mēneša ieņēmumiem pēc nodokļiem nedrīkstētu pārsniegt 40 %.

Terminoloģija

Kredīts vai aizņēmums ir brīvo naudas līdzekļu nodošana citai personai pret attiecīgu nodrošinājumu uz noteiktu laika periodu un par noteiktu atlīdzību.

Privātpersonas kreditēšanas pakalpojumus var saņemt bankās vai arī nebanku kredītdevēju (ātro kredītu) uzņēmumos. Kredīti atšķiras pēc to izsniegšanas mērķa, apjoma, termiņa un nodrošinājuma. Banku sektorā populārākie kredīta veidi ir hipotekārais kredīts, patēriņa kredīts, līzings, studiju kredīts, studējošā kredīts, overdrafts.

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, saistībā ar aizņemšanos, attieksme un praktiskā rīcība redzamas 3.3. tabulā, savukārt augstākā līmeņa zināšanas apkopotas 3.4. tabulā (FKTK, 2018).

Pamata snieguma līmenis C1 – Kredīti

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> • Saprot, ka naudu var aizņemties dažādos veidos un ka tā vienmēr būs jāatdod • Saprot, kāpēc jāmaksā procenti par Kredītu • Zina, ka procentu likmes atšķiras dažādiem kredītu veidiem un to piedāvātājiem • Izprot, kā veidojas procentu likme, t. sk. atšķirību starp fiksēto un mainīgo likmi • Saprot saliktās procentu likmes ietekmi uz kredītu • Saprot, ka ir dažādi kredītu atmaksas grafiki • Izprot grūtības, kas sagaida cilvēkus ar kredītu skaitu vai apmēru, kas neatbilst viņu ienākumiem • Saprot, ka mantu, kas pirktā kredītā vai ir nodrošinājums kredītam, var atsavināt, ja netiks pildīti kredītlīguma nosacījumi • Izprot atšķirību starp licencētiem un nelicencētiem kredītu devējiem • Pārzina piemērotākos kredītu veidus savu mērķu sasniegšanai • Saprot, ka ir kredīti ar vai bez nodrošinājuma, kādi ir nodrošinājumu veidi, arī ieguvumi un riski • Saprot, ka precēm, kuras tiek piedāvāts iegādāties uz nomaksu/kredītā, dažkārt finansējumu sniedz cits uzņēmums, nevis šis tirgotājs • Zina, ka t. s. „bezmaksas” kredītu piedāvājumiem procentu izdevumi var veidoties nākotnē vai mainīties kādiem apstākļiem • Zina, ka visi piedāvājumi „pērc tagad, maksā vēlāk” patiesībā ir kredītu dažādas formas • Saprot, ka, atmaksājot vairāk nekā līgumā noteikto maksājumu, dažkārt var ietaupīt procentu maksājumus 	<ul style="list-style-type: none"> • Ir motivēts jautāt padomu, pirms pieņemt lēmumu par kredītu • Ir drošs par sevi, ka izvēlēsies piemērotāko kredīta devēju un kredīta veidu • Ir pārliecināts, izvēloties piemērotākos kredīta līguma nosacījumus (atmaksas grafiku, ikmēneša maksājuma apmēru u. tml.) • Ir pārliecināts par sevi, pārvaldot savas kredītsaistības • Kad rodas finansiālas grūtības saistībā ar kredīta atmaksu, jūtas droši informēt par tām savus kredītorus un meklēt atbilstošus risinājumus 	<ul style="list-style-type: none"> • Izmanto kredītu tikai tad, kad tas ir nepieciešams • Pirms pieņemt lēmumu, salīdzina vairāku kredīta piedāvājumu visas kopējās izmaksas • Izvēlas kredītu, ņemot vērā procentu likmes, visas izmaksas un nosacījumus • Izmanto apdomas laiku, lai izvērtētu kredīta kopējo izmaksu ietekmi uz privāto budžetu • Seko, lai vienlaikus būtu pēc iespējas mazāk saistību • Seko līdzī sava konta, kurā ir pieejami kredītlīdzekļi (piem., overdrafts, kredītkarte u. c.), finanšu situācijai • Izvairās izmantot augstu izmaksu kredītus, lai segtu īstermiņa izstrūkumus budžetā • Atmaksā maksimāli iespējamo summu īstermiņa kredītiem, izvairoties ņemt jaunus kredītus, lai atmaksātu esošos • Maksā visus kredītus savlaicīgi un informē kredītorus par būtiskajiem kredītu atmaksu • Vienmēr izvērtē iespēju (pirms veikt tēriņus) atmaksāt izmantotos kredītlīdzekļus noteiktajā termiņā, tā izvairoties no procentu maksājumiem

3.4. tabula

Augstāka snieguma līmenis C1 – Kredīti

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Saprot, kādi ārējie faktori var ietekmēt kredītu izmaksas un to pieejamību Saprot, ar ko atšķiras nominālā gada procentu likme no efektīvās gada likmes Izprot riskus, ņemot kredītu ārvalstu valūtā Saprot kredītspējas jēdzienu un potenciālo ieguvumu no labas kredītvēstures Zina atšķirību starp racionālu/neracionālu kredītu izmantošanu, t. sk., kad un kāpēc aizņemties saimnieciskai darbībai, ne tikai patēriņa precēm Zina, ka ir t. s. islāma finanšu pakalpojumi Zina, kādos gadījumos kredīta vai pirkuma līgumi var radīt ietekmi uz nodokļu maksājumiem 	<ul style="list-style-type: none"> Ir pārliecināts par savu spēju pieņemt lēmumus par vairākiem kredītiem, kad tas nepieciešams Jūtas droši iniciēt izmaiņas kredīta līgumā, ja tas šķiet izdevīgi (piemēram, mainīt kredīta valūtu) Ir motivēts mainīt kredīta devēju (pārkreditēties), ja tas būtu izdevīgi 	<ul style="list-style-type: none"> Rēķina finansiālo ieguvumu, kad grasās veikt izmaiņas kādā kredītlīgumā (atmaksājot ātrāk daļu vai visu kredītu, mainot valūtu un pārkreditējoties) Ja ir brīvi pieejami līdzekļi, pieņem izsvērtus lēmumus par kāda kredīta pirmstermiņa atmaksu

Hipotekārais kredīts ir ilgtermiņa aizdevums, kuru izsniedz bankas pret iekļātu nekustamo īpašumu, kas ierakstīts zemesgrāmatā. Iekļāto īpašumu nevar pārdot, vai arī to var pārdot ar nosacījumu, ka jaunais īpašnieks pārņem parādsaistības. Hipotekārais kredīts iekļauj sevī arī kredītu mājokļa būvniecībai. Noformējot hipotekāro kredītu, veidojas papildu izdevumi: nekustamā īpašuma novērtēšana, notāra pakalpojumi (īpašuma pirkuma līguma sagatavošana; īpašuma pirkuma līguma apliecināšana; īpašuma tiesību maiņas nostiprinājuma lūguma noformēšana; hipotēkas nostiprinājuma lūguma noformēšana; ja nepieciešams – laulātā piekrišanas apliecināšana), nodeva par īpašuma tiesību pārreģistrēšanu, nodeva par ķīlas reģistrāciju, kancelejas nodeva par īpašuma tiesību reģistrāciju, kancelejas nodeva par ķīlas reģistrāciju. Sīkāka informācija ir pieejama portālā www.zemesgramata.lv.

Vēl jāreķinās ar ikgadējām apdrošināšanas izmaksām, jo – ja īpašums ir iegādāts, izmantojot hipotekāro kredītu, šī prasība tiek ierakstīta kredīta līgumā. Aizņēmējam nekustamais īpašums ir jāapdrošina uz bankas vārda un polises kopija jānosūta uz bankas norādīto e-pastu.

Patēriņa kredīts ir piemērots situācijām, kad nepieciešama konkrēta naudas summa noteiktam mērķim vai pirkumam. Šim kredītam nav

vajadzīgs papildu nodrošinājums, jo par to kalpos aizņēmēja ienākumi, bet nepieciešamības gadījumā var piesaistīt galvotāju. Kredīta termiņš var būt no sešiem līdz 60 mēnešiem. Procentu likme tiek noteikta katram klientam individuāli un ir atkarīga no klienta kredītvēstures, kredītsaistību apmēra un regulāro ienākumu ieskaitījumiem bankas kontā.

Līzings paredz, ka līzings ņemējam veidojas tiesības izmantot līzings priekšmetu pret līgumā noteiktajiem maksājumiem. Līzings ir iespējami divi veidi: operatīvais vai finanšu. Piemēram, operatīvais automašīnas līzings vai ilgtermiņa noma paredz, ka līzings kompānija nopērk klienta izvēlēto auto un iznomā to uz noteiktu periodu. Tā laikā klients samaksā tikai daļu no automašīnas sākotnējās vērtības. Līzings līguma termiņam beidzoties, klients var atdot automašīnu līzings kompānijai atpakaļ vai atpirkt un iegūt to savā īpašumā. Ja automašīna tiek iegādāta finanšu līzings, tad noteikumi paredz, ka līzings līguma termiņa laikā, veicot ikmēneša maksājumus, klients pa daļām sedz pilnu automašīnas pirkuma summu, rezultātā iegūstot to savā īpašumā. Informatīvi līzings kalkulatori ir pieejami banku un autotirgotāju mājaslapās. Tomēr jāņem vērā, ka kopējās līzings darījuma izmaksas būs augstākas, jo vēl ir komisijas maksa par līzings līguma noformēšanu un apdrošināšanu. KASKO apdrošināšana automašīnām ir obligāta, un dažreiz polise jāiegādājas pie konkrētā apdrošinātāja, ar kuru banka ir noslēgusi līgumu. Var būt situācija, kad polises cena ir augstāka par tajā brīdī vidējo cenu tirgū.

Kredīti studentiem var būt ar valsts galvojumu vai bez tā. No 2020. gada 12. augusta ir ieviests jauns studiju un studējošo kredītmācīšanas modelis, kas paredz atvieglotus valsts garantētā kredīta saņemšanas nosacījumus. To kredītmācītāju saraksts, kuras izsniedz studiju un studējošo kredītus, ir publicēts Izglītības un zinātnes ministrijas mājaslapā. Jaunais modelis paredz kredītu piešķiršanu ar *Altum* garantiju. Students var saņemt gan studiju, gan studējošo kredītu. Studiju kredīts ir paredzēts studiju maksas segšanai daļēji vai pilnā apmērā studijām kādā no akreditētajām un/vai licencētajām Latvijas augstskolām un koledžām. Kredīta summu banka ieskaita mācību iestādes kontā. Studējošā kredīts paredzēts studenta ikdienas vajadzību segšanai studiju laikā, un summa tiek noteikta saskaņā ar LR Ministru kabineta noteikumiem. Katru mēnesi banka ieskaita kredītu studējošā kontā (izņemot jūliju un augustu), un studiju laikā studentam jāmaksā tikai procenti. Ja students pats nestrādā, tad viņam nepieciešams galvotājs, kura ienākumiem jābūt noteiktas summas apmērā mēnesī pēc nodokļu nomaksas. Galvotājam jābūt vecumā no 21 gada līdz 55 gadiem ieskaitot. Informāciju par studiju un studējošo kredītu ar valsts galvojumu var izlasīt

Izglītības un zinātnes ministrijas mājaslapā <https://www.izm.gov.lv/>, secīgi lapā atverot izvēlnes *Sākums – Nozares – Izglītība – Studentiem – Kredīti*. Studiju un studējošo kreditēšanas no kredītiestāžu līdzekļiem ar valsts vārdā sniegtu galvojumu koordinēšanu un administrēšanu veic Valsts izglītības attīstības aģentūra. Iestādes mājaslapā, secīgi izvēloties *Sākums – Darbības virzieni – Studiju kredītu administrēšana*, var iepazīties ar informāciju par aktualitātēm, kredīta piešķiršanu, dzēšanu, pamatsummas atmaksu un atrast nepieciešamos dokumentus un veidlapas.

Overdrafts ir kredītlimits, ko banka piešķir noteiktā apmērā, ņemot vērā aizņēmēja regulāros ikmēneša ienākumus. Šie ieņēmumi kalpo par aizdevuma nodrošinājumu. Overdraftu var izmantot pēc saviem ieskatiem. Procenti jāmaksā tikai par izmantoto aizdevuma daļu.

Latvijas Alternatīvo finanšu pakalpojumu asociācija apvieno ārpus banku sektora esošus uzņēmumus. Šie uzņēmumi privātpersonām piedāvā distances kredītus, hipotekāros nebanku kredītus, kredītu pret kustamas lietas ķīlu (lombarda aizdevums). Apkopojoša informācija par nebanku kredītētāju piedāvājumiem pieejama portālā *comepeuro.lv*.

Distances kredīti ir īstermiņa aizdevumi, kuri tiek noslēgti, izmantojot interneta, telekomunikāciju vai cita veida distances saziņas līdzekļus. Tie ir patērīņa aizdevumi, kuri tiek izsniegti uz īsu termiņu, un to saņemšanai nav vajadzīga ķīla.

Lombarda kredīts tiek izsniegts pret kustamas lietas ķīlu, ko aizņēmējs kā nodrošinājumu nodod kredīta devēja glabāšanā. Piemērs varētu būt kredīts, kad par ķīlu kalpo automašīna. Nebanku kredītētāji vienas dienas laikā piedāvā izsniegt aizdevumu 70–90 % apmērā no klientam piederošas automašīnas tirgus vērtības.

Procentu likmes

Par aizņemtajiem naudas līdzekļiem to īpašniekam ir jāmaksā atlīdzība. Atkarībā no tā, kādā statusā persona ir attiecībā pret banku – aizņēmējs (kredīts, līzings) vai aizdevējs (depozīts, krājkonts) –, veidosies vai nu procentu izdevumi (aizņēmējs), vai procentu ieņēmumi (aizdevējs).

Terminoloģija

Procenti ir atlīdzība par izsniegtās, bet neatmaksātās aizdevuma summas lietošanas (izmantošanas) atvēlējumu (Nordea Bank Finland Plc Latvijas filiāle, Vispārīgie noteikumi, 2010).

Procentu likme ir maksas lielums procentos par aizņēmumu vai noguldījumu bankā (Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca, 2000).

Procentu likme vienmēr tiek noteikta līgumā, ko aizdevējs (banka, līzings kompānija, nebanku kredītētājs) slēdz ar aizņēmēju, un visbiežāk likme ir izteikta kā gada procents. Gada procentu likme (GPL) tiek aprēķināta atbilstoši Patērētāju tiesību aizsardzības likuma un Reklāmas likuma nosacījumiem un saskaņā ar LR Ministru kabineta noteikumiem Nr. 691 *Noteikumi par patērētāja kreditēšanu*, kuri nosaka prasības attiecībā uz patērētāju kreditēšanas darījumiem, tajā skaitā GPL aprēķināšanas metodi.

GPL ietver procentu maksājumus un komisijas maksu par aizdevuma noformēšanu un izsniegšanu. Ja, piemēram, hipotekārā kredīta fiksētā procentu likme ir 4 %, tad GPL būs augstāka – aptuveni 4,8 %.

Procentus atmaksā reizē ar kredīta/aizdevuma/līzings kārtējās atmaksas summu. Aizņemto līdzekļu atmaksu veic, pamatojoties uz atmaksu grafiku, kas bieži ir kā līguma pielikums. Var būt dilstošs vai vienāds/vienmērīgs atmaksu grafiks. Atšķirība starp maksājumu grafikiem ir maksājamās summas apmērā un cik daudz procentos būs jāsamaksā aizdevējam visā aizdevuma atmaksāšanas periodā.

Procenti aizdevuma līgumos var būt noteikti divos veidos – ar fiksētu likmi vai ar mainīgu likmi.

Mainīgās kredītu procentu likmes Latvijā tiek piesaistītas *LIBOR* vai *EURIBOR* indeksam. *LIBOR* indekss ir likme, ar kādu bankas aizņem līdzekļus Londonas starpbanku tirgū, savukārt *EURIBOR* indekss ir likme, ar kādu bankas aizņem līdzekļus Eiropas Savienības valstu starpbanku tirgū. Mainīgo likmi pārskata ik pēc trijiem vai sešiem mēnešiem.

Procentu likme veidojas kā kopsumma no divām likmēm – bāzes likmes (piem., *EURIBOR*) un pievienotās vai nemainīgās likmes, ko banka nosaka katram klientam individuāli. Nemainīgā likme ir atkarīga no klienta kredītvēstures, piedāvātā nodrošinājuma un citiem faktoriem. Procentu aprēķināšanai banka līgumā parasti nosaka, kāds dienu skaits gadā tiek pieņemts – 360 dienas vai 365 dienas. Mēnesim parasti izmanto faktisko dienu skaitu.

Fiksētā procentu likme pārsvarā ir augstāka par mainīgu likmi. Plānojot budžetu, vieglāk ir ieplānot kredīta maksājumus ar fiksēto likmi. Kredīta vai aizdevuma kalkulatori ir pieejami banku un nebanku kredītētāju mājaslapās. Aprēķinus var arī veikt, izmantojot *Excel* funkciju *PMT*.

Uzdevums

Pēteris plāno iegādāties automašīnu, izmantojot patēriņa kredītu. Patēriņa kredīta summa plānota 3000 eiro, un gada procentu likme ir 16 %. Tomēr ir iespēja izmantot līzingu. Aprēķiniet situācijas parametrus, ņemot kredītu uz vienu gadu ar dažādiem atmaksāšanas grafikiem! Ko jūs ieteiktu Pēterim?

Papildu jautājumi

1. Vai fiziska persona var veikt skaidras naudas iemaksu Latvijas komercbankas bankomātā 15 000 eiro apmērā?
2. Vai māsa savam brālim var aizdot skaidrā naudā 7500 eiro automašīnas iegādei?
3. Kādu procentu likmi – fiksēto vai mainīgo – izvēlēties? Kādi faktori nosaka šo izvēli?
4. Kāda ir atšķirība starp patēriņa kredītu un līzingu, iegādājoties automašīnu?
5. Kurš kredīta atmaksas grafiks ir izdevīgāks, un kādi faktori būtiski ietekmē atmaksas grafika izvēli?

Piemērs. Ikmēneša maksājuma summas viena gada patēriņa kredītam ar dažādiem atmaksāšanas grafikiem.

Vienmērīgs atmaksāšanas grafiks (EUR)

Mēnesis	Atlikusī pamatsumma	Pamatsummas maksājums	Procenti	Kopējais maksājums
1.	2767,80	232,19	40,00	272,19
2.	2532,51	235,28	36,90	272,19
3.	2294,09	238,42	33,76	272,19
4.	2052,48	241,60	30,58	272,19
5.	1807,66	244,82	27,36	272,19
6.	1559,57	248,09	24,10	272,19
7.	1308,17	251,39	20,79	272,19
8.	1053,42	254,75	17,44	272,19
9.	795,27	258,14	14,04	272,19
10.	533,68	261,58	10,60	272,19
11.	268,61	265,07	7,11	272,19
12.	0,00	268,61	3,58	272,19
Kopā:		3000,00	266,31	3266,31

Dilstošs maksājumu grafiks (EUR)

Mēnesis	Atlikusī pamatsumma	Pamatsummas maksājums	Procenti	Kopējais maksājums
1.	2750,00	250,00	40,00	290,00
2.	2500,00	250,00	36,67	286,67
3.	2250,00	250,00	33,33	283,33
4.	2000,00	250,00	30,00	280,00
5.	1750,00	250,00	26,67	276,67
6.	1500,00	250,00	23,33	273,33
7.	1250,00	250,00	20,00	270,00
8.	1000,00	250,00	16,67	266,67
9.	750,00	250,00	13,33	263,33
10.	500,00	250,00	10,00	260,00
11.	250,00	250,00	6,67	256,67
12.	0,00	250,00	3,33	253,33
Kopā:		3000,00	260,00	3260,00

Ieteicamā literatūra un avoti 3. tēmai

1. Saksonova, S. (2006). *Banku darbība*. Rīga: Latvijas Komercbanku asociācijas Konsultāciju un mācību centrs.
2. Jēgere, S. (2007). *Finanšu pakalpojumu mārketingš*. Rīga: Latvijas Komercbanku asociācijas Konsultāciju un mācību centrs.
3. Kudinska, M. (2008). *Kreditēšana*. Rīga: Latvijas Komercbanku asociācijas Konsultāciju un mācību centrs.
4. Sinkey, J. F. (2007). *Commercial Bank Financial Management*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
5. FKTK Klientu Skola – <http://www.klientuskola.lv/>
6. Latvijas komercbanku mājaslapas.
7. Standarts “Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem”, temats A, sadaļa A1 – Nauda; temats C, sadaļas: C1 – Kredīti, C2 – Galvojumi kredītiem, C3 – Parādi un to vadība; temats E, sadaļas: E1 – Finanšu pakalpojumu vide, E2 – Patērētāju tiesības un pienākumi. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>

PERSONĪGO RISKU

VADĪBA ————— 4. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Gūt priekšstatu par riskiem un to vadības iespējām.

UZDEVUMI

1. Apskatīt riska jēdzienu un personas attieksmi pret risku.
2. Izprast risku tipus un to vadības metodes.
3. Izskatīt dažādus apdrošināšanas veidus un iespējas.
4. Noteikt savus personīgos riskus un izvēlēties sev piemērotus apdrošināšanas veidus.

Izziņas materiāls

Risks pavada jebkuru cilvēka mērķtiecīgu darbību, kas veikta alternatīvas izvēles apstākļos. Šie apstākļi var būt: iespējamo tagadnes darbību neatbilstība iepriekš izvirzītajiem mērķiem; nenoteiktība, kas var izpausties izmaksu vai ieņēmumu svārstībās; ierobežota pieejamā informācija u. tml. Cilvēks nevar izslēgt risku, bet var mīkstināt tā iedarbību.

Terminoloģija

Risks ir briesmu un zaudējuma iespēja, pārdroša rīcība, cerot uz pasākuma labu izdošanos (Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca, 2000).

Riska jēdzienu un skaidrojumu parasti sasaista ar notikuma vai darbības jomu, kurā to iespējams novērot. Riska jēdziens sastāv no četrām komponentēm:

- 1) **briesmas**, ko izraisa potenciāls nevēlams gadījums, kas piemīt aktivitātei, kura citādāk tiek uzskatīta par izdevīgu;
- 2) **varbūtība**, kas nosaka, vai nevēlamais gadījums notiks;
- 3) nevēlamā gadījuma nelabvēlīgas **sekas**;
- 4) **nenoteiktība** un iepriekš minēto komponentu uztvere.

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, saistībā ar risku novērtēšanu, attieksme un praktiskā rīcība redzamas 4.1. tabulā, savukārt augstākā līmeņa zināšanas apkopotas 4.2. tabulā (FKTK, 2018).

Pamata snieguma līmenis D2 – Privāto risku novērtēšana

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Saprot, kas ir risks (cēlonis, notikums, sekas) Zina, kādi ir ikviena cilvēka individuālie riski ar finanšu ietekmi, t. sk. riski, kurus var radīt citi cilvēki (tuvinieki, draugi) Zina, ka valsts sedz dažus individuālos riskus (slimība, bezdarbs, maternitāte, vecums) Saprot, kā savus aktuālos riskus vadīt un kurus no tiem var apdrošināt Izprot iespējamus riskus, izvēloties lētus apdrošināšanas pakalpojumus ar neatbilstošu segumu 	<ul style="list-style-type: none"> Ir motivēts veikt vienkāršus novērtējumus dažādu notikumu iespējām, kuras var radīt finansiālas sekas Ir motivēts samazināt savus riskus, ja tas nepieciešams Ir drošs rīkoties situācijās, kad iespējams saņemt valsts garantētos ienākumus Izvairās no sasteigtiem lēmumiem, kad parādās jauni riski Paļaujas uz savu spēju novērtēt riskus, pārlietu neietekmējoties no mārketinga un mediju vides 	<ul style="list-style-type: none"> Rūpīgi novērtē savus riskus, kas saistīti ar aktuālo dzīves situāciju Izvērtē nozīmīgu nākotnes notikumu vai pirkumu risku Ņem vērā darba zaudējuma vai samazinātu ienākumu risku Pieprasa valsts un pašvaldību garantēto palīdzību, īstenojoties riska notikumam Atpazīst un neņem vērā tādu informāciju, kas pārspilē vai neatbilstoši samazina risku Izmanto konsultantu palīdzību, kad tas ir nepieciešams

Augstāka snieguma līmenis D2 – Privāto risku novērtēšana

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Izprot risku daudzveidību un to cenu (finanšu kontekstu) Saprot, ka pašnodarbināto potenciālie riski un ieguvumi ir citādi nekā darba ņēmējam Zina, ka lietas ar augstu tirgus vērtību rada lielāku finanšu risku un tām nāk līdzī augstākas apdrošināšanas izmaksas Zina, kāpēc ir svarīgi apdrošināties arī pret zemas iespējamības augstu izmaksu notikumiem Saprot, ka riski mainās un tiem var būt finanšu ietekme (piemēram, sabiedrības ilgmūžība) 	<ul style="list-style-type: none"> Ir pārliecināts par sevi, kad uzņemas dažus iepriekš izrēķinātus riskus Ir atbildīga attieksme, aprēķinot riskus pirms būtiskiem lēmumiem par ilgtermiņa ieguldījumiem (finansējot izglītību, saimniecisko darbību vai izvēloties uzkrājumus pensijas periodam) Ir motivēts interesēties par jauniem risku veidiem un to ietekmi 	<ul style="list-style-type: none"> Noskaidro nozīmīgus nestandarta riskus, kas var ietekmēt privātās finanses Izmanto profesionālas konsultācijas, ja iespējamā riska situācija ir sarežģīta Aprēķina konkrēta riska seku ietekmi, lai pieņemtu lēmumu, kā rīkoties

Risks kā ekonomiska kategorija ir notikums, kurš var notikt un var arī nenotikt. Ja tas notiek, tad ir iespējami trīs ekonomiskie rezultāti: negatīvs rezultāts (zaudējums), pozitīvs rezultāts (vinnests) un nulles rezultāts. Negatīvs rezultāts veidojas situācijā, kad nepastāv ienākuma iespējamība, bet ir tikai zaudējuma vai arī iepriekšējās situācijas saglabāšanās iespējamība, ja risks neīstenojas, (piem., ceļa negadījums, ugunsgrēks). Var būt situācija, kad iespējams negatīvs vai pozitīvs rezultāts, (piem., jauna uzņēmuma dibināšana, investēšana akciju tirgū).

Riska subjektīvais aspekts ir saistīts ar derīguma teoriju un indivīda attieksmi pret risku. Dažādiem cilvēkiem ir atšķirīga attieksme pret risku: 1) cilvēki, kuri mīl riskēt, jeb riska interesenti; 2) riska pretinieki; 3) cilvēki, kuriem risks ir vienaldzīgs, jeb riska neitrālie.

Riska cienītāji. Tie ir uz risku virzīti cilvēki, kuri pie gaidāmajiem ienākumiem dod priekšroku ar risku saistītam rezultātam, nevis garantētam rezultātam. Jo lielāks ienesīgums, jo pievilcīgāks darījums riska piekritējam. Piemēram, azartspēļu spēlētāji pārsvarā ir riska cienītāji un no azartspēles gūst sava veida apmierinājuma sajūtu, prieku un gandarījumu.

Riska pretinieks ir persona, kura pie gaidāmajiem ienākumiem izvēlas drošu, noteiktu un garantētu rezultātu, nevis ar risku saistītu rezultātu.

Piemēram, attiecībā uz brīvo naudas līdzekļu ieguldījumiem vērtspapīros vai fondos, pakalpojumu sniedzēji (banka, apdrošināšanas sabiedrība) mēdz noskaidrot klienta attieksmi pret risku. Tas tiek darīts, lai klients pieņemtu apzinātus lēmumus attiecībā uz ieguldījumiem. Kas tad ir *riska apetīte* vai *riska tolerance*? Tā kopumā veidojas no trim parametriem: 1) personiskā attieksme pret risku; 2) ieguldījumu mērķi, laika posms un nepieciešamā atdeve; 3) personiskie apstākļi – cik daudz cilvēks var atļauties zaudēt. Personisko attieksmi pret risku ir grūti izmērīt, un tā var būt mainīga, toties spēju uzņemties zaudējumus un ieguldījumu mērķus var novērtēt.

Pašpārbaudes tests attieksmei pret finanšu riskiem dots 5. pielikumā. Testā ir jautājumi, kas raksturo personas riska toleranci vai to, cik procentuāli ieguldītājs ir gatavs zaudēt, sākoties negatīvai notikumu attīstībai.

Riski ir daļa no ikdienas dzīves. Tikai daži riski ir labāk saskatāmi nekā citi. Piemēram, kura no šīm divām darbībām liek domāt par risku: staigāt pa kāpnēm vai braukt ar motociklu sacensībās? Negadījums iespējams gan vienā, gan otrā situācijā.

Ir vairāki risku tipi:

- riski, kas rodas cilvēka rīcības rezultātā, piemēram, nodarbošanās ar paaugstināta riska aktivitātēm vai neveselīgi ēšanas paradumi;

- riski, kas veidojas, ja cilvēks neveic vai aizmirst veikt kādas darbības, piemēram, netiek lietota drošības josta automašīnā, tiek kārtots zināšanu pārbaudes tests, iepriekš nesagatavojoties tam;
- riski, par kuriem cilvēks zina, bet nedomā, ka notikums varētu atgadīties tieši ar viņu, piemēram, automašīna uzbrauc gājējam uz gājēju pārejas;
- ikdienas riski, kuri jāņem vērā, piemēram, ēdiena gatavošana uz karstām virsmām vai atklātas uguns.

Riski, ar kuriem cilvēki saskaras, un stratēģijas, kuras tie izmanto, lai aizsargātu sevi, mainās atbilstoši personīgajiem finansiālajiem mērķiem un apstākļiem. Cilvēki dažādās ar risku saistītās ikdienas situācijās pārsvarā rīkojas intuitīvi, un lielākā daļa cilvēku saskaras ar riskiem, kas ir ārpus investīciju pasaules. Atgriežoties pie cilvēka dzīves cikla un finanšu plānošanas (2.1. att.), jāapzinās, ka būs dažādas aktivitātes un tām attiecīgie riski. Tie var izpausties dažādās jomās:

- juridisku jautājumu kārtošana,
- nodarbinātība un karjera,
- dzīvesveids un veselība,
- investīcijas un citas darbības ar aktīviem,
- nodokļu plānošana.

Personīgie riski tiešā veidā ietekmē jebkuru personu. Tie ir: vecuma risks, bezdarba risks, saslimstības un maternitātes risks, nelaimes gadījumu risks un invaliditātes risks. Šiem riskiem raksturīga iespējamība zaudēt ienākumus vai sastapties ar ārkārtas izdevumiem. Ja cilvēkam ir algotas darba attiecības un darba devējs godprātīgi veic VSAO iemaksas, tad šie riski ir apdrošināti no valsts puses un ir iespēja saņemt pabalstu vai pensiju, iestājoties konkrētam riska gadījumam.

Personai var veidoties virkne finanšu risku, ja tā kādam aizdod līdzekļus vai iegādājas aktīvus ar mērķi tos pārdot un gūt papildu ienākumus. Šādi finanšu riski ir kredītrisks, tirgus risks un likviditātes risks.

Kredītrisks veidojas kā zaudējumi aizdevējam, ja aizņēmējs nevar veikt maksājumus un ja tam veidojas maksātnespējas situācija. Ja persona savus privātos līdzekļus aizdod kādai citai personai, tad iespējama šī riska izpausme.

Likviditātes risks ir zaudējumi, kas rodas, ja nav iespējams ātri, kā plānots, pārdot kādu aktīvu, jo pēc tā nav pieprasījuma. Tas savukārt ietekmē naudas plūsmu, un līdz ar to var veidoties situācija, kad personai jāpārskata savi mērķi.

Tirgus risks izpaužas kā zaudējumi, kas rodas no personai piederoša aktīva (materiālas vai nemateriālas formas) vērtības samazināšanās tirgus faktoru izmaiņu dēļ. Tirgus faktori ir akciju cenas, procentu likmes, valūtas svārstības, metālu, naftas un citu preču cenu izmaiņas.

Civiltiesiskās atbildības risks veidojas, ja persona netīšām savas darbības rezultātā vai, tieši pretēji, bezdarbības dēļ rada riska situāciju kādai citai personai un rezultātā arī zaudējumus. Iespējami tiešie zaudējumi personas veselībai vai dzīvībai, kā arī mantas sabojāšana vai iznīcināšana un netiešie zaudējumi, kas ir personas veselībai vai dzīvībai nodarīta zaudējuma vai mantu sabojāšanas vai iznīcināšanas sekas. Tiešos zaudējumus veido ārstniecības izmaksas, apbedīšanas izdevumi, kompensācija par miesas bojājumiem, par sakropļojumu, par invaliditāti, mantas labošanas izmaksas, mantas vērtības zaudējuma brīdī atlīdzināšanas izmaksas. Netiešie zaudējumi ir negūtā darba alga vai citi negūtie ienākumi, nepieciešamie rehabilitācijas izdevumi pēc traumas u. c.

Terminoloģija

Risku vadība – risku identificēšana, novērtēšana un to būtiskuma pakāpes noteikšana, kam seko koordinēta rīcība, kas vērsta uz risku un to seku minimizāciju un kontroli (negatīvā riska gadījumā) vai uz izdevības maksimizāciju (pozitīvā riska gadījumā).

Būtisks ir jautājums, kā vadīt ar ienākumiem saistītos riskus. Attiecībā uz ienākumu veidošanos var runāt par diviem ienākumu veidiem. Pirmkārt, dominējošie ir aktīvie ienākumi – cilvēks strādā, lai iegūtu naudu. Aktīvo ienākumu galvenā iezīme ir laika izmaksas. Pie tādiem ienākumiem pieder algots darbs, konsultāciju sniegšana un mazā biznesa aktivitātes. Personai savs laiks (kas faktiski ir ierobežots resurss) ir jāpārdod par naudu. Ja cilvēks pārtrauc to darīt – ienākumi samazinās vai pat apstājas. Otrie ir pasīvie ienākumi, kas nozīmē, ka nauda strādā cilvēka vietā. Šeit var minēt ienākumus no īres un nomas, investīciju atdevi, patentus, un šis process ir pretējs aktīvo ienākumu veidam. Kad cilvēks pārtrauc veltīt laiku šiem ienākumu avotiem, ienākumu plūsma var saglabāties vai nedaudz samazināties, un pastāv iespēja, ka tā var turpināties. Protams, ir dažāda līmeņa pasivitāte, tāpēc vēlams, lai būtu dažādi alternatīvi pasīvo ienākumu avoti. Var izveidot vispārēju stratēģiju, kas ļautu dažādot ienākumus, veidojot vairāku ienākumu plūsmu un mērķtiecīgi virzoties no aktīviem uz pasīviem ienākumu avotiem.

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, par risku vadību, attieksme un praktiskā rīcība redzamas 4.3. tabulā, savukārt augstākā līmeņa zināšanas apkopotas 4.4. tabulā (FKTK, 2018).

Pamata snieguma līmenis D3 – Risku vadība, t. sk. apdrošināšana

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Saprot, kāpēc ikvienam ir pienākums pašam sevi aizsargāt no risku finansiālās ietekmes Zina privāto risku vadības metodes (izvairīšanās, nodošana, pieņemšana, mazināšana) Ir pamatizpratne par apdrošināšanas pakalpojumiem kā vienu no riska vadības metodēm Pārzina galvenos apdrošināšanas veidus Zina, kuros gadījumos apdrošināšana ir obligāta, kuros brīva izvēle Saprot, kāpēc ir jāatklāj noteikta informācija, kad piesakās apdrošināšanas pakalpojumiem Saprot, kad un kā pieteikt apdrošināšanas gadījumu 	<ul style="list-style-type: none"> Ir drošs veidot un īstenot savu privāto risku vadību Ir pārliecināts par sevi, kad jāiegādājas obligātās apdrošināšanas pakalpojums Ir motivēts izvēlēties arī brīvprātīgo apdrošināšanu pret iespējamiem nelabvēlīgiem notikumiem Ir motivēts pildīt spēkā esošos apdrošināšanas līgumus Ir sagatavojies situācijām, kad jāpiesaka apdrošināšanas gadījumi 	<ul style="list-style-type: none"> Periodiski pārbauda, vai esošā apdrošināšana joprojām nodrošina pietiekamu risku segumu Pārbauda, vai esošie apdrošināšanas pakalpojumi nepārkļājas, pirms lemj par jaunu risinājumu Izvērtē, vai iegādātie apdrošināšanas pakalpojumi ir atbilstoši aktuālajai situācijai (segums, cena utt.) Kad parādās jauni riski, izvēlas jaunus atbilstošus pakalpojumus vai veic izmaiņas esošajos apdrošināšanas līgumos Izpilda apdrošināšanas līgumu nosacījumus Savlaicīgi piesaka apdrošināšanas atlīdzību

Augstāka snieguma līmenis D3 – Risku vadība, t. sk. apdrošināšana

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Saprot, ka dažus riskus var vadīt bez apdrošināšanas Pārzina riska vadības instrumentus (riska karte, stresa un scenārija analīze u. c.) 	<ul style="list-style-type: none"> Ir gatavs izmantot savu izveidoto riska vadības modeli Ir motivēts sekot jaunākajām attīstības tendencēm apdrošināšanas pakalpojumu tirgū 	<ul style="list-style-type: none"> Analizē sekas iespējamajam riska notikumam, izvēloties vai neizvēloties apdrošināšanu kā riska vadības metodi Rēķina, vai iecerētā apdrošināšanas pakalpojuma iegāde ir lietderīga Veido un uztur piemērotu risku vadības plānu

Ne mazāk svarīgi ir arī izdevumi, kuru pārvaldība jāīsteno, ņemot vērā iespējamus riskus. Izdevumu risks veidojas, ja: 1) tiek iztērēts vairāk nekā nopelnīts; 2) personai nepietiek naudas, lai apmierinātu savas vajadzības; 3) veidojas ārkārtas situācijas, kas piespiež tērēt naudu. Lai samazinātu

izdevumus, var izmantot Pareto metodi. Pareto princips balstās uz atziņu, ka 20 % cēloņu nosaka 80 % seku. Izdevumu optimizācijai nav lietderīgi izvēlēties tās izdevumu kategorijas, kuras kopumā veido 20 % vai mazāk no kopējiem izdevumiem; uzmanība jāvelta tām izdevumu kategorijām, kuras veido lielāko daļu no izdevumiem.

Riska vadībai var izmantot dažādas metodes: risku diversifikāciju, apdrošināšanu, risku ierobežošanu vai izvairīšanos no tiem, līdzekļu rezervēšanu un riska sadali. Riska vadības risinājumu piemēri doti 4.5. tabulā.

4.5. tabula

Riska vadības risinājumu veidi

Riska novēršana	Piemēri
Izvairīties no bīstamām situācijām un darbībām	Vadot automašīnu, nerunāt pa telefonu un ievērot distanci
Izmantot aizsargierīces	Braucot ar velosipēdu, izmantot aizsargķiveri
Veikt profilakses pasākumus	Vakcinēties pret ērcu encefalītu
Papildināt zināšanas nepieciešamajās jomās	Pirms ieguldījumu veikšanas novērtēt savu attieksmi pret risku un izzināt, kā darbojas finanšu tirgi
Būt informētam par faktiem, tendencēm, notikumiem	Sekot līdzī IIN nodokļa izmaiņām
Iegādāties apdrošināšanas produktu	Nelaiemes gadījumu apdrošināšana Veselības apdrošināšana

Dave Ramsey savā emuārā (<https://www.daveramsey.com>) apgalvo, ka 20 % personīgo finanšu pārvaldības rezultātu nosaka cilvēka zināšanas un 80 % – viņa uzvedība. Cilvēkam vajadzīga motivācija, kā sasniegt mērķi, piemēram – kā samazināt parādus. Šeit var izmantot divas metodes. *Sniega bumbas metode* ir parāda samazināšanas stratēģija, kas paredz – ja ir vairāki parādi, tad vispirms jāatmaksā mazākais parāda atlikums. Savukārt *parāda lavīnas metode* paredz, ka vispirms tiek atmaksāti parādi ar augstāko procentu likmi.

Jautājumi saistībā ar riskiem, uz kuriem ieteicams rast atbildi, veidojot savu personīgo budžetu:

- kādi riski šobrīd ir apdrošināti?
- kādi ir vissliktākie iespējamie notikumu scenāriji?
- kāda ir šādu riska notikumu varbūtība?
- no finanšu viedokļa raugoties – vai manai ģimenei būtiski nepaliktu dzīves apstākļi, iestājoties riska situācijai?

- par kādu summu man vajadzētu apdrošināt risku un justies atbilstoši aizsargātam?
- cik maksā apdrošināšana, lai saņemtu aizsardzību pret šiem riskiem?

Apdrošināšana ir riska vadības veids, kas tiek izmantots, lai nodrošinātos pret iespējamiem zaudējumiem.

Apdrošināšana būtībā ir riska nodošana, un maksa par to ir apdrošināšanas prēmija. Apdrošināšanas prēmija un līguma noteikumi balstās uz riska novērtējumu. Apdrošinātājs piemēro atšķirīgu riska pakāpi personai vai lietai. Piemēram, koka mājai ir lielāks ugunsgrēka risks nekā ķieģeļu mājai.

Apdrošinātājs, ņemot vērā cilvēka personību, nodarbošanos un citus aspektus, piedāvā atbilstošāko civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu. Piemēram, namīpašniekam zaudējumi var rasties, notiekot nelaimes gadījumam savlaicīgi no jumta nenotīrīta sniega vai lāsteku dēļ. Nelaimes gadījumu var arī izraisīt nepietiekami apgaismotas kāpņu telpas u. tml. Medicīnas darbinieku (ārstu), notāru, zvērinātu revidentu u. c. amatu profesionālās darbības civiltiesiskā atbildība, kā arī transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskā atbildība ir jāapdrošina atsevišķi. Civiltiesiskās atbildības riska apdrošināšana paredz, ka apdrošinātājs noteiktā apmērā atlīdzina zaudējumus, kas klienta vainas dēļ būs nodarīti trešās personas veselībai, dzīvībai vai mantai, kā arī tiesāšanās izdevumus.

Ir divi apdrošināšanas veidi: personas apdrošināšana un riska veidu apdrošināšana.

Personu apdrošināšanas veidi ir: veselības, nelaimes gadījumu, palīdzības (ceļojumu) apdrošināšana, kā arī visu veidu dzīvības apdrošināšana (ar uzkrājuma veidošanu vai bez tā).

Riska apdrošināšanas veidi ir: sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšana – gan obligātā (OCTA), gan brīvprātīgā; sauszemes transporta apdrošināšana (KASKO); īpašuma apdrošināšana pret uguns un dabas stihiju postījumiem; īpašuma apdrošināšana pret citiem zaudējumiem; galvojumu, kredītu, dažādu finanšsiālo zaudējumu, vispārējās civiltiesiskās atbildības (t. sk. profesionālās atbildības) apdrošināšana; kuģu, kuģu īpašnieku civiltiesiskās atbildības, gaisakuģu, gaisakuģu īpašnieku civiltiesiskās atbildības, kravu, dzelzceļa transporta un juridisko izdevumu apdrošināšana.

Termini, kas tiek lietoti apdrošināšanas līgumos

(LR likums *Apdrošināšanas līguma likums*)

Apdrošinājuma ņēmējs – persona, kas noslēdz apdrošināšanas līgumu savā vai citas personas labā. Tā var būt gan fiziska persona, gan juridiska.

Apdrošināšanas gadījums – ar apdrošināto risku cēloniski saistīts notikums, kuram iestājoties paredzēta apdrošināšanas atlīdzības izmaksa atbilstoši apdrošināšanas līgumam, vai apdrošināšanas termiņa beigās dzīvības apdrošināšanas līgumam ar līdzekļu uzkrāšanu, ja apdrošināšanas periodā nav iestājies ar apdrošināto risku cēloniski saistīts notikums.

Apdrošinājuma summa – apdrošināšanas līgumā noteiktais apdrošinātāja saistību apmērs naudas izteiksmē vai tā aprēķināšanas noteikumi.

Apdrošināšanas prēmija – apdrošināšanas līgumā noteiktais maksājums par apdrošināšanu.

Apdrošināšanas atlīdzība – par apdrošināšanas gadījumu izmaksājamā naudas summa vai nodrošināmie pakalpojumi atbilstoši apdrošināšanas līgumam.

Apdrošinātais – persona, kurai ir apdrošināmā interese un kuras labā ir noslēgts apdrošināšanas līgums.

Apdrošināmā interese – apdrošinātā ieinteresētība neciest zaudējumus, iestājoties apdrošinātajam riskam.

Dzīvības apdrošināšana

Kādos gadījumos personai ieteicams apdrošināt dzīvību?

- Ja persona ir vienīgais pelnītājs ģimenē.
- Ja personai ir dzīvībai bīstams hobijs.
- Ja personai ir dzīvībai bīstama profesija.
- Ja persona ir paņēmusi kredītu ķīlā pret nekustamo īpašumu, kurš pieder vecākiem vai citiem tuviniekiem.

Kredīta maksājumu apdrošināšana

Kredīta maksājumu apdrošināšanas gadījumā tiek apdrošināts risks, ka kredītaņēmējs var nokļūt neparedzētā situācijā (īslaicīga darbnespēja, piespiedu bezdarbs vai ilgstošāka slimība), un tāpēc tas nespēs turpināt pildīt savas kredītsaistības. Kredīta maksājumu apdrošināšana ir brīvprātīga un nav obligāta, un līgumu var noslēgt reizē ar kredītlīgumu vai vēlāk. Tomēr to darīt būtu ieteicams, jo ir iespējams, ka neparedzētu apstākļu dēļ kredītņēmēja saistības pārriet uz viņa ģimeni vai īpašumu un naudas atdošanas procesā tiek iesaistīti tuvinieki. Pirms tiek noslēgts apdrošināšanas līgums, jāiepazīstas ar noteikumiem un atlīdzības saņemšanas kārtību.

Ja apdrošināšanasņēmējs ir pašnodarbināta persona, tad iespējams saņemt apdrošināšanas atlīdzību gadījumos, kad iestājusies īslaicīga darbnespēja (negadījums vai slimība) un hospitalizācija; savukārt ja

apdrošināšanasņēmējs nav pašnodarbināta persona, tad iespējams saņemt kompensāciju piespiedu bezdarba un īslaicīgu darbnespēju gadījumā. Piemēram, *SEB banka* piedāvā apdrošināt kredīta maksājumus, ja personai ir hipotekārais kredīts, pret šādiem riskiem:

- **pārejoša darbnespēja** – ilgstošas slimības laikā iespējams saņemt kredīta maksājumu kompensāciju līdz 12 mēnešiem;
- **paliekoša darbnespēja** – kredītņēmējam neatgriezeniski zaudējot darbības, tiek dzēsts kredīta atlikums;
- **kredītņēmēja nāve** – kredītņēmējam zaudējot dzīvību kredīta atmaksas periodā, tiek dzēsts kredīta atlikums.

Papildus var apdrošināt **piespiedu bezdarbu**. Iestājoties piespiedu bezdarbam, iespējams saņemt kredīta maksājumu kompensāciju līdz sešiem mēnešiem.

Swedbank piedāvā kredītņēmēja apdrošināšanas kalkulatoru. Ievadot prasītos parametrus un izvēloties risku veidus, iespējams izvērtēt, kā mainās maksājuma summa.

Kredīta apdrošināšanas nosacījumi

Dažādu apdrošinātāju piedāvātajos līgumos ir vairāki nosacījumi, kuri tiek ņemti vērā, noslēdzot kredīta apdrošināšanas līgumu:

- kredītņēmēja vecums (jābūt no 18 līdz 55 gadiem);
- kredītņēmēja veselības stāvoklis (vai nav traumu, ievainojumu, hronisku saslimšanu; vai ir konsultējies/ārstējies pie ārsta pēdējo 12 mēnešu laikā; vai lieto medicīniskos preparātus);
- uzturēšanās vieta ir Latvija;
- kredīta līguma valūta ir EUR;
- personai ir noslēgts beztermiņa darba līgums;
- persona nav pensijā un nav atzīta par darbnespējīgu.

Apdrošināšanas prēmijas likme patērīna kredītam mainās atkarībā no apdrošināšanas seguma ilguma, savukārt hipotekārajiem kredītiem piemēro fiksētu apdrošināšanas prēmijas likmi. Ikmēneša maksājumam par dzīvības apdrošināšanu ir saikne ar kredītņēmēja vecumu un nesegtā kredīta pamatsummu. Tas palielinās līdz ar kredītņēmēja vecumu un samazinās līdz ar kredīta atlikuma un apdrošinājuma summas samazināšanos.

Apdrošināšanas atlīdzība ir ikmēneša maksājums – aizdevuma pamatsumma un procentu maksājums. Izmaksa notiek saskaņā ar sākotnējo aizdevuma atmaksas grafiku.

Ja procentu likme mainās, tad tās pieaugums palielina arī izmaksājāmās apdrošināšanas atlīdzības summu, savukārt procentu likmes samazinājums to samazina. Ja aizdevums ir izsniegts ārvalstu valūtā (piem., USD), tad kredīta apdrošināšana neparedz valūtas kursa svārstību segšanu. Izmaksu summai var noteikt maksimālo robežu. Ja vienlaicīgi

iestājas vairāki apdrošināšanas riski, tad apdrošinājumaņēmējs saņem atlīdzību tikai par vienu risku.

Dzīvības apdrošināšana bez uzkrājuma

Tas ir klasisks dzīvības apdrošināšanas līgums (polise), kas paredz, ka apdrošinātā nāves gadījumā apdrošināšanas atlīdzība tiks izmaksāta labuma guvējiem, kuri ir norādīti līgumā. Līguma mazākais termiņš ir viens gads. Ir iespēja apdrošināšanas prēmijas maksājumus veikt reizi mēnesī, ceturksnī, pusgadā vai gadā. Apdrošināšanas prēmijas apmērs tiek noteikts individuāli un ir atkarīgs no apdrošinātās personas vecuma, veselības stāvokļa un apdrošinājuma summas. Dzīvības apdrošināšanas polise paredz apdrošināšanas atlīdzību saņemt arī tad, ja apdrošinātā persona ir cietusi nelaimes gadījumā, kura sekas ir invaliditāte, vai ir iestājušies citi riski, kas minēti līgumā.

Uzkrājošā dzīvības apdrošināšana

Uzkrājošā dzīvības apdrošināšana vienlaicīgi sevī apvieno gan dzīvības apdrošināšanu, gan uzkrājumu veidošanu. Apdrošināšanas līgums stājas spēkā līdz ar pirmās apdrošināšanas iemaksas veikšanu. Pazīmes, kas raksturīgas šim apdrošināšanas veidam:

- var saņemt IIN atvieglojumus no veiktajām iemaksām, taču ņemot vērā noteikto maksimālo iemaksu limitu un līguma minimālo darbības termiņu;
- apdrošinātājs no iemaksām atskaita prēmiju par dzīvības apdrošināšanu, un pārējā iemaksu summa tiek investēta finanšu tirgos;
- nepieciešamības gadījumā līgumu ir iespējams pārtraukt, saņemot atpirkuma summu. Līgumu var noformēt arī kā bezpremiālo līgumu, t. i., var apturēt kārtējos maksājumus, bet uzkrātos līdzekļus ar peļņas procentiem saņemt līguma termiņa beigās;
- uzkrājuma veidotāja nāves gadījumā piederīgajiem tiks izmaksāta pilna dzīvības riska apdrošināšanas summa un uzkrājuma summa ar papildu peļņu. Dzīvības riska summu līguma slēgšanas brīdī ir jāizvēlas uzkrājuma veidotājam.

Veselības apdrošināšana

Veselības apdrošināšana negarantē veselību, taču tā noteikti palīdz apdrošinātajai personai, izmantojot profilaktisko aprūpi, rūpējoties par savu veselību un atrisināt medicīniskās vajadzības tādā veidā, kas samazina tās finansiālo ievainojamību.

Veselības apdrošināšanas polises var iegūt divos veidos: persona nopērk to pati, vai arī personai to nopērk tās darba devējs. Darba devējs šādu polisi var apmaksāt pilnībā vai arī daļu no polises prēmijas, vienojoties ar darbinieku, var ieturēt no darbinieka darba samaksas.

Polises mērķis ir sniegt personai aizsardzību pret neparedzētiem izdevumiem, kas saistīti ar medicīnisko palīdzību negaidītu saslimšanu gadījumos. Tāpēc, lai izslēgtu iespēju personai iegādāties polisi īsi pirms plānotām dārgām medicīniskām manipulācijām, apdrošinātāji ņem vērā līdzīgus principus:

- ir noteikts pašriskā periods (viens mēnesis vai ilgāk – šajā laikā nopirkta polise vēl nedarbojas);
- apdrošināšanas segums palielinās pakāpeniski (ar katru nākamo sadarbības gadu polise sedz lielāku izdevumu daļu, sasniedzot apdrošinātāja maksimāli noteikto);

Jāievēro, ka apdrošinātā persona nedrīkst savu polisi nodot lietošanā citai personai.

Persona var izvēlēties starp dažādām veselības apdrošināšanas programmām, kuras atšķiras ar kopējo apdrošinājuma summu un iekļauto pakalpojumu klāstu. Visbiežāk atšķiras arī noteiktie seguma limiti konkrētajiem programmā iekļautajiem pakalpojumiem (piem., maksas diagnostikas pakalpojumiem u. c.). Privātpersonu veselības apdrošināšanas programmās ir iekļauti gan pacientu iemaksas pakalpojumi, gan maksas ambulatorie un stacionārie pakalpojumi.

Privātpersonām iegādāties veselības apdrošināšanas polises piedāvā *Compensa Life* – vecumā no 1 gada līdz 65 gadiem; *ERGO* – vecumā no 3 līdz 55 gadiem; *IF* – nav vecuma ierobežojuma. Piemēram, apdrošināšanas sabiedrības *ERGO* pieteikumā fizisku personu veselības apdrošināšanai jānorāda svars, augums, informācija par kaitīgiem ieradumiem (smēķēšana, alkohola un narkotisku vielu lietošana). Apdrošinātāja pārstāvis aprēķina ķermeņa masas indeksu. Iepriekš minētais tiek ņemts vērā, nosakot polises cenu.

Darba devēja iegādātās veselības apdrošināšanas polises bieži paredz dažādas papildprogrammas: medikamentu iegādi, zobārstniecību (zobārstniecība, zobu higiēna, protezēšana), optikas iegādi, sporta nodarbības.

Ārstniecības iestādes noslēdz līgumu ar apdrošinātāju par noteiktu pakalpojumu apjomu un, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, sniedz ārstnieciskos pakalpojumus apdrošinātajām personām apdrošināšanas programmas ietvaros vai apjomā, par kādu ir panākta vienošanās ar apdrošinātāju. Samaksu par apdrošinātajai personai sniegtajiem ārstnieciskajiem pakalpojumiem tad sedz apdrošinātājs. Aktuālais līgumā iekļauto organizāciju saraksts ir publicēts katra apdrošinātāja

mājaslapā. Lai saņemtu pakalpojumu, personai jāuzrāda veselības apdrošināšanas karte un personas identitāti apliecinošs dokuments.

Ja persona norēķinās ar personīgajiem līdzekļiem, tad atbilstoši līguma nosacījumiem kopā ar maksājumu apstiprinošiem dokumentiem jāiesniedz pieteikums atlīdzības saņemšanai. To var izdarīt, klātienē apmeklējot apdrošinātāja biroju, nosūtot pieteikumu pa pastu vai attālināti izmantojot elektronisko sistēmu.

Apdrošināšanas sabiedrība vienmēr norāda pakalpojumus, kuri nav iekļauti tās programmās kā apmaksājami. Visbiežāk tie ir: kosmētiskās operācijas; seksuāli transmisīvo slimību, HIV vīrusu, psihisko slimību (t. sk. depresijas, alkoholisma, narkomānijas un toksikomānijas) diagnostika un ārstēšana; netradicionālās ārstēšanas metodes; mākslīgās apaugļošanas pakalpojumi; tādu medikamentu iegāde, kuri nav reģistrēti Latvijas Republikas Zāļu reģistrā.

Nelaiemes gadījumu apdrošināšana

Nelaiemes gadījumu apdrošināšana ir orientēta uz personas profesionālo darbību vai dažādu notikumu iespējamību ikdienā, piemēram, traumas (lūzumi, mežģījumi, grieztas brūces), dzīvnieku kodumi, saindēšanās (ar neirotropām vielām, indīgiem augiem, toksiskām vielām, pārtiku) un bijusi nepieciešama ārstēšanās stacionārā; apdegumi un apsaldējumi, slīšana, asfiksija, zibens spēriens, elektriskās strāvas iedarbība.

Lielākajā daļā apdrošināšanas sabiedrību polises seguma summā var tikt ietverti:

- **ārstēšanās izdevumi** (par ārstējošā ārsta sniegtajām un nozīmētajām ārstniecības manipulācijām, kas saistītas ar ambulatoro vai stacionāro ārstēšanu; tiek atlīdzināti tikai tādi izdevumi par medicīniskajiem pakalpojumiem, kas saņemti Latvijas Republikas ārstniecības iestāžu, uzņēmumu un prakšu reģistrā reģistrētajās ārstniecības iestādēs);
- **transportēšanas izdevumi** (par medicīnisko transportu no negadījuma vietas līdz tuvākai ārstniecības iestādei, kurā tiek sniegta pirmā neatliekamā medicīniskā palīdzība);
- **rehabilitācijas izdevumi** (par ārstējošā ārsta nozīmētajiem rehabilitācijas pasākumiem, kas saņemti Latvijas Republikas ārstniecības iestāžu, uzņēmumu un prakšu reģistrā reģistrētajās ārstniecības iestādēs);
- **medikamenti un pārsiešanas materiāli** (par ārstējošā ārsta nozīmēto medikamentu un pārsiešanas materiālu iegādi, kas pirkti Latvijas Republikas ārstniecības iestāžu, uzņēmumu un

prakšu reģistrā reģistrētajās ārstniecības iestādēs vai Latvijas Republikas teritorijā atrodošās aptiekās);

- **zobu traumatiskie bojājumi** un zobārstniecības pakalpojumi;
- **dienas nauda** (par katru darbnespējas darbadienu, ja nelaimes gadījuma rezultātā darbnespēja ilgst vairāk par septiņām darbadienām (ja līgumā nav noteikts citādi);
- **slimnīcas nauda** (par katru diennakts stacionārā pavadīto dienu, ja ārstēšanās stacionārā ilgst vairāk par 24 stundām pēc kārtas).

Apdrošināšanas sabiedrības katram klientam piedāvā izstrādāt individuālu apdrošināšanas programmu, pielāgotu apdrošinātā vēlmēm, profesijai un dzīves stilam – piemēram, iecienītajiem sporta veidiem un citām brīvā laika nodarbēm. Klients var izvēlēties, pret kādiem riskiem apdrošināties, kā arī noteikt sev vēlamo apdrošinājuma summu un apdrošināšanas polises darbības laiku (visu diennakti; darba laikā, kurā tiek iekļauts ceļš uz darbu un no tā; treniņu laikā u. c.) un teritoriju (Latvija, Eiropa vai visa pasaule).

Ceļojumu apdrošināšana

Līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā iedzīvotājiem pavēršās daudz plašākas iespējas ceļot un saņemt veselības aprūpes pakalpojumus ārvalstīs. Eiropas veselības apdrošināšanas karte (EVAK) ir visām ES un Eiropas Ekonomikas zonas dalībvalstīm (Islandei, Norvēģijai, Lihtenšteinai), kā arī Šveices Konfederācijai kopīgs dokuments, kas apliecina šo valstu iedzīvotāju tiesības saņemt valsts apmaksātu neatliekamo un nepieciešamo veselības aprūpi tādā pašā apjomā, kādā tā ir nodrošināta attiecīgās valsts iedzīvotājiem.

Tomēr EVAK nesedz klienta transportēšanas, repatriācijas, kā arī ātrās palīdzības/glābšanas dienestu sniegto pakalpojumu izdevumus un pacienta iemaksas, kas var veidot ļoti ievērojamas izmaksas. Ir situācijas, kad ārvalstīs zobārsti un slēpošanas kūrortu klīnikas atsakās pieņemt EVAK.

Tā kā EVAK nenodrošina aizsardzību pret citiem riskiem, kas varētu gadīties ceļojumu vai ārvalstu braucienu laikā, tad ieteicams kādā no apdrošināšanas sabiedrībām papildus iegādāties ceļojuma apdrošināšanas polisi.

Ceļojumu apdrošināšanas polise kompensē ceļotāja izdevumus, ja ceļojuma laikā tas cieš negadījumā, saslimst, nozaudē bagāžu vai arī tam rodas citi negaidīti sarežģījumi.

Ceļojumu apdrošināšana studentiem

Apdrošināšanas AS *BTA Baltic Insurance Company* (BTA) piedāvā ceļojumu apdrošināšanu studentiem. Ja studentam ir Eiropas veselības apdrošināšanas karte, BTA piedāvā divas speciāli studentiem izstrādātas ceļojumu apdrošināšanas programmas, kas paredz apdrošināšanas aizsardzību pret iespējamām negadījumiem ārvalstīs. Pamatrisku programma ietver medicīnas izdevumus, neatliekamu stomatoloģisko palīdzību, repatriāciju, medicīnisko evakuāciju un izdevumus cietušā pavadītājam – mediķim.

Polise sedz izdevumus, kas saistīti ar medicīniskās palīdzības sniegšanu ārzemēs, ja ceļojuma laikā noticis nelaimes gadījums vai pēkšņa saslimšana, tajā skaitā neatliekamā medicīniskā palīdzība, izdevumi par ārsta izrakstīto medikamentu iegādi, neatliekamām operācijām un medicīniskajām manipulācijām, kā arī transportēšanas izdevumi līdz slimnīcai (ārkārtas gadījumos arī medicīniskā helikoptera pakalpojumu izmantošana). Ja pēkšņas saslimšanas vai nelaimes gadījuma dēļ klients tiek hospitalizēts un nevar atgriezties mītnes zemē iepļānotajā laikā, tiek atlīdzināti izdevumi par jaunu biļešu iegādi vai biļešu maiņu.

Papildprogrammā ir ietverti vēl trīs riski: nelaimes gadījums ar sakropļojumu vai nāves iestāšanos; bagāžas nozaudēšana, nolaupīšana vai bojājums pārvadātāja vainas dēļ; civiltiesiskā atbildība.

Polisē nav iekļautas fiziskās aktivitātes un sports, kas saistīti ar paaugstinātu risku (piem., slēpošana, snovošana, hokejs, futbols, zemūdens peldēšana). Šos riskus var apdrošināt par papildu samaksu.

Piedāvājums adresēts studentiem vecumā no 18 līdz 28 gadiem ieskaitot, kuri dodas mācīties uz ārvalstīm, tajā skaitā piedalās apmaiņas programmās (piem., *YFU, AFS, ERASMUS, Rotary* u. c.), un kuriem ir derīga skolēna vai studenta apliecība. Mācību vai prakses brauciens var ilgt no viena mēneša līdz vienam gadam. Šādas polises cena var būt pat līdz 40 % mazāka nekā cita veida ceļojumu apdrošināšanai. Studentu ceļojumu apdrošināšanas ietvaros iespējama arī papildu apdrošināšanas aizsardzība, ja paralēli studijām ir plānotas sporta nodarbības.

Īpašuma apdrošināšana

Vēsturiski īpašuma apdrošināšana izveidojusies par vienu no populārākajiem apdrošināšanas veidiem. Ar īpašuma apdrošināšanu saprot fiziskām personām piederoša nekustamā īpašuma vai mantas apdrošināšanu.

Apdrošināšanas atlīdzība tiek izmaksāta kā kompensācija par nodarītajiem zaudējumiem, vai arī īpašums tiek atjaunots tā iepriekšējā stāvoklī. Ļoti bieži īpašuma apdrošināšanas polisēs ietver arī nekustamā

Īpašuma īpašnieka vai lietotāja civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu, kas sedz trešajām personām nejauši nodarītos zaudējumus.

Apdrošināšanas objekts ir konkrētajā apdrošināšanas līgumā uzrādītais kustamais vai nekustamais īpašums:

- ēkas, būves, celtnes, atsevišķi dzīvokļi vai istabas (dzīvojamās mājas, saimniecības, ražošanas un sabiedriskās ēkas, biroji, veikali, noliktavas, vasarnīcas, garāžas, vārti, nožogojumi u. c.);
- ēkas un būves to celtniecības stadijā un celtniecības materiāli būvlaukumā, kas paredzēti attiecīgās ēkas būvniecībai saskaņā ar projektu;
- mājas mantas (iebūvētās iekārtas, mēbeles, sadzīves lietošanas un patēriņa priekšmeti, elektroniskā aparatūra, mākslas darbu kolekcijas, gleznas, antikvāri priekšmeti, kas uzrādīti apdrošināšanas līgumā).

Īpašumu var apdrošināt pret daudziem dažādiem riskiem, kas ir uzskaitīti polisē un paskaidroti apdrošināšanas noteikumos. Parasti īpašumu apdrošina pret ugunsgrēku, eksploziju, dabas stihijām, trešo personu prettiesisku rīcību (zādzību ar ielaušanos, laupīšanu, ļaunprātīgiem bojājumiem).

Īpašuma apdrošināšanas polises parasti neparedz apdrošināšanas atlīdzību, ja zaudējumu cēlonis ir bijis:

- karš, dumpis, masu nemieri vai tamlīdzīgas parādības;
- valsts varas rīcība vai likumdošanas izmaiņas;
- apdrošinātās personas tīša rīcība zaudējumu izraisīšanai, rupja neuzmanība vai noziedzīga rīcība;
- kodolsprādziens, radiācijas vai radioaktīvais piesārņojums;
- atrautā vai neiegūtā peļņa.

Īpašuma apdrošināšanas prēmijai vai apdrošināšanas izmaksām standarta gadījumos nevajadzētu būt lielākām par:

- 0,5 % no apdrošinājuma summas (nekustamā īpašuma apdrošināšanai);
- 2,0 % no apdrošinājuma summas (mantas un kustamā īpašuma apdrošināšanai).

Apdrošināšanas izmaksas var palielināt vispārējs īpašuma stāvoklis, ēku konstrukcijās izmantotie materiāli, atrašanās vieta, objekta iepriekšējā apdrošināšanas atlīdzību izmaksu vēsture, izmantošanas veids un vairāki citi faktori. Savukārt apdrošināšanas izmaksas var samazināt veiktie drošības pasākumi, izvēlētā pašriskā apmērs, apdrošinājuma summa un vairāki citi faktori. Īpašuma apdrošināšanas polisēs parasti tiek paredzēts pašrisks, kas salīdzinājumā ar apdrošinājuma summu ir neliela naudas summa, kuru, iestājoties apdrošināšanas gadījumam, apņemas segt pats apdrošinājuma ņēmējs.

Apdrošinot īpašumu, apdrošinājuma ņēmējs un apdrošināšanas sabiedrība savstarpēji vienojas par apdrošinājuma summu. Tiek uzskatīts, ka par pareizu apdrošinājuma summas noteikšanu atbildīgs ir apdrošinājuma ņēmējs. Apdrošināšanas sabiedrībām parasti ir rekomendācijas šajā jautājumā. Zināms, ka, apdrošinot īpašumu, tā vērtību var noteikt dažādos veidos, pamatojoties uz inventarizācijas vai bilances vērtību, tirgus vērtību vai novērtējumu, atjaunošanas vai būvniecības izmaksām. Visas minētās pieejas ir pareizas, bet svarīgi ir ņemt vērā, ka apdrošinājuma summas noteikšanas metode būs pamats apdrošināšanas atlīdzības izmaksas aprēķināšanai.

Īpašuma apdrošināšanas atlīdzība tiek izmaksāta gadījumos, kad iestājies kāds no polisē minētajiem apdrošinātajiem riskiem. Apdrošināšanas atlīdzības izmaksu vai kompensācijas apmēru nosaka, pamatojoties uz apdrošinājuma summu un tās noteikšanas izvēlēto metodi. Aprēķinātā apdrošināšanas atlīdzība tiek samazināta par apdrošinātā pašrisku (eksesu).

Apdrošināšanas atlīdzību izmaksā pēc visu nepieciešamo dokumentu saņemšanas un apdrošināšanas atlīdzības aprēķināšanas termiņā, kāds noteikts apdrošināšanas līgumā:

- naudā,
- bojātā vai bojāgājušā īpašuma remonta vai atjaunošanas darbu izpildes veidā,
- bojāto objektu aizstājot ar tam analogisku vai līdzvērtīgu.

OCTA

Visus šī obligātā apdrošināšanas veida noteikumus regulē Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku obligātās civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas (OCTA) likums.

Polises cena ir atkarīga no autovadītāja *Bonus Malus (BM)* klases. Sistēmu pārvalda biedrība *Latvijas Transportlīdzekļu apdrošinātāju birojs*. *Bonus Malus* ir apdrošināšanas atlaižu un piemaksu sistēma auto īpašniekiem. Pirmreizēji iegādājoties transportlīdzekli, tiek piešķirta sestā *BM* klase. *BM* neietekmē apdrošinātāja maiņu, un aprēķinātā *BM* klase ir spēkā vienu gadu. *BM* klases noteikšanai nav tiešas saistības ar autovadītāja uzkrāto pārkāpumu uzskaites punktu skaitu, bet autovadītājam jābūt apdrošinātam vismaz 275 dienas (var būt ar pārtraukumiem). *BM* klasi ietekmē jebkurš ceļu satiksmes negadījums, kā rezultātā nodarīti zaudējumi citas personas mantai vai veselībai neatkarīgi no tā, vai avārija noformēta ar saskaņotā paziņojuma palīdzību vai izsaucot Ceļu policiju.

Nomainot transportlīdzekli pret tādas pašas kategorijas spēkratu, tā īpašniekam tiek piešķirta iepriekšējā *BM* klase.

Atlaides vai piemaksas apjoms dažādās apdrošināšanas sabiedrībās var atšķirties, tāpēc polises iegādes brīdī ir ērti lietot OCTA kalkulatorus (piem., portālos www.letapolise.lv vai www.manapolise.lv).

KASKO

KASKO ir brīvprātīgs autotransporta apdrošināšanas veids. Galvenā priekšrocība ir zaudējumu segšana neatkarīgi no tā, kas ir negadījuma vai bojājumu izraisītājs.

KASKO apdrošināšana pasargās no bojājumiem (satiksmes negadījumi, iebraucot bedrē; skrāpējumi; krītoši priekšmeti; citu personu ļaunprātīga rīcība; dabas stihijas; ugunsgrēki; dzīvnieku un putnu radīti bojājumi; hidrotriecieni u. c.), zādzības, apzagšanas vai laupīšanas (auto tiek nozagts vai nolaupīts, vai zādzības mēģinājuma gadījumā tam tiek nodarīti bojājumi).

Dažādām apdrošināšanas sabiedrībām KASKO apdrošinātie riski var būt atšķirīgi – KASKO polisē iespējams gan iekļaut, gan izņemt no tās kādu no apdrošinātajiem riskiem, kas savukārt polisi padārdzina vai padara lētāku. Plašāk pazīstamie papildu risku apdrošināšanas veidi ir vadītāja un pasažieru nelaimes gadījumu apdrošināšana, lietošanas pārtraukšana (KASKO polise sedz auto nomu laikā, kamēr apdrošinātais auto tiek remontēts) un citi.

KASKO polises cena ir atkarīga no auto īpašnieka apdrošināšanas vēstures, vadītāja stāža, auto markas un modeļa, reģistrācijas vietas. Citi ne mazāk svarīgi KASKO cenu ietekmējošie faktori ir: kādus riskus izvēlas apdrošināt, cik liels ir pašriska apmērs (% no atlīdzības vai noteikta summa), KASKO polises darbības teritorija, kā arī uzstādītās pretaizdzīšanas iekārtas. Polises cenu ietekmē arī maksājumu skaits, piemēram, polise būs lētāka, ja tā tiks apmaksāta vienā maksājumā. Apdrošināšanas kompānijas nosaka KASKO polises cenu pēc savas aprēķinu sistēmas, un dažādām kompānijām tās ir atšķirīgas. Līdz ar to KASKO cenas var atšķirties pat līdz 50 %.

Velopolise

Tā ir speciāli velobraucējiem izstrādāta kompleksa apdrošināšanas aizsardzība, ko piedāvā AAS *BTA Baltic Insurance Company* (BTA). Polisi var iegādāties, ņemot vērā seguma summu un apdrošināšanas prēmiju (polises cenu).

Lai varētu iegādāties polisi, apdrošinātājs ir noteicis nosacījumus:

- braukšana ar velosipēdu nav saistīta ar profesionālo sportu vai profesionālo nodarbošanos, taču apdrošināšanas aizsardzība ir spēkā, piedaloties amatieru riteņbraucēju sacensībās;
- velosipēdam jābūt reģistrētam CSDD velosipēdu reģistrā;
- pārvietojoties ar velosipēdu, jāievēro Ceļu satiksmes noteikumi.

Kādus riskus velopolise apdrošina? Tie ir:

- nelaimes gadījumu apdrošināšanas riski (nāve, traumas, invaliditāte, medicīniskie izdevumi);
- īpašuma apdrošināšanas riski (velosipēda pilnīga bojāeja vai zādzība, bojājumi);
- velobraucēja civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas riski (citas personas dzīvībai vai veselībai nodarīts kaitējums, citas personas mantai nodarīts bojājums, tiesāšanās izdevumi, papildu aizsardzība pret bērnu nodarītiem zaudējumiem citām personām).

Uzdevums

Ņemot vērā savu individuālo situāciju, kas ietver vidēja termiņa un īstermiņa mērķus un paredzamās aktivitātes šo mērķu sasniegšanai, sagatavojiet minimālo un optimālo jeb vēlamo nepieciešamo personīgo risku vadības plānu! Paraugš dots 4.6. tabulā.

4.6. tabula

Minimālais riska vadības plāns

Riska notikums	Riska vadības veids	Izmaksu periods	Izmaksas kopā (EUR)	Izmaksas mēnesī (EUR)*
Saslimšana ceļojuma laikā	Ceļojumu apdrošināšana	2 nedēļas	12 EUR	12 EUR
Velosipēda nozagšana	Velopolise	1 gads	39 EUR	3,25 EUR

* Informācija par mēneša plānotajām izmaksām jāizmanto, gatavojot personīgo budžetu.

Ieteicamā literatūra un avoti 4. tēmai

1. Graudiņa, A. (2010). *Apdrošināšanas pamati*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 54 lpp.
2. LR likums "Apdrošināšanas līguma likums". *Latvijas Vēstnesis*, 97 (6183), 18.05.2018. [stājās spēkā ar 01.06.2018.].
3. FKTK Klientu Skola – <http://www.klientuskola.lv/>
4. Latvijas Apdrošinātāju asociācija – <http://www.laa.lv/pub/>
5. Investoru portāls „Naudas Lietas” – <http://naudaslietas.lv/>
6. Latvijas apdrošināšanas sabiedrību mājaslapas.
7. Latvijas komercbanku mājaslapas.
8. Standarts "Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem", temats D, sadaļa D2 – Privāto risku novērtēšana un D3 – Risku vadība, t. sk. apdrošināšana. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>

UZKRĀJUMU VEIDOŠANA.

PENSIJU SISTĒMA

LATVIJĀ _____ 5. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Iepazīties ar uzkrājumu veidiem, kā arī iegūt priekšstatu par pensijas sistēmu Latvijā.

UZDEVUMI

1. Izpētīt uzkrājumu būtību un veidošanu.
2. Noskaidrot raksturīgākos noguldījumu un ieguldījumu parametrus.
3. Raksturot pensiju sistēmu Latvijā.

Izziņas materiāls

Naudas uzkrāšana un pārdomāta noguldīšana vai ieguldīšana ir viens no labākajiem risinājumiem, kā nodrošināt savu labklājību ilgtermiņā.

Vietnē *Naudasskola.lv* rakstīts: *Gudri ļaudis rūpējas par savu iztikšanu un labklājību arī nākotnē. Gan lielākiem pirkumiem, gan neparedzētiem gadījumiem nepieciešams veidot uzkrājumus. Uzkrāt var gan mantas, gan naudu. Naudas vērtību nosaka tas, cik daudz par to var nopirkt. Krājot mēs vēlamies, lai uzkrātais nezaudē savu vērtību. Taču cenu pieauguma jeb inflācijas rezultātā naudas vērtība samazinās. Tādēļ, lai mazinātu inflācijas ietekmi un uzkrājumu vērtība pieaugtu, ir nepieciešams izvēlēties kā naudu droši un izdevīgi ieguldīt.*

Tomēr ir jāatšķir jēdzieni *uzkrājums*, *noguldījums* un *ieguldījums*. **Uzkrājums** ir pirmais priekšnosacījums, lai radītu pamatkapitālu noguldījuma un ieguldījuma īstenošanai. **Noguldījums** ir orientēts uz uzkrātās naudas vērtības saglabāšanu. **Ieguldījums** ļauj naudai pelnīt un vairot uzkrāto kapitālu (Finanšu zināšanu rokasgrāmata, 2012). Termini *ieguldījums* un *investīcija* ir sinonīmi.

Terminoloģija

Uzkrājums – naudas summa, kura paliek personas rīcībā, ja ieņēmumi noteiktā laika periodā pārsniedz patēriņa izdevumus, un kura tiks mērķtiecīgi izmantota tuvākā vai tālākā nākotnē.

Veidojot uzkrājumus, jāatceras, ka dažādiem uzkrājumu veidiem ir atšķirīga likviditāte jeb ātrums, ar kādu tie spēj pārvērsties naudā. Dažreiz tas ir būtiski, jo neparedzētos gadījumos ir vajadzīgi līdzekļi, lai segtu izdevumus. Dažādus uzkrājumu veidus var sakārtot to likviditātes samazināšanās virzienā:

- 1) skaidra nauda,
- 2) norēķinu konts vai maksājumu kartes konts,
- 3) krājkonts,
- 4) depozīts,
- 5) apdrošināšanas polise ar uzkrājumu,
- 6) 3. pensiju līmenis.

Jāatceras, ka dažu uzkrājumu pārvēršana reāli lietojamā naudā ātrāk nekā līgumā atrunātais pieejamības termiņš, var radīt papildu izmaksas un pat nodokļu saistības. Tas attiecas uz apdrošināšanas polisēm ar uzkrājumu un uz 3. pensiju līmeni.

Ieteikumi uzkrājumu veidošanai

Katram, kurš jau uzkrāj vai plāno sākt veidot uzkrājumus, pirmkārt, jāsaprot konkrētais uzkrājuma veidošanas mērķis. Uz uzkrājumu veidošanu jāraugās no vajadzību prizmas, t. i., jāuzkrāj un jāveido finanšu rezerves neparedzētiem izdevumiem (3–6 mēnešu tēriņu apjomā). Tas būs atbalsts gadījumā, ja uz kādu laiku tiks zaudēti pastāvīgie ikmēneša ienākumi. To sauc par *drošības spilvenu*, un tas ir nepieciešams pilnīgi visiem.

Nākamais, par ko jā rūpējas, ir drošības sajūta. Nepieciešams identificēt savas saistības (kredīts, aizņēmums u. tml.), kuras darba zaudēšanas gadījumā vai citu iemeslu dēļ var radīt būtisku finanšu risku jums vai jūsu ģimenei, un tādēļ tās ieteicams apdrošināt. Pēc tam seko uzkrājumu veidošana bērnu nākotnei un jūsu vecuma pensijai (Odiņa, 2013).

Tātad atkarībā no uzkrājumu veikšanas mērķa izšķir dažādus uzkrājumu veidus:

- skaidra nauda,
- algas konts vai norēķinu konts,
- noguldījumi.

Skaidra nauda. No vienas puses, skaidra nauda tās īpašniekam psiholoģiski sniedz komforta sajūtu, jo ir patīkami turēt to rokās. No otras puses, tas ir viens no psiholoģiski grūtākajiem krāšanas veidiem, jo skaidras naudas pieejamība ir ierobežota tikai ar paša cilvēka gribu. Turklāt tā ir pakļauta arī dažādu negadījumu riskam, kura rezultātā iekrātā nauda var tikt sabojāta, nozaudēta vai nozagta. Likums *Par nodokļiem un nodevām* nosaka summu, kuru pārsniedzot fiziskās personas nedrīkst veikt darījumus skaidrā naudā. Tas nozīmē – ja krājat automašīnai, kuras vērtība ir virs noteiktā ierobežojuma, tad norēķināties par pirkumu ar skaidru naudu nevarēs, ja vien pārdevējs nepiekrītīs, ka daļu apmaksājat skaidrā naudā, bet pārējo – ar pārskaitījumu.

Algas konts. Sākt krāt ir vieglāk ar nelielām summām. Galvenais, tas jādara regulāri. Ja rūpīgi sekojat apgrozījumam savā algas kontā, kam piesaistīta maksājumu karte, varat veidot paradumu neiztērēt visu pieejamo summu katru mēnesi, bet gan atstāt daļu neiztērētu.

Norēķinu konts. Varat izveidot arī automātisko maksājumu, kas naudu no jūsu algas konta katrā algas dienā ieskaitīs citā norēķinu kontā, kam nav piesaistīta maksājumu karte, vai kas uzreiz veiks pārskaitījumu uz krājkontu.

Terminoloģija

Noguldījumi – naudas līdzekļu glabāšana bankas kontā noteiktu vai nenoteiktu laiku ar vai bez procentiem.

Noguldījumu veidi:

- pieprasījuma noguldījumi – uz nenoteiktu laiku ar pienākumu izmaksāt pēc pieprasījuma. Vispopulārākais pieprasījuma noguldījumu veids ir krājkonts. Krājkonts dod iespēju izveidot finanšu rezervi vai sakrāt naudu konkrētam mērķim ar nelielām iemaksām;
- termiņa depozīts – naudas noguldījums, parasti uz fiksētu laika posmu, ar garantētu pamatsummu, par kuru banka maksā fiksētus peļņas procentus. Termiņdepozītu nav iespējams papildināt;
- dinamiskais depozīts jeb progresīvais depozīts – noguldījums ar garantētu pamatsummu un lielākām peļņas iespējām nekā izmantojot termiņdepozītu, jo dinamiskā depozīta peļņa ir atkarīga no piesaistīto finanšu aktīvu vērtības izmaiņām. Banka garantē, ka tiks izmaksāti 100 % noguldīto līdzekļu depozīta termiņa beigās pat tad, ja piesaistīto aktīvu vērtību izmaiņas ir nelabvēlīgas. Uz noguldījumu attiecas arī Noguldījumu garantiju likuma noteikumi.

Termindepozīts, ko piedāvā Latvijas komercbankas, ir noguldījums uz termiņu no viena mēneša līdz pieciem gadiem ar fiksētu procentu likmi.

Pastāv dažādas iespējas saņemt uzkrātos procentus: 1) termiņa beigās; 2) termiņa sākumā; 3) sadalot procentus pa mēnešiem, ceturkšņiem.

Pieņemot lēmumu par naudas noguldīšanu bankas depozītā, jāņem vērā šādi faktori:

- **procentu likme.** Jo augstāka nominālā depozīta procentu likme, jo ienesīgāks ir depozīts, t. i., jāmeklē tirgū depozīts ar iespējami augstāku procentu likmi. Tomēr, ja ir zema naudas cena starpbanku tirgū, nav pieprasījuma pēc kredītiem, veidojas laika posmi, kuros bankas par depozītiem procentus nemaksā vispār vai procenti nesedz inflāciju, līdz ar to depozīta reālā procentlikme ir negatīva;
- **inflācijas līmenis attiecīgajā valūtā.** Depozīta procentu likmei jābūt augstākai par inflācijas līmeni attiecīgajā valūtā. Ja starpība starp procentu likmēm ir negatīva, tas nozīmē, ka naudas pirktpēja samazināsies. Ja, piemēram, Latvijā bankas nepiedāvā augstas procentu likmes, tad var pameklēt labākus depozītus citās valstīs.
- **valūtas risks.** Neskatoties uz to, ka depozītu procentu likmes dažādās valūtās atšķiras, jāņem vērā valūtas risks. Jebkuras valūtas vērtība var gan pazemināties, gan paaugstināties. Bez papildu zināšanām ir diezgan grūti prognozēt, kas notiks, piemēram, ar Amerikas dolāra kursu pret eiro pēc pusgada vai gada.

Ir vairākas iespējas, kā salīdzināt aktuālās procentu likmes, pirms tiek pieņemts lēmums par noguldījumu depozītā. Pirmkārt, jāapmeklē konkrētās bankas mājaslapa un jāsameklē sadaļa *Privātpersonām*, kas veltīta uzkrājumiem, noguldījumiem vai procentu likmēm. Otrkārt, var paskatīties apkopoto informāciju vietnē *gudriem.lv*, un no šīs vietnes uzreiz ir iespējams nokļūt interesējošās bankas mājaslapā.

Ja nepieciešams, lai vienmēr būtu brīva piekļuve naudas līdzekļiem un tajā pašā laikā nauda *strādātu*, var izvēlēties krājkontu.

Valsts garantē noguldījumu drošību, un to nosaka Noguldījumu garantijas likums. Piemēram, ja pēdējo trīs mēnešu laikā kontā esošie līdzekļi iegūti no nekustamā īpašuma pārdošanas, valsts sociālajām kompensācijām, kādu zaudējumu atlīdzināšanas vai kompensācijas par nepatiesu notiesāšanu, tad fiziskajām personām ir tiesības pretendēt vēl uz papildu atlīdzību 200 000 eiro apmērā, un tad kopā ar standarta garantiju, kas ir 100 000 eiro, kopējā summa, ko iespējams saņemt no Noguldījumu garantijas fonda, var sasniegt 300 000 eiro.

Citadele banka piedāvā finoterapijas interaktīvo rīku, izmantojot automatizēto sistēmu vietnē *www.finoterapija.lv*. Produkts ir ieguldījumu konsultācija fiziskām personām, kuras laikā, izmantojot klienta pieredzi un zināšanas ieguldījumu jomā, finansiālo stāvokli un ieguldījuma mērķus, tiek sniegti ieteikumi saistībā ar *Citadele banka* pakalpojumiem. Saņemt konsultāciju var ikviens interesents.

Terminoloģija

ieguldījums ir uzkrātās naudas novirzīšana dažādu reālu vai finanšu aktīvu iegādei ar mērķi gūt papildu ienākumu.

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, saistībā ar ieguldījumiem, attieksme un praktiskā rīcība redzamas 5.1. tabulā, savukārt augstākā līmeņa zināšanas apkopotas 5.2. tabulā (FKTK, 2018).

5.1. tabula

Pamata snieguma līmenis D1 – ieguldījumi. Mainīgā vērtība. Risks

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> • Zina atšķirību starp uzkrājumiem un ieguldījumiem un dažādas ieguldījumu iespējas • Zina, ka ieguldījumu pakalpojumiem ir gan riski, gan ieguvumi un jo lielāks potenciālais ieguvums, jo lielāks risks • Izprot, ka ieguldījumu vērtība, piemēram, zeltā, nekustamajā īpašumā, var pieaugt vai samazināties daudzu faktoru ietekmē • Izprot, ka ieguldījumu ienesīgums pagātnē negarantē to pašu nākotnē • Izprot, ka dažkārt darījumu informācija vai ziņas par kādu uzņēmumu var izgaismot tikai ieguvumus, neidentificējot visus riskus 	<ul style="list-style-type: none"> • Ir gatavs meklēt informāciju vai pieņemt profesionālu palīdzību pirms lēmumiem par ieguldījumiem • Spēj kontrolēt sevi, nepieņemot emocionālus lēmumus par ieguldījumiem • Ir piesardzīgs, kad lēmumi jāpieņem steigā vai bez pietiekamas informācijas par riskiem un ieguvumiem • Ir gatavs gan negaidītai peļņai, gan zaudējumiem • Uzņemas atbildību par savu lēmumu pozitīvajiem un negatīvajiem rezultātiem 	<ul style="list-style-type: none"> • Izmanto finanšu konsultantu pakalpojumus, ja tas ir nepieciešams • Vienmēr atvēl laiku riska darījumu, arī ieguldījumu iespēju izpētei, rēķina iespējamus zaudējumus • Meklē atbilstošus informācijas avotus, lai salīdzinātu dažādu finanšu ieguldījumu pakalpojumu riskus ar to ienesīgumu • Ņem vērā visas ieguldījuma izmaksas, pirms pieņem lēmumu • Ņem vērā privātās finanšu stabilitātes nepieciešamību, kad apsver jaunus ienākumus gūšanas veidus, t. sk. ieguldījumus, un riskē tikai ar t. s. brīvo naudu vai daļu no tās

Augstāka snieguma līmenis D1 – ieguldījumi. Mainīgā vērtība. Risks

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Saprot, ka individuālā riska uzņemšanās pakāpe jeb "apetīte" katram ir citāda, zina, kā to novērtēt Izprot svarīgākos jēdzienus finanšu tirgū – ieguldījumu horizonts, ieguldījumu mērķi, fondu birža u. c. Zina, kā noskaidrot, kad ir izdevīgi ieguldīt finanšu tirgos (akcijas, obligācijas, fondu apliecības u. c.) Saprot, ka dažiem finanšu instrumentiem cena var strauji mainīties Zina, kā aprēķināt ieguldījumu vērtības pieaugumu vai samazinājumu Zina, ka ieguldījumu pakalpojumi (pensiju plāni, dzīvības apdrošināšana ar uzkrājumu u. c.) tiek veidoti, apvienojot dažādus ieguldījumu veidus Saprot, ka riskus var mazināt, tos diversificējot jeb sadalot Zina, kā veidot ieguldījumu portfeli un saņemt izdevīgu un piemērotu konsultāciju Izprot, ka ir dažādu risku grupas, kas ietekmē finanšu tirgu Zina, kā inflācijas, procentu likmju un valūtu kursu izmaiņas var ietekmēt ilgtermiņa ieguldījumu plānus Izprot politiskās, ekonomiskās un finanšu nenoteiktības ietekmi uz ieguldījumu portfeļu vērtību 	<ul style="list-style-type: none"> Ir motivēts noskaidrot savu riska "apetīti" Ir drošs par savu riska "apetīti" jeb galējo pieļaujamā riska robežu Ir motivēts iegūt jaunas zināšanas un iemaņas saistībā ar savu ieguldījumu pārvaldību Ir motivēts izvērtēt dažāda veida ieguldījumu iespējas (pensiju plāni, dzīvības apdrošināšana ar uzkrājumu), ņemot vērā gan finanšu, gan ētikas aspektus Ir gatavs ieguldīt finanšu instrumentos, veidot savu ieguldījumu portfeli Ir motivēts nesekot stereotipiem, kad apsver ieguldījumus, piemēram, "tas izskatās pārāk labi, lai būtu patiesība, bet varbūt šoreiz tā tomēr ir?" Ir motivēts sekot jaunākajiem notikumiem finanšu tirgos 	<ul style="list-style-type: none"> Novērtē savu riska "apetīti", izmantojot atbilstošu metodi vai rīkus Ņem vērā nepieciešamību vairot savus aktīvus, kad apsver ieguldījumu risku Veido savu ieguldījumu stratēģiju (iegulda finanšu instrumentos piemērotā brīdī, diversificē tos, mazina riskus utt.) Uzrauga savus ieguldījumus, seko arī ieguldījumu portfeli iekļauto aktīvu cenu izmaiņām Aktīvi rīkojas, lai mazinātu gaidāmos zaudējumus Ņem vērā pieredzi, kad apsver jaunu pakalpojumu riskus un ieguvumus Patstāvīgi analizē informāciju par finanšu tirgiem

Pieņemot lēmumus ieguldījumu jomā, jāapzinās, ka šobrīd informācijas par investēšanas tēmu netrūkst, tieši pretēji – tā ir tik plaša un daudzveidīga, ka var būt sarežģīti tajā orientēties. Tādēļ tikai cilvēks ar atbilstošām zināšanām vai izglītību spēs to pareizi interpretēt. Ja cilvēkam ar ierobežotiem finanšu resursiem piemīt zināšanas (intelektuālais kapitāls), tad pastāv liela varbūtība, ka viņš spēs izveidot pasīvo ienākumu plūsmu. Vēl viens obligāts nosacījums ir pieredze. Vai to var iegūt?

Var pamēģināt atvērt demo kontu, kurā ir pieejama tāda tirgus situācija, kas ir tuva reālajai. Veicot darījumus demo kontā, var pētīt, kas un kā notiek. Var trenēties, lai pierastu pie reālās vides, taču netiks iegūta pieredze, jo – kāpēc gan, atverot īsto kontu un veicot darījumus, sākas zaudējumi? Atbilde ir – to nosaka investora psiholoģiskā noturība. Vide ir it kā tā pati, bet slogs un atbildība – citas. Kamēr darījumi tika veikti demo kontā, nebija riska un cilvēka attieksme bija mierīga, taču līdzko tas pats cilvēks sāk strādāt ar savu personīgo naudu, viņā parādās bailes un satraukums, un tas savukārt ietekmē lēmumu pieņemšanu. Arī no citu pieredzes mācīties nevar, jāmacās no savas. Piemēram, cilvēks veic divus darījumus, tie abi ir neveiksmīgi, un tiek pazaudēta daļa no ieguldītās naudas. Ļoti iespējams, ka trešā darījuma vairs nebūs un arī nekādas turpmākas darbības ieguldījumu jomā šis cilvēks neveiks. Tomēr arī tas ir rezultāts, jo ir izveidojusies izpratne par sevi, savām interesēm un spējām. Svarīgs nosacījums ir arī investējamā summa, proti, tai jābūt mazai. Katram investoram būs atšķirīga izpratne par to, kas ir *maza summa*. Cilvēkiem ir atšķirīgs ieņēmumu līmenis un attiecīgi arī izveidotais kapitāla apjoms, kuru plānots ieguldīt. No risku vadības viedokļa raugoties, zaudēt mazu summu nozīmē – ja tiek pazaudēts viss ieguldījums, tad tas neietekmē ne paša cilvēka, ne viņa ģimenes labklājību. Šāds zaudējums ir sava veida maksa par mācībām, turklāt kļūdās visi, kas darbojas ieguldījumu jomā. Par to var lasīt gan grāmatās, gan interneta vietnēs, kas aptver šo tēmu.

Algoritms darbībām ar ieguldījumiem:

- 1) nosakām savu riska profilu, ieguldījumu vai investīciju periodu un summu;
- 2) izvēlamies aktīvu veidus, kuros ieguldīsim;
- 3) izdomājam, kādā veidā veiksime ieguldījumus;
- 4) veicam darījumu un sekojam līdzi darījuma rezultātam.

Investora profils ir personas spēja uzņemties risku un zaudējumus. Investoram jāpiemīt psiholoģiskai gatavībai, kā arī riskam jābūt zēmam, ja mērķis ir svarīgs. Piemēram, ja mērķis ir veidot gan uzkrājumu bērna izglītībai, gan savu pensijas kapitālu, tad var izmantot vienu risinājumu, jo mērķa horizonti ir līdzīgi – 15–20 gadi. Ja, piemēram, nepieciešams uzkrāt automašīnas iegādei ar termiņu divi gadi un mājoklim ar termiņu pieci gadi, tad jāveido atšķirīgi risinājumi. Jāpiebilst, ka darījumi ar valūtām (*Forex* tirgus) nav uzskatāmi par investīciju risinājumu – veicot valūtas maiņu, drīzāk var tikai piepelnīties. Investīciju process paredz domāt par risku uzņemšanos, summas lielumu, diversifikācijas pakāpi, investīciju likviditāti, ieguldījuma termiņiem, komisiju un izmaksu salīdzināšanu, kā arī – kādā veidā veiksime ieguldījumu, vai izmantosime banku vai brokeru firmu pakalpojumus.

Ieteicams iepazīties ar Ieguldītāju aizsardzības likumu, kura mērķis ir izveidot sistēmu ieguldītāju interešu aizsardzībai. Kompensācija vienam ieguldītājam no 2008. gada ir 90 % apmērā no neatgriezeniski pazudušo finanšu instrumentu vērtības vai zaudējumiem, ko radījis neizpildīts ieguldījumu pakalpojums, taču ne vairāk kā 20 000 eiro. Tas nozīmē – ja plānotie ieguldījumi pārsniedz 20 000 eiro, jāpārdomā iespēja izmantot vairākus brokerus, un tad tā būs riska diversifikācija. Ieguldījumu pakalpojumu sniedzēju saraksts ir apskatāms FKTK mājaslapā. Piemēram, ja izvēlamies sadarboties ar ārzemju brokeru firmu, tad jāskatās, vai konkrētais pakalpojumu sniedzējs ir atrodams sadaļās *Reģistrētie ārvalstu ieguldījumu pakalpojumu sniedzēji* un *Pakalpojumu sniedzēji no EEZ*. Latvijā uz šiem pakalpojumu sniedzējiem attiecas ieguldītāju aizsardzības likuma nosacījumi.

Likums *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* paredz, ka privātpersonām no ienākumiem, kas veidojas kā kapitāla pieaugums, ir jāmaksā nodoklis. Tas attiecas uz procentu ienākumiem no visu veidu depozītiem, kontu atlikumiem, dividendēm (izmaksā publiskās akciju sabiedrības, komercsabiedrības), uzkrājumiem privātajos pensiju fondos vai dzīvības apdrošināšanas līgumiem. Par šī nodokļa nomaksu ir atbildīgs konkrētā ienākuma izmaksātājs, t. i., komercbanka, pensiju fonds vai dzīvības apdrošināšanas sabiedrība.

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis tiek piemērots arī kapitāla pieaugumam. Kapitāla pieaugumu nosaka, no kapitāla aktīva atsavināšanas cenas atņemot iegādes vērtību un kapitāla aktīvā veikto ieguldījumu vērtību kapitāla aktīva turēšanas laikā. Kapitāla aktīvi ir:

- akcijas, kapitāla daļas, pajas, ieguldījumi personālsabiedrībā un citi Finanšu instrumentu tirgus likumā minētie finanšu instrumenti;
- ieguldījumu fondu apliecības un citi pārvedami vērtspapīri, kas apliecina līdzdalību ieguldījumu fondos vai tiem pielīdzināmos kopējo ieguldījumu uzņēmumos;
- parāda instrumenti (parādzīmes, noguldījumu sertifikāti, komercsabiedrību emitēti īstermiņa parāda instrumenti) un citi naudas instrumenti, kas tiek tirgoti naudas tirgos;
- nekustamais īpašums (ieskaitot nekustamā īpašuma iegūšanas tiesības);
- uzņēmums Komerclikuma izpratnē;
- intelektuālā īpašuma objekti;
- ieguldījumu zelts un citi dārgmetāli, darījumu objekti valūtas tirdzniecības biržā vai preču biržā.

Par nodokļa nomaksu no kapitāla pieauguma atbildīgs ir pats ieguldītājs. Tātad privātpersonai pašai jādeklarē šie ienākumi un jānomaksā nodoklis no gūtās peļņas. Piemēram, nopērkot ieguldījumu fondu apliecības vai akcijas un pēc tam veicot pārdošanas darījumu, jāaprēķina peļņa. Kapitāla īpašniekam par gūtajiem ienākumiem jāiesniedz deklarācija par ienākumiem no kapitāla Valsts ieņēmumu dienestā. Jāskatās, cik liela bijusi ieņēmumu summa, un atkarībā no tās deklarāciju iesniedz vai nu līdz nākamā gada 15. janvārim, vai reizi ceturksnī līdz nākamā mēneša 15. datumam.

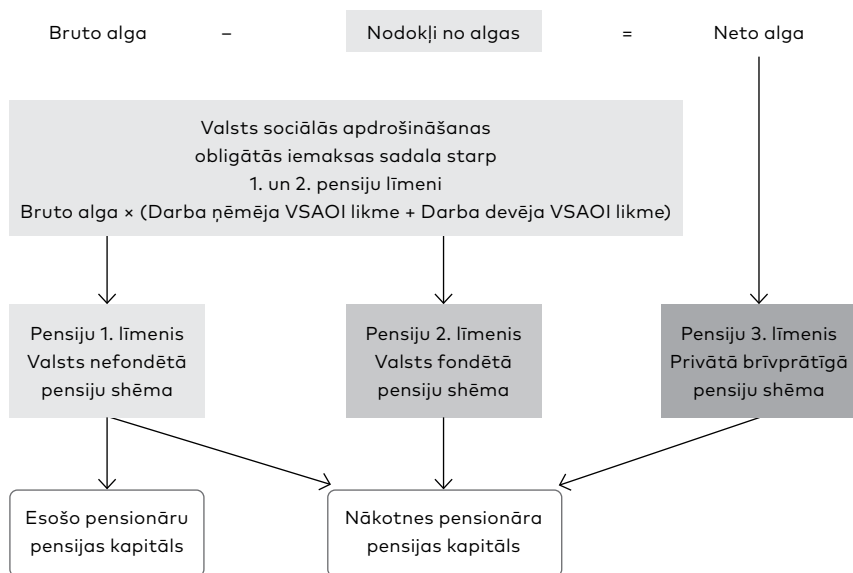
Aktuāls ir jautājums, ko darīt ar naudu, kad, veidojoties krīzes situācijai, samazinās tās vērtība? Risinājumi var būt dažādi, un tie būs atkarīgi no cilvēka izpratnes par konkrēto jomu vai aktivitāti un gatavību riskēt. Katram risinājumam ir sava specifika, tomēr tos var izskatīt:

- depozīta noguldījums, taču jāmeklē augstākais ienesīgums;
- nekustamā īpašuma iegāde – pircējam ieguldījums jāplāno ilgtermiņā;
- zemes iegāde – pircējam jāizprot cenas un kvalitātes kritēriju sakarība un perspektīvais pielietojums, un ieguldījums būs ilgtermiņā;
- finanšu instrumentu iegāde – iespējamās dažādas kombinācijas, vajadzīgas zināšanas un izpratne, piemērota personām ar augstu riska toleranci;
- mākslas darbu iegāde – pircējam jābūt izpratnei par jomu un jāseko tirgus cenas izmaiņām;
- automašīnas iegāde – aktīvs, kura vērtība daļēji tiks zaudēta ekspluatācijas rezultātā;
- dzīvokļa remonts – ar perspektīvu, ka aktīva vērtība laika gaitā palielināsies;
- ieguldījums sevī – veselība, interešu izglītība, mūžizglītība.

Pensiju sistēma Latvijā

2001. gadā Latvijā tika izveidota trīs līmeņu pensiju sistēma, lai nodrošinātu sociālā budžeta ilgtspējību. Pensiju sistēmu negatīvi ietekmē tādas pastāvošās tendences kā cilvēku dzīves ilguma palielināšanās, demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās, emigrācijas vilnis, zema ieinteresētība nodokļu nomaksā.

Pašreizējā demogrāfiskā situācija liek visiem Latvijas iedzīvotājiem aizdomāties par savu nākotnes pensiju. Latvijā izveidotā trīs līmeņu pensiju sistēma paredz pensijas izmaksu gan šodienas, gan arī nākotnes pensionāriem (skat. 5.1. att.).

5.1 att. Pensiju sistēma Latvijā.

1. līmenis – valsts obligātā nefondētā pensiju shēma

Pensiju sistēmas 1. līmenis tika ieviests 1996. gada janvārī. Tas ietver paaudžu un dzimumu solidaritātes principus. Pensiju sistēmas 1. līmenī tiek iesaistītas visas sociāli apdrošinātās personas, kuru personīgajā kontā ir reģistrētas apdrošināšanas iemaksas. Šobrīd pensiju sistēmas 1. līmenis nodrošina pensijas visiem, kas bijuši sociāli apdrošināti vismaz 15 gadus. Ja cilvēka apdrošināšanas stāžs ir mazāks par 15 gadiem, viņam tiek piešķirts valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts.

2. līmenis – valsts obligātā fondētā pensiju shēma

Pensiju sistēmas 2. līmenis tika ieviests 2001. gada 1. jūlijā. Ar to brīdi daļa no personas veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām tiek ieguldīta finanšu tirgū un uzkrāta katra 2. līmeņa dalībnieka personīgajā kontā. Otrā līmeņa kontā uzkrātās naudas daudzumu ietekmē:

- bruto algas lielums;
- valsts noteiktais iemaksu apjoms 2. līmenī, parasti % no sociālās apdrošināšanas iemaksām;
- dalības laiks pensiju 2. līmenī;
- peļņa, kas atkarīga no dalībnieka izvēlētā fondētās pensijas līdzekļu pārvaldītāja un ieguldījuma plāna (www.manapensija.lv).

Pamata nosacījumi:

- iesaistoties pensiju 2. līmenī, papildu sociālās apdrošināšanas iemaksas nav jāveic;
- 2. līmenī tiek uzkrāta reāla nauda, kas apdrošinātai personai tiks izmantota pensijas izmaksai;
- uzkrātā nauda (pensijas kapitāls) tiek investēta finanšu instrumentos, lai palielinātu pensijas kapitālu;
- apdrošinātā persona var izvēlēties līdzekļu pārvaldītāju un vienu reizi gadā to mainīt, savukārt ieguldījumu plānu pie viena līdzekļu pārvaldītāja var mainīt divas reizes gadā;
- no 2020. gada 1. janvāra pensiju 2. līmeņa dalībniekam, kurš vēl nav pieprasījis vecuma pensiju, ir tiesības izvēlēties, kā tiks izmantots uzkrātais fondētās pensijas kapitāls gadījumā, ja viņš nomirst pirms vecuma pensijas piešķiršanas. Izvēli 2. līmeņa dalībnieks var mainīt neierobežotu reižu skaitu, iesniedzot jaunu iesniegumu VSAA. Uzkrāto kapitālu pensiju 2. līmeņa dalībnieks var novēlēt, izraugoties vienu no trim variantiem:
 - ieskaitīt valsts pensiju speciālajā budžetā;
 - pievienot norādītās personas fondētās pensijas kapitālam;
 - atstāt mantojumā Civillikuma noteiktajā kārtībā.

Uzkrāto kapitālu 2. pensiju līmenī var saņemt tad, kad tiek saņemta

1. līmeņa pensija. Ir divas iespējas:

- pievienot to 1. līmeņa pensijas kapitālam un saņemt abu līmeņu pensijas kopā no Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras (VSAA);
- iegādāties mūža pensijas apdrošināšanas polisi no dzīvības apdrošināšanas sabiedrības un saņemt regulārus maksājumus saskaņā ar apdrošināšanas noteikumiem.

Ieguldījumu plāni ir dažādi, tomēr visus piedāvātos var sadalīt pēc ieguldījumu plāna riska līmeņa:

- **aktīvie ieguldījumu plāni** ievērojamu daļu līdzekļu iegulda akcijās un citos kapitāla vērtspapīros – šādi finanšu instrumenti ir pakļauti lielākām cenu svārstībām, toties spēj ģenerēt lielāku peļņu;
- **sabalansētie ieguldījuma plāni** orientēti uz pensiju kapitāla saglabāšanu un akcijās iegulda tikai līdz 25 % no kopējiem aktīviem ar mērķi nodrošināt ilgtermiņa atdevi;
- **konservatīvie ieguldījumu plāni** iegulda galvenokārt obligācijās un banku depozītos, bet neveic ieguldījumus kapitāla vērtspapīros.

Ievērojama daļa no ieguldījumu plānu līdzekļiem tiek investēta valsts un pašvaldību vērtspapīros. Arī noguldījumi depozītos un investīcijas

fondu apliecībās ir ļoti populāri. Personai ieguldījumu plānu ieteicams izvēlēties, ņemot vērā savu individuālo vēlamo riska lielumu, konkrēto tirgus situāciju un periodu, kas palicis līdz pensijai. 6. pielikumā ir darba lapa par pensiju sistēmas 2. līmeņa jeb valsts fondētās pensijas kapitālu, ko pašpārbaudes nolūkos var izpildīt.

3. līmenis – privātā brīvprātīgā pensiju shēma

Pensiju sistēmas 3. līmenis – privātā brīvprātīgā pensiju shēma – tika ieviests 1998. gada jūlijā. Trešais līmenis paredz ikviena cilvēka brīvprātīgu izvēli veidot papildu uzkrājumus savai pensijai, veicot iemaksas privātajos pensiju fondos.

Latvijā darbojas divu veidu privātie pensiju fondi – slēgtie un atklātie.

- Par slēgtā pensiju fonda dalībnieku var kļūt to uzņēmumu vai organizāciju darbinieki, kuri to dibinājuši (piem., *Pirmais slēgtais pensiju fonds*, kura akcionāri ir AS *Latvenergo* un AS *Lattelecom*).
- Par atklātā pensiju fonda dalībnieku var kļūt ikviena fiziska persona tieši vai ar darba devēja starpniecību.

Pamata nosacījumi:

- jau 55 gadu vecumā var saņemt uzkrāto papildpensijas kapitālu;
- uzkrāto kapitālu var saņemt pa daļām vai arī visu uzreiz;
- uzkrāto kapitālu var mantot;
- privātās pensijas kapitāla izmaksas brīdī pensiju plānu līdzekļu pārvaldīšanas rezultātā gūtajai peļņai tiek piemērots IIN aktuālā likme par ienākumiem no kapitāla;
- par veiktajām iemaksām privātajos pensiju fondos var saņemt iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumu. Atvieglojums ir tajā gadā aktuālās IIN likmes apmērā no veiktajām iemaksām, bet – ņemot vērā noteikto maksimālo iemaksu limitu.

Ja interesē nākotnes pensija, var izmantot portālā <http://www.manapensija.lv/> pieejamo pensijas kalkulatoru, kurā jāievada informācija par visiem trim pensiju līmeņiem. Prasītā informācija par konkrētā brīža 1. līmenī un 2. līmenī uzkrāto kapitālu jānoskaidro valsts portāla www.latvija.lv e-pakalpojumu sadaļā. Informācija pieejama, autentificējoties ar savas internetbankas datiem. Informāciju par 3. pensiju līmenī uzkrāto kapitālu var uzzināt pie sava pensijas pārvaldītāja. Portāla www.latvija.lv sadaļā *Informācija par prognozējamo vecuma pensijas apmēru* ir iespējams saņemt vēl precīzāku pensijas aprēķinu, pamatojoties uz uzkrāto darba stāžu un nomaksāto sociālo nodokļu apjomu. Tomēr, raugoties nākotnē, jāņem vērā, ka šobrīd noteiktais pensionēšanās vecums var tikt palielināts, jo jau šobrīd ir Eiropas valstis, kur tas ir lielāks par 65 gadiem.

Ļoti bieži bankas, piedāvājot iegādāties ar uzkrāšanu saistītus produktus (3. pensijas līmenis, dzīvības apdrošināšana), atgādina saviem klientiem par iespējām saņemt IIN atvieglojumus par veiktajiem ieguldījumiem. Piemēram, *SEB banka* savā mājaslapā ir izveidojusi rīkus *Nodokļu atmaksas kalkulators* un *Kalkulators dzīvības apdrošināšanai ar uzkrājumu*. Ja ir interese, persona pati var aprēķināt, cik daudz var uzkrāt un saņemt nodokļa atvieglojumus.

Ieteicamā literatūra un avoti 5. tēmai

1. Verjē, T. (2005). *Finanšu fitness*. Rīga: Nordik.
2. Praude, V. (2009). *Finanšu instrumenti: ieguldījumi, darījumi, analīze*. 1. sēj. Rīga: Burtene.
3. Praude, V. (2010). *Finanšu instrumenti: ieguldījumi, darījumi, analīze*. 2. sēj. Rīga: Burtene.
4. FKTK Klientu Skola – <http://www.klientuskola.lv/>
5. Mana Pensija – <http://www.manapensija.lv/>
6. Latvijas komercbanku mājaslapas.
7. Standarts “Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem”, temats B un temats D, sadaļa D1 – Ieguldījumi. Mainīgā vērtība. Risks. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>

IEDZĪVOTĀJU IENĀKUMA NODOKLIS. GADA IENĀKUMU DEKLARĀCIJA ————— 6. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Noskaidrot iedzīvotāju ienākuma nodokļa piemērošanas aspektus un gada ienākumu deklarācijas veidošanas principus.

UZDEVUMI.

1. Iepazīties ar iedzīvotāju ienākuma nodokļa būtību un piemērošanas aspektiem.
2. Izskatīt nodokļa aprēķina situācijas dažādiem ienākumu veidiem.
3. Noskaidrot gada ienākumu deklarācijas pamatprincipus.

Izziņas materiāls

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir tiešais nodoklis. Likums *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* pieņemts 1993. gada 11. maijā. Ar IIN apliek fiziskās personas gūtos ienākumus. Laika posms vai taksācijas periods, par kuru aprēķina nodokli, ja ienākums veidojas darba attiecībās, ir viens kalendārais mēnesis. Citos gadījumos taksācijas periods ir viens kalendārais gads. Saskaņā ar likumu *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* iedzīvotāju ienākuma nodokli maksā fiziskās personas.

Nodokļa struktūra parādīta 6.1. attēlā. Algas nodokli maksā darba devēji, savukārt nodokli par ienākumiem no saimnieciskās darbības maksā pašnodarbinātās personas jeb saimnieciskās darbības veicēji.

Ir vēl arī citi apliekami ienākumi, ko fiziskai personai ir pienākums deklarēt un par ko jāmaksā iedzīvotāju ienākuma nodoklis (skat. 6.1. tabulu).

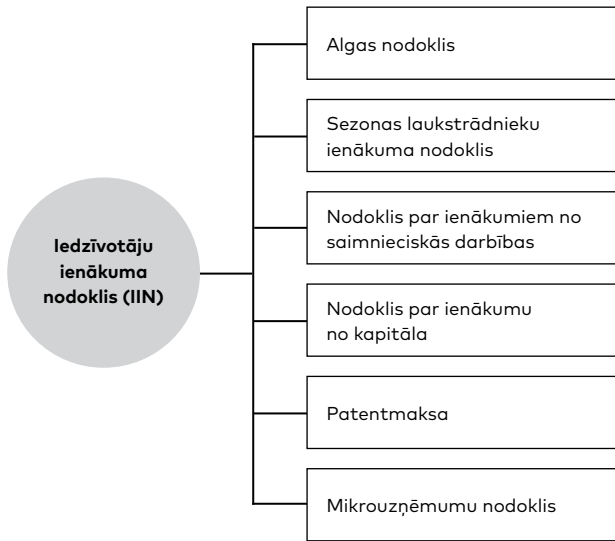
IIN tiek aprēķināts un iemaksāts valsts budžetā divējādā kārtībā:

- avansā, arī algas nodokļa un patentmaksas veidā;
- rezumējošā kārtībā, sastādot gada ienākumu deklarāciju.

Ja persona ienākuma izmaksātājam ir iesniegusi algas nodokļa grāmatiņu, atbilstoši ienākuma lielumam tiek piemērota nodokļa likme, piemēram, 2021. gadā tikai 20 % vai arī 23 %. Personai pašai jāseko savam ienākumu lielumam, un nepieciešamības gadījumā ir iespēja paziņot,

6. tēma.

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Gada ienākumu deklarācija

6.1. att. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa struktūra.

6.1. tabula

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa objekti un likmes 2021. gadam

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa objekts	Nodokļa likme
Darba alga, ieņēmumi no saimnieciskās darbības, reģistrējot ieņēmumus un izdevumus	20 %, 23 %, 31 %
Ieņēmumi no neregistrētas saimnieciskās darbības	10 %
Ieņēmumi no autoratlīdzības	20 %
Sezonas laukstrādnieka ienākuma nodoklis	15 %
Ienākums no kapitāla, kas nav kapitāla pieaugums, ir procenta ienākumi, dividendes, ienākumi no privātajos pensiju fondos veikto iemaksu ieguldījumiem un ienākumi no noslēgtajiem dzīvības apdrošināšanas līgumiem ar līdzekļu uzkrāšanu	20 %
Kapitāla pieaugums, kas ir kapitāla aktīvu (akciju, ieguldījumu fondu apliecību, parādzīmju u. c. finanšu instrumentu) pārdošanas un iegādes vērtības starpība	20 %
Ienākumam pielīdzināms aizdevums valdes loceklim, uzņēmuma darbiniekam	(20 %, 23 %, 31 %) + papildlikme 22 %

piemēram, VSAA, lai, izmaksājot pensiju vai slimības pabalstu, ietur 23 %, nevis 20 %. IIN likmes maiņu ir lietderīgi veikt, ja paredzams, ka, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju, būs jāpiemaksā iztrūkstošā nodokļa summa. Savukārt personas gada apliekamajiem ienākumiem atbilstoši progresivitātes sliekšnim 2021. gadā var piemērot pat trīs nodokļa likmes: 20 %, 23 % un 31 %. Ienākumu progresivitātes sliekšņi un likmes tiesību aktos var mainīties, jo ļoti bieži tieši gada nogalē Saeima pieņem vairākus grozījumus dažādos nodokļu tiesību aktos. Tāpēc personai jāseko šīm izmaiņām, jo tās nākotnē var ietekmēt personas lēmumus nodokļu jomā. Ticama informācija ir pieejama Finanšu ministrijas mājaslapā, un plašāk ar dažādām izmaiņām var iepazīties VID mājaslapā.

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, saistībā ar nodokļiem, attieksme un praktiskā rīcība redzamas 6.2. tabulā, savukārt augstākā līmeņa zināšanas apkopotas 6.3. tabulā (FKTK, 2018).

6.2. tabula

Pamata snieguma līmenis E5 – Nodokļi un sabiedriskie izdevumi

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> Saprot, ka valsts iekasē nodokļus, lai sniegtu noteiktus pakalpojumus Izprot, ka nodokļu izmaiņas ietekmē privātos tēriņus un uzkrājumus Zina, kādi nodokļi attiecas uz pašu un mājsaimniecību un to apmēru (piemēram, pamata nodokļus – IIN un PVN) Zina, kad ir pienākums aizpildīt gada ienākumu deklarāciju Zina, ka ir iespēja brīvprātīgi aizpildīt gada ienākumu deklarāciju, lai saņemtu pārmaksātā iedzīvotāju ienākuma nodokļa (IIN) atmaksu 	<ul style="list-style-type: none"> Ir attieksme, ka ir svarīgi maksāt nodokļus un nodevas Ir motivēts uzzināt, kādi pakalpojumi pienākas no valsts/pašvaldības iekasētajiem nodokļiem Ir pārliecināts par sevi, kad jāsaņem konsultācijas par nodokļiem Ir motivēts aizpildīt gada ienākumu deklarāciju, t. sk., lai saņemtu pārmaksātā IIN atmaksu 	<ul style="list-style-type: none"> Maksā nodokļus un valsts nodevas, veic sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas Seko aktuālajai informācijai par nodokļiem un valsts/pašvaldību budžeta finansētiem pakalpojumiem Aizpilda gada ienākumu deklarāciju, ja nepieciešams, izmanto konsultācijas Pieprasa, ja pienākas nodokļu atvieglojumi vai kādi bezmaksas pakalpojumi

Augstāka snieguma līmenis E5 – Nodokļi un sabiedriskie izdevumi

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none"> • Pārzina savas valsts nodokļu sistēmu, t. sk. izprot valdības politiku saistībā ar dažādiem valsts atbalsta mehānismiem • Zina, ka izvairīšanās no nodokļu maksāšanas negatīvi ietekmē kopējo sabiedrības labklājības līmeni • Zina, kad un kā jāaizpilda dažāda veida deklarācijas (kapitāla pieauguma, amatpersonas, nulles deklarācija) • Pārzina nodokļus/nodevas dažādos dzīves gadījumos (finansu pakalpojumiem, hipotēkai, pensiju sistēmas līmeņiem vai citiem uzkrājumiem) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ir motivēts maksāt visus nodokļus • Ir ieinteresēts uzzināt, kā tiek tērēta nodokļu maksātāju nauda, un spēj kritiski izvērtēt šos tēriņus • Jūtas pārliecināts par sevi, aizpildot dažāda veida deklarācijas 	<ul style="list-style-type: none"> • Kad izvēlas finanšu pakalpojumus, ņem vērā nodokļu ietekmi • Veidojot ilgtermiņa budžetu, ņem vērā iespējamās nodokļu saistības • Patstāvīgi aizpilda nepieciešamās deklarācijas un veic nodokļu maksājumus • Aicina/motivē citus maksāt nodokļus

Piemēri iedzīvotāju ienākuma nodokļa piemērošanas situācijām

1. Fiziskā persona sev piederošu īpašumu var izīrēt citai fiziskai personai, neregistrējot saimniecisko darbību. Par noslēgto īres līgumu noteiktu dienu laikā kā par neregistrējamu saimniecisko darbību ir jāpaziņo VID. To var ērti izdarīt EDS, izvēloties sadaļu *Dokumenti – Veidlapas – Nodokļu maksātāja pamatdarbības veida un reģistrācijas datu izmaiņu veidlapas – Nodokļu maksātāja (Fiziskas personas) reģistrācija* un aizpildot apakšsadaļu *Paziņotā saimnieciskā darbība*, pievienojot īres vai nomas līguma kopiju. Ienākums no saņemtajiem īres maksājumiem ir jādeklarē, un ienākuma nodoklis ir jānomaksā pēc samazinātās 10 % likmes. Jāuzskaita tikai ieņēmumi, bet izdevumi netiek uzskaitīti. Vai ir atšķirība starp nomas un īres līgumiem? Jā, jo īres līgumu slēdz ar privātpersonu, bet nomas līgumu ar juridisku personu. Izīrējot īpašumu fiziskai personai, nodokli maksās pats izīrētājs. Savukārt, iznomājot īpašumu juridiskai personai, nodokli ieturēs izmaksas brīdī un iemaksās valsts budžetā nomnieks. Ja izīrētājam ir lieli izdevumi, ieteicams reģistrēt saimniecisko darbību un uzskaitīt attiecīgos ar saimniecisko darbību saistītos ieņēmumus un izdevumus. Gada ienākumu deklarāciju tad iesniedz atbilstoši saimnieciskās darbības veicējam noteiktajām prasībām.

2. Par ienākumiem no autoratlīdzības vispārējā gadījumā jāmaksā gan valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, gan iedzīvotāju ienākuma nodoklis. IIN no autoratlīdzības aprēķina šādi: vispirms aprēķina likumā noteikto izdevumu normas summu, tad no ienākuma summas atņem aprēķināto izdevumu summu, un pēc tam atlikušajai summai piemēro aktuālo IIN likmi. Izdevumu normas dažādiem autoru darbu veidiem ir atšķirīgas (25 % vai 50 %). Ja personai par autora darba radīšanu vai izpildīšanu faktiskie, ar attaisnojuma dokumentiem apliecinātie izdevumi pārsniedz noteikto izdevumu normu, kas tai piemērota, ieturot nodokli ienākuma izmaksas brīdī, persona var atgūt pārmaksāto IIN, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju.

Terminoloģija

Autors – fiziska persona, kuras radošās darbības rezultātā radīts konkrētais darbs.

Izpildītājs – aktieris, dziedātājs, mūziķis, dejotājs vai cita persona, kura atveido lomu, lasa, dzied, atskaņo vai kādā citādā veidā izpilda literāru vai mākslas darbu vai folkloras sacerējumu, sniedz estrādes, cirka vai leļļu priekšnesumu.

Darbs – autora radošās darbības rezultāts literatūras, zinātnes vai mākslas jomā neatkarīgi no tā izpausmes veida, formas un vērtības.

Autoratlīdzība (honorārs / autortiesību un blakustiesību atlīdzība) ir samaksa par darba radīšanu vai izpildīšanu, kā arī par tiesībām izmantot darbu vai izpildījumu. Autoru un izpildītāju ienākumiem no autoratlīdzības gada laikā piemēro 20 % IIN likmi, bet autortiesību mantiniekiem, izmaksājot autoratlīdzību, piemēro 23 % IIN likmi (2021. gads).

Autortiesību objekti ir: 1) literārie darbi (grāmatas, brošūras, runas, datorprogrammas, lekcijas, aicinājumi, ziņojumi, sprediķi un citi līdzīga veida darbi); 2) dramatiskie un muzikāli dramatiskie darbi, scenāriji, audiovizuālu darbu literārie projekti; 3) horeogrāfiskie darbi un pantomīmas; 4) muzikālie darbi ar tekstu vai bez tā; 5) audiovizuālie darbi; 6) zīmējumi, glezniecības, tēlniecības un grafikas darbi un citi mākslas darbi; 7) lietišķās mākslas darbi, dekorācijas un scenogrāfijas darbi; 8) dizaina darbi; 9) fotogrāfiskie darbi un darbi, kas izpildīti fotogrāfijai līdzīgā veidā; 10) celtņu, būvju, arhitektūras darbu skices, meti, projekti un celtņu un būvju risinājumi, citi arhitektūras darinājumi, pilsētbūvniecības darbi un dārzu un parku projekti un risinājumi, kā arī pilnīgi vai daļēji uzceltas būves un realizētie pilsētbūvniecības vai ainavu objekti; 11) ģeogrāfiskās kartes, plāni,

skices, plastiskie darbi, kas attiecas uz ģeogrāfiju, topogrāfiju un citām zinātnēm; 12) tulkojumi, anotācijas, referāti, kopsavilkumi, apskati, dramatisējumi, darbu krājumi (enciklopēdijas, antoloģijas, atlanti un tamlīdzīgi darbu krājumi) un datubāzes.

Atvieglojumi

No 2014. gada 1. jūnija algas nodokļa grāmatiņa ir tikai elektroniskā formā, jo elektronisko pakalpojumu attīstība devusi iespēju samazināt vairākus riskus:

- fiziska persona vai tā darba devējs pazaudē algas nodokļa grāmatiņu;
- darba devējs neatdod algas nodokļa grāmatiņu darba ņēmējam, vai darba devējs nav sastopams, tādējādi darba ņēmējam nav iespējams no darba devēja saņemt tam iesniegto algas nodokļa grāmatiņu;
- atvieglojumus piemēro vairākās darbavietās vienlaikus;
- persona ir apgādībā vienlaikus vairākām personām.

Darba devējs EDS sistēmā tiek informēts par nodokļu maksātājam piemērotajiem atvieglojumiem, lai pareizi aprēķinātu IIN. Piemēram, atvieglojumu par 2. grupas invaliditāti nepiemēro automātiski. Tā ir katra cilvēka brīva izvēle – vai darīt savam darba devējam zināmu faktu, ka ir piešķirta invaliditāte, vai ne. Tādēļ katra persona pati ir tiesīga savā algas nodokļa grāmatiņā atzīmēt, vai piemērot atvieglojumu par invaliditāti. Ja persona izvēlas informāciju par atvieglojumiem darba devējam nesniegt un norāda to savā algas nodokļa grāmatiņā, nodokļu atvieglojumus, kas tai pienākas, persona var piemērot, iesniedzot attiecīgā taksācijas gada ienākumu deklarāciju, tādējādi nodrošinot sev tiesības saņemt visus atvieglojumus, t. sk. atgūt pārmaksāto IIN pilnā apmērā.

VID divas reizes gadā (1. janvārī un 1. augustā) pārrēķina prognozēto mēneša neapliekamo minimumu, ņemot vērā iepriekš saņemtā ienākuma apmēru. Šo individuāli noteikto naudas summu darba devējs, aprēķinot algu, neapliks ar nodokli. Arī pati persona EDS sistēmā, savā profilā, var redzēt, cik liels ir VID prognozētais mēneša neapliekamais minimums. Ja personai iepriekš nav bijuši ienākumi, tad VID prognozētais mēneša neapliekamais minimums atbilst vienai divpadsmitajai daļai no maksimālā gada neapliekamā minimuma, kas izdalīts ar 2.

Gada diferencēto neapliekamo minimumu nodokļa maksātājam piemēro reizi gadā, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju (GID). Gada diferencētais neapliekamais minimums var atšķirties no darbavietā piemērotās prognozēto mēneša neapliekamo minimumu kopsummas. Situācija, kad personai, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju, veidojas nodokļa pārāds, var būt:

- ja kopējo ienākumu apmērs, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, ir palielinājies (pirmo reizi uzsākot darba attiecības, palielinoties darba samaksai, atgriežoties darbā pēc bērna kopšanas atvaļinājuma);
- ja tiek saņemti citi ienākumi (piem., saimnieciskās darbības ienākumi, pensija);
- ja tiek saņemta autoratlīdzība, no kuras taksācijas gada laikā IIN tiek ieturēts, piemērojot 20 % likmi, bet, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju, sasummēti tiek visi ienākumi – alga, autoratlīdzība, saimnieciskās darbības ienākumi, pensija.

Gada diferencēto neapliekamo minimumu nepiemēro par to periodu, kad persona saņem pensiju, piemēram strādājošam pensionāram piemēro pensionāra gada neapliekamo minimumu. Ja pensija ir mazāka par pensionāra neapliekamo minimumu mēnesī, tad, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju, pensijai nepiemēroto neapliekamā minimuma daļu var piemērot darba algai un saņemt nodokļa atmaksu.

Uzsākot darba attiecības, darbiniekam pašam savā EDS sistēmas profilā jāizdara atzīmes algas nodokļa grāmatiņā un jānorāda darba devēja reģistrācijas numurs, kuru var atrast noslēgtajā darba līgumā. Atzīmes jāizdara par apgādājamo esamību un skaitu, piešķirto invaliditāti vai pensiju.

Ienākumi no algotām darba attiecībām vai saņemtā autoratlīdzība un ieturētās IIN summas par kārtējo gadu ir atspoguļotas dokumentā *Paziņojums par fiziskai personai izmaksātajām summām* (skat. 7. pielikumu). Darbiniekiem to izsniedz pēc pieprasījuma par kārtējo gadu līdz nākamā gada 15. februārim vai beidzoties darba attiecībām. Paziņojumā darba devējs vai ienākumu izmaksātājs norāda aprēķināto bruto atalgojumu, attaisnotos izdevumus, piemēroto neapliekamo minimumu, atvieglojumus par apgādājamiem un ieturētos nodokļus.

Neapliekamie ienākumi

Ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamo ienākumu veidi uzskaitīti likuma *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* 9. pantā.

Attaisnotie izdevumi

Likums paredz, ka nodokļa maksātājs var deklarēt attaisnotos izdevumus par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem par sevi un arī par saviem ģimenes locekļiem. Lai saņemtu nodokļa atmaksu par attaisnotajiem izdevumiem, kopā ar gada ienākumu deklarāciju jāiesniedz attaisnotos izdevumus apliecināši dokumenti. Par attaisnotajiem izdevumiem pašai personai uzskata ārstniecība un izglītība, bērnu

interesu izglītībai tērētās summas, veiktās iemaksas dzīvības un veselības apdrošināšanas polisēs, 3. pensiju līmenī un ziedojumus/dāvinājumus. Par saviem ģimenes locekļiem nodokļu maksātājs var deklarēt attaisnotos izdevumus par medicīnas pakalpojumiem un izglītību, ja ģimenes locekļiem pašiem nav ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliekamu ienākumu. Neatkarīgi no tā, vai viņi ir maksātāja apgādībā un tiek izmantoti nodokļa atvieglojumi, par fiziskās personas ģimenes locekļiem ir uzskatāmi:

- vecāki;
- vecvecāki;
- bērni;
- mazbērni;
- laulātais;
- audzināšanā paņemts bērns, ja no viņa vecākiem nav iespējams piedzīt uzturnaudu (alimentus) tikmēr, kamēr viņš turpina vispārējās, profesionālās, augstākās vai speciālās izglītības iegūšanu, bet ne ilgāk kā līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai;
- brālis, māsa, kas ir jaunāki par 18 gadiem vai kamēr viņi turpina vispārējās, profesionālās, augstākās vai speciālās izglītības iegūšanu, bet ne ilgāk kā līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai, ja viņiem nav darbspējīgu vecāku;
- brālis un māsa – personas ar 1. vai 2. grupas invaliditāti (piemēro no 2020. gada 1. janvāra);
- apgādībā esošu personu apgādājamie;
- persona, kuras labā pēc tiesas sprieduma no maksātāja tiek piedzīta uzturnauda (alimentu);
- maksātāja aizbildnībā vai aizgādībā esoša persona.

Par ārstniecības pakalpojumiem un citiem attaisnotajiem izdevumiem, piemēram, ziedojumiem un dāvinājumiem, pārmaksāto nodokli var atgūt arī pensijas saņēmējs, ja no pensijas tiek ieturēts iedzīvotāju ienākuma nodoklis.

Attaisnotos izdevumus par katru personu drīkst iesniegt deklarācijā tikai vienreiz, nepārsniedzot tiesību aktos noteikto maksimālo normu. Summa, kas pārsniegs gadam noteikto normu, pāries uz nākamo gadu un atlikums automātiski EDS būs redzams, sagatavojot nākamā gada ienākumu deklarāciju.

Attaisnotos izdevumus pamato šādi attaisnojuma dokumenti:

- kases čeks par samaksu, kas veikta skaidrā naudā vai ar maksājumu kartēm, un kases čekā papildus obligātajiem kases čeka rekvizītiem jābūt norādītam fiziskās personas vai viņa ģimenes locekļa vārdam, uzvārdam un personas kodam;
- kases čeks un kases čekam papildus noformēta kvīts, ja kases čekā nav norādīts fiziskās personas vai viņa ģimenes locekļa vārds,

uzvārds un personas kods. Tad papildus noformētajā kvītī jābūt norādītiem visiem obligātajiem attaisnojuma dokumenta rekvizītiem, kā arī kases čeka numuram un datumam un fiziskās personas vai viņa ģimenes locekļa vārdam, uzvārdam un personas kodam;

- numurēta un VID teritoriālajā iestādē reģistrēta kvīts, ja samaksa par pakalpojumu veikta skaidrā naudā un pakalpojuma sniedzējs par darījumiem saņemto samaksu var apliecināt ar numurētu un VID teritoriālajā iestādē reģistrētu kvīti;
- kases ieņēmumu orderis, ja samaksa par pakalpojumu veikta skaidrā naudā iestādē, kura par darījumiem saņemto samaksu var apliecināt ar kases ieņēmumu orderi;
- ja deklarācijā tiek iekļauti izdevumi par kvalifikācijas paaugstināšanu (kursiem), papildus nepieciešama darba devēja izziņa par kvalifikācijas paaugstināšanas (kursu) nepieciešamību izpildāmajam darbam;
- kredītiestādes (bankas) maksājuma uzdevumu vai konta izraksts, ja samaksa par pakalpojumu veikta ar pārskaitījumu (piem., izmantojot internetbankas pakalpojumus) vai iemaksājot skaidru naudu pakalpojuma sniedzēja (piem., izglītības vai ārstniecības iestādes) kontā kredītiestādē. Šajā gadījumā kredītiestādes (bankas) maksājuma uzdevumā vai konta izrakstā ir jābūt norādītam fiziskās personas vai viņa ģimenes locekļa vārdam, uzvārdam un personas kodam.

Deklarētā kopējā attaisnoto izdevumu summa nevar būt lielāka par 50 % no personas gada apliekamajiem ienākumiem. Tomēr ne visas personas var saņemt nodokļa atmaksu par attaisnotajiem izdevumiem. Uz nodokļu atmaksu nevar pretendēt, piemēram, sezonas laukstrādnieki, mikrouzņēmuma nodokļa maksātāji un patentmaksātāji, jo viņi ir veikuši tikai daļēju IIN apmaksu. Tomēr šo personu ģimenes locekļi var iekļaut attaisnoto izdevumu dokumentus savā deklarācijā un tādā veidā atgūt samaksāto IIN.

Ieņēmumus un attaisnotos izdevumus apliecinošie dokumenti jāuzglabā vismaz piecus gadus no gada ienākumu deklarācijas iesniegšanas dienas.

Viedtālruni lietotāji šobrīd var izmantot VID izstrādāto mobilo aplikāciju *Attaisnotie izdevumi*. Aplikācija sniedz iespēju maksājumus apliecinošos dokumentus uzkrāt pakāpeniski. Izmantojot šo aplikāciju, saņemto maksājumu apliecinošo dokumentu (čeku, kvīti u. c.) var uzreiz nofotografēt un nosūtīt VID, kur tas nonāk VID Elektroniskās deklarēšanas sistēmas sadaļā *Gada ienākumu deklarācija/Attaisnoto izdevumu dokumenti*. Nākamajā gadā, iesniedzot gada ienākumu deklarāciju, gada laikā uzkrātie maksājumus apliecinošie dokumenti tiks automātiski saskaitīti un iekļauti personas deklarācijā. Ja persona

ir devusi atļauju ārstniecības iestādei kvīti par pakalpojumu nosūtīt VID, tad e-kvītis gada ienākumu deklarācijas D4 pielikumā tiks iekļautas automātiski. Visi pārējie maksājuma dokumenti par ārstniecības izdevumiem deklarācijai jāpievieno pašam deklarācijas iesniedzējam.

Gada ienākumu deklarācija

Ir iedzīvotāju grupas, kurām GID ir jāiesniedz obligāti. Tas var būt saistīts ar:

- ienākumu gūšanas veidu (saimnieciskā darbība, profesionālā darbība, valsts amatpersona);
- ienākumu apmēru (piem., ar nodokli neapliekamie ienākumi pārsniedz noteiktu summu; personas kopējie gada ienākumi ir pārsnieguši noteiktu robežsummu);
- nodokļa starpību, kas radusies, piemērojot progresīvās nodokļa likmes vai diferencēto neapliekamo minimumu, un ir jāiemaksā valsts budžetā;
- ārvalstīs gūtiem ienākumiem;
- citiem ar nodokli apliekamajiem ienākumiem, no kuriem izmaksas vietā nav ieturēts nodoklis.

Ja persona noteiktā termiņā nav iesniegusi GID, bet pēc VID datiem tai veidojas IIN starpība, kas jāiemaksā budžetā, VID aprēķina nodokļa summu automātiski un informē konkrēto personu, ka GID ir aizpildīta un budžetā iemaksājamā summa ir aprēķināta. Aprēķinātā IIN summa jāiemaksā vienotajā nodokļu kontā likumā *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* noteiktajā termiņā.

Terminoloģija

Nodokļa deklarācija ir nodokļu administrācijai iesniedzamā nodokļu maksātāja nodokļa deklarācija (arī tās pielikumi), pārskats, nodokļa aprēķins, ziņojums vai paziņojums, kurā norādāmi budžetā maksājамie nodokļi un no budžeta atmaksājамās nodokļu summas (Par iedzīvotāju ienākuma nodokli, 2012).

Deklarāciju var iesniegt, sākot ar nākamā gada 1. martu. Ja deklarācija ir jāiesniedz obligāti, tad iesniegšanas termiņš ir nākamā gada 1. jūnijs, bet iesniegšanas termiņa datums konkrētajā gadā var mainīties. Ieteikums – ja GID jāiesniedz obligāti, par termiņu ir jāpaaugstinājas. Gada ienākumu deklarāciju var iesniegt:

- ierodoties personīgi VID klientu apkalpošanas centrā un iesniegto to papīra formātā;

- nosūtot pa pastu;
- izmantojot VID uzturēto Elektroniskās deklarēšanas sistēmu.

EDS fiziskās personas var iesniegt visas nodokļu un informatīvās deklarācijas, kā arī VID adresētus iesniegumus. Lai EDS lietotu, nepieciešams dators vai kāda cita viedierīce ar pieslēgumu internetam. Autorizēties sistēmā var ar internetbankas identifikatoriem, kā arī eID, eParakstu vai eParaksts *mobile*. EDS lietošana ietaupa laiku un samazina kļūdu iespējas, jo dokumenti tiek automātiski pārbaudīti.

Deklarāciju brīvprātīgi var iesniegt jebkura persona, kas ir strādājusi un maksājusi IIN. Var būt situācija, kad darba ņēmējs nav iesniedzis algas nodokļa grāmatiņu nevienam darba devējam, līdz ar to gada laikā pa mēnešiem nav piemērots prognozētais neapliekamais minimums. Tāpat tas attiecas uz personām, kurām atbilstoši likuma *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* 6. pantam taksācijas gadā bijuši attaisnotie izdevumi par ārstniecības pakalpojumiem, izglītības iegūšanu, iemaksām veselības/dzīvības apdrošināšanas polisēs vai 3. pensiju līmenī. Ja persona gada laikā nodokli nav maksājusi, tad:

- attaisnotos izdevumus var iesniegt kāds no ģimenes locekļiem, kurš IIN ir maksājis;
- persona iesniedz deklarāciju – deklarē izdevumus. Šajā gadījumā izdevumus būs iespēja pārcelt uz nākamajiem trim taksācijas gadiem.

Gada ienākumu deklarāciju var iesniegt, sākot ar nākamā gada 1. martu, par iepriekšējo gadu un arī diviem iepriekšējiem gadiem, ja tas nav izdarīts.

Saskaņā ar likumu *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* nodokļu maksātājiem, no kuriem ienākumu izmaksas vietā ir ieturēts nodoklis, ir tiesības neiesniegt GID. Tādēļ persona, kura taksācijas gadā Latvijā ir guvusi tikai tādus ienākumus, no kuriem IIN jau ir ieturēts izmaksas vietā, drīkst aizpildīt GID pēc vienkāršotiem noteikumiem:

- 1) ja nav piemērots viss gada diferencētais neapliekamais minimums vai visi atvieglojumi par apgādībā esošām personām, vai papildu atvieglojums invalīdiem;
- 2) ja jādeklarē ar nodokli neapliekamie ienākumi, kas uzskaitīti likuma *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* 9. pantā, ja tie kalendārā gada ietvaros pārsniedz taksācijas gadam noteikto normu;
- 3) lai deklarētu:
 - attaisnotos izdevumus par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem un veselības apdrošināšanas prēmiju maksājumiem apdrošināšanas sabiedrībām, kas izveidotas un darbojas saskaņā ar Apdrošināšanas sabiedrību un to uzraudzības likumu;
 - veiktos ziedojumus un dāvinājumus;

- privātajos pensiju fondos veiktās iemaksas;
- apdrošināšanas prēmiju maksājumus atbilstoši dzīvības apdrošināšanas līgumam (ar līdzekļu uzkrāšanu).

Ja fiziskā persona – nodokļu maksātājs – ir EDS lietotāja, tad GID sagatavošanas process ir vienkāršāks, jo EDS sistēmā var lasīt rokasgrāmatu, pētīt atskaites formu un pielikumus, saglabāt ievadītos datus, labot, iesniegt deklarācijas precizējumu.

Nodokļu maksātājs aizpilda deklarāciju D un tikai tos pielikumus, kuri attiecas uz viņu. Ja nodokļu maksātājs savā deklarācijā iekļauj arī savu ģimenes locekļu attaisnotos izdevumus, tad jāaizpilda deklarācijas D4 pielikums par sevi un atsevišķi par katru ģimenes locekli.

Kārtību, kā jāaizpilda deklarācija, deklarācijā norādāmās informācijas apjomu un kārtību, kādā nodokļa maksātājs saņem no Valsts ieņēmumu dienesta deklarācijas aizpildīšanai nepieciešamo valsts informācijas sistēmās esošo informāciju, nosaka MK noteikumi Nr. 662 *Noteikumi par iedzīvotāju ienākuma nodokļa deklarācijām un to aizpildīšanas kārtību*.

Ja deklarāciju plāno aizpildīt papīra formātā, tad jāievēro zināma secība. Deklarācijas sagatavošanas procesā ieteicams:

- atvērt atbilstošā gada deklarācijas veidlapas no VID mājaslapas sadaļas *Privātpersonām – Gada ienākuma deklarācija – Veidlapas*, tās izdrukāt vai saglabāt savā datorā;
- ja iepriekšējā gadā bija sniegta deklarācija un no VID tika saņemts precizējums, tad jāskatās, vai nav palikušas neizmantotas ārstniecības vai izglītības izmaksu pārsnieguma summas par iepriekšējiem periodiem, ko iespējams izmantot;
- apkopot un pārbaudīt attaisnoto izdevumu dokumentus, vai tie ir pareizi noformēti, tos ieskanēt vai nokopēt (čekus, kas pierāda attiecīgās izglītības un ārstniecības izdevumu izmaksas; maksājuma uzdevumus ar bankas apstiprinājumu – referenci);
- ja ir neskaidri jautājumi, var zvanīt uz VID informatīvo tālruni, doties uz konsultāciju klātienē vai rakstīt savu jautājumu e-pastā;
- izlasīt MK 2018. gada 30. oktobra noteikumus Nr. 662 *Noteikumi par iedzīvotāju ienākuma nodokļa deklarācijām un to aizpildīšanas kārtību*;
- apmeklēt VID mājaslapas sadaļu *Gada ienākumu deklarācija*. Tajā ir pieejama prezentācija un video pamācības, kurās skaidrots, kā pareizi pieslēgties EDS, aizpildīt GID, pievienot tai attaisnojuma dokumentus un iesniegt to.

Deklarācijas aizpildīšanu sāk ar D1 pielikumu *Taksācijas gadā Latvijas Republikā gūtie ienākumi*, kurā sniedz informāciju par tiem ienākumiem, no kuriem nodoklis nav samaksāts, vai ir pienākums ienākumus tikai nodeklarēt.

Kad dati par ienākumiem ir ierakstīti D1 pielikuma attiecīgajās ailēs, aprēķina katras ailes kopsummu šajā pielikumā.

D1¹ pielikumu *Taksācijas gadā gūtie ienākumi, kuriem nepiemēro gada diferencēto neapliekamo minimumu un atvieglojumus* aizpilda nodokļa maksātājs, kurš gadā, par kuru gatavo deklarāciju, ir guvis ienākumus, kuriem tiek piemērota samazināta nodokļa likme (piem., ienākumi no kokmateriālu un augoša meža atsavināšanas, ienākumi no valsts vai Eiropas Savienības atbalsta summām par saimnieciskās darbības ierobežojumiem meža īpašniekiem, kuriem meža apsaimniekošana nav saimnieciskās darbības veids, kā arī ienākumi no kapitāla, kas nav kapitāla pieaugums). D11 pielikumā nenorāda ienākumus, no kuriem nodoklis ir ieturēts ienākuma izmaksas vietā. Ja, piemēram, fiziskā persona, kas nav reģistrējusies kā saimnieciskās darbības veicēja, ir pārdevusi kokmateriālus un pircējs ienākuma izmaksas brīdī ir ieturējis nodokli, deklarācijā šos ienākumus fiziskā persona nenorāda. Bet gadījumā, ja kokmateriāli ir pārdoti citai fiziskai personai, kura saimniecisko darbību neveic un kurai līdz ar to nav pienākuma ieturēt nodokli, šie ienākumi D1¹ pielikumā ir jānorāda.

D2 pielikumu *Fiziskās personas (rezidenta) ārvalstīs gūtie ienākumi* aizpilda persona, kura taksācijas gadā guvusi ienākumus ārvalstīs. Fiziskā persona, kura ienākumus guvusi vienā vai vairākās ārvalstīs, par katru citā valstī gūto ienākuma veidu aizpilda atsevišķu D2 pielikuma rindu.

D2¹ pielikumu *Fiziskās personas (jūrnieka), kas ir nodarbināta (darba attiecībās) uz starptautiskos pārvadājumos izmantojama kuģa, ārvalstīs gūtie ienākumi* aizpilda nodokļa maksātājs, kurš ir bijis nodarbināts (darba attiecībās) uz starptautiskos pārvadājumos izmantojama kuģa un guvis ienākumus ārvalstīs.

D3 pielikumu *Ienākumi no saimnieciskās darbības* aizpilda tie nodokļa maksātāji, kuri veic saimniecisko darbību un grāmatvedību kārtu vienkāršā ieraksta sistēmā. Ierakstus pielikumā veic, pamatojoties uz Ieņēmumu un izdevumu uzskaites žurnālu, kā arī citu grāmatvedības uzskaites reģistru datiem.

D3¹ pielikums *Ienākumi no saimnieciskās darbības, ja nodokļa maksātājs kārtu grāmatvedību divkāršā ieraksta sistēmā* jāaizpilda tiem nodokļa maksātājiem, kuri grāmatvedību kārtu divkāršā ieraksta sistēmā. Lai noteiktu ar nodokli apliekamo ienākumu, no ieņēmumu un izdevumu pārskata tiek ņemta ieņēmumu un izdevumu starpība, kuru pēc tam koriģē par atsevišķiem izdevumu vai ieņēmumu posteņiem.

D4 pielikumu *Attaisnotie izdevumi par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem* aizpilda nodokļa maksātāji, kuriem taksācijas gadā ir bijuši izdevumi par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem un kuri

vēlas attaisnotos izdevumus iekļaut IIN aprēķinā, lai saņemtu nodokļa atmaksu. Šā pielikuma aizpildīšanai izmanto attaisnojuma dokumentus, kuri apliecina samaksu par izglītības un ārstnieciskajiem izdevumiem (piem., kvītis, čeki, maksājuma uzdevumi, kredītiestādes kontu izraksti). Par saviem un katra ģimenes locekļa attaisnotajiem izdevumiem aizpilda atsevišķu D4 pielikumu.

Deklarāciju D aizpilda, pamatojoties uz D1, D1¹, D2, D2¹, D3 vai D3¹ un D4 pielikumu. Katrai deklarācijas D rindiņai ir ne tikai nosaukums, bet arī iekavās sniegta informācija par to, no kuriem pielikumiem kuras rindas vai ailes summa ir jānorāda šajā D veidlapas rindā un kādas matemātiskas darbības ir jāveic ar D veidlapas skaitļiem.

Pēc iesniegtās deklarācijas pārbaudes veikšanas pārmaksāto nodokli VID atmaksā trīs mēnešu laikā no deklarācijas iesniegšanas dienas.

Efektīvā ienākuma nodokļa likme

Pieņemsim, ka personas mērķis ir īstenot IIN optimizāciju un tādējādi iegūt zemāku efektīvo iedzīvotāju ienākumu nodokļa likmi. Optimizācijas rīki ir divi:

- 1) tērēt naudu pakalpojumiem (izglītībai, ārstniecībai), kas ir atzīstami par attaisnotajiem izdevumiem, un iesniegt deklarāciju, lai atgūtu nodokli. Šie izdevumi faktiski samazina iespēju tērēt naudu kādām citām vajadzībām tuvākajā laikā, un nodokļa atmaksa prasa laiku;
- 2) naudu novirzīt uzkrājuma produktos (dzīvības apdrošināšana, 3. pensiju līmenis), kas veidos gan nākotnes ienākumus, gan attaisnotos izdevumus šobrīd. Diemžēl pieejamība līdzekļiem, neradot nodokļu saistības, būs ierobežota ar dzīvības apdrošināšanas līguma darbības termiņu vai ar laiku līdz brīdim, kad 3. pensiju līmeņa dalībnieks varēs saņemt uzkrāto.

Kā noteikt efektīvo ienākuma nodokļa likmi?

To dara šādi: pēc tam, kad ir sagatavota gada ienākuma deklarācija, aprēķinātā nodokļa summa deklarācijas 19. rindā jāizdala ar deklarācijas 03. rindas summu, kas ir ar nodokli apliekamie ienākumi. Piemēram, 19. rindā skaitlis 250 jāizdala ar 03. rindas skaitli 6000. IIN efektīvā likme par gadu būs 4,2 %.

Var būt situācija, kad personai ir maza alga, vairāki apgādājāmie, nozīmīgas attaisnoto izdevumu summas un visu nodokli, ko gada laikā darba devējs ir ieturējis un iemaksājis balsts budžetā, persona pēc gada ienākuma deklarācijas iesniegšanas saņem atpakaļ. Tas nozīmē, ka 19. rindā būs skaitlis 0 un neatkarīgi no summas 03. rindā efektīvā IIN likme konkrētajā gadā būs 0 %.

Papildu jautājumi

1. Kādā veidā tiek noteikts VID prognozētais mēneša neapliekamais minimums, kādus ienākumus ņem vērā?
2. Kas ietekmē gada diferencētā neapliekamā minimuma lielumu?
3. Kāda attaisnoto izdevumu norma (%) tiks piemērota, aprēķinot IIN autoratlīdzībai rakstniekam par uzrakstīto grāmatu?
4. Kāds ir algas nodokļa noteikšanas algoritms, ja darbinieks darba devējam nav iesniedzis algas nodokļa grāmatiņu?
5. Kāds ir algas nodokļa noteikšanas algoritms, ja darbinieks darba devējam ir iesniedzis algas nodokļa grāmatiņu?
6. Vai darbiniekam slimošanas laikā saglabājas tiesības uz neapliekamā minimuma un atvieglojumu piemērošanu?
7. Kādi parametri nosaka, vai gada apliekamajā ienākumā tiek ietverts un ar nodokli tiek aplikts ienākums no nekustamā īpašuma pārdošanas (atsavināšanas)?

Ieteicamā literatūra un avoti 6. tēmai

1. Likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" [stājās spēkā 01.01.1994.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/56880>
2. Ministru kabineta 2018. gada 30. oktobra noteikumi Nr. 662 "Noteikumi par iedzīvotāju ienākuma nodokļa deklarācijām un to aizpildīšanas kārtību" [stājās spēkā no 03.11.2018.].
3. VID mājaslapas sadaļa *Gada ienākumu deklarācija*.
4. Standarts "Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem", temats E, sadaļa E5 – Nodokļi un sabiedriskie izdevumi. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>

PRIVĀTPERSONAS MAKSĀTNESPĒJA UN BANKROTA PROCEDŪRA — 7. TĒMA

TĒMAS MĒRĶIS

Aplūkot fiziskās personas maksātnespējas un bankrotēšanas iespējas Latvijā.

UZDEVUMI

1. Izprast fiziskās personas maksātnespējas un bankrotēšanas procesa būtību saskaņā ar LR likumdošanu.
2. Izanalizēt maksātnespējas iestāšanās situāciju.

Izziņas materiāls

Iestājoties nelabvēlīgai ekonomiskai situācijai, nopietnas grūtības norēķināties par savām saistībām var rasties ne tikai kredītņēmējiem. Var gadīties, ka persona pat nav ņēmusi kredītu, bet ir tikai devusi galvojumu radniekiem vai draugiem, taču tie nav spējuši norēķināties ar aizdevēju, kurš tad vēršas pret galvotāju. Situācijā, kad objektīvu iemeslu dēļ parādnieks vairs nespēj izpildīt savas finansiālās saistības un parādu summa turpina pieaugt, ir iespējams risinājums – maksātnespējas procedūra. Fiziskas personas maksātnespējas process ir piemērots personām, kurām ir īstermiņa naudas plūsmas problēmas, bet, uzlabojoties ekonomiskai situācijai vai kādiem citiem ārējiem faktoriem, maksātnespēja var atjaunoties.

Maksātnespējas reģistrs ir Uzņēmumu reģistra pārziņā esošs reģistrs, kura mērķis ir nodrošināt maksātnespējas lietas publiskumu. To nosaka Maksātnespējas likums, un Maksātnespējas reģistrā var redzēt informāciju, kas saistīta ar administratoru iecelšanu vai atcelšanu, tiesiskās aizsardzības procesa, ārpustiesas tiesiskās aizsardzības procesa un maksātnespējas procesa norisi u. c. Latvijas Maksātnespējas reģistrā informāciju var skatīties bez maksas. Piemēram, *Lursoft* uztur Maksātnespējas reģistru un katru dienu publisko informāciju par ierosinātajiem maksātnespējas procesiem. Pēdējo gadu laikā visvairāk maksātnespējas pieteikumu saņemts no fiziskām personām.

2016. gadā tika ieviests tā sauktais *nolikto atslēgu princips*. Tas nozīmē, ka bankām ir pienākums piedāvāt hipotekārā kredīta ņēmējiem iespēju, ka gadījumā, ja maksātnespējas procesā tiktu pārdots viņu vienīgais mājoklis, tiktu dzēstas ne vien to saistības ar banku, bet arī ar kredītu saistītie galvojumi. No 2016. gada nekustamā īpašuma izsoles maksātnespējas procesa ietvaros notiek elektroniski. Šādas tiešsaistes izsoles portālā <https://izsoles.ta.gov.lv> nodrošina kreditoru interešu aizsardzību, jo solītāji ir inkognito un nav iespējams noslēgt vienošanos.

Fiziskās personas maksātnespēju un bankrotēšanu reglamentē Maksātnespējas likuma D sadaļa. Likuma aktuālā redakcija periodiski mainās, jo pēc 2008. gada ekonomiskās krīzes ietekmē fizisko personu maksātnespējas problēmas Latvijā ir kļuvušas aktuālas. Pašreizējā redakcijā pieejamais Maksātnespējas likums atvieglo fizisko personu maksātnespējas procesu, padarot to pieejamāku un ātrāku. Par maksātnespējas procesu var konsultēties Maksātnespējas kontroles dienestā.

Terminoloģija

Maksātnespēja – indivīda finansiālais stāvoklis, ko raksturo nespēja laikā vai pilnībā veikt paredzētos maksājumus par paša aizņemtajiem vai citai personai galvotajiem līdzekļiem un kad kopējās saistības pārsniedz esošo aktīvu realizācijas vērtību.

Kas ir fiziskās personas maksātnespējas process?

Tas ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura mērķis ir pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditoru prasījumus no parādnieka mantas un dot iespēju parādniekam, kura manta un ienākumi nav pietiekami visu saistību segšanai, tikt atbrīvotam no neizpildītajām saistībām un atjaunot maksātspēju.

Kas to regulē?

Maksātnespējas likums, kurā kopumā ir 177 panti.

Pamatzināšanas, kas būtu jāapgūst jebkurai personai, par iespējamām parādēm, kuras var veidoties saistībā ar sniegtajiem galvojumiem, attieksme un praktiskā rīcība apkopotas 7.1. tabulā (FKTK, 2018).

7.1. tabula

Pamata snieguma līmenis C2 – Galvojumi kredītiem

Zināšanas un informētība	Motivācija un attieksme	Praktiskā rīcība
<ul style="list-style-type: none">Izprot galvojuma būtībuSaprot galvotāja lomu darījumā un atbildību	<ul style="list-style-type: none">Ir drošs par sevi, kad sastopas ar izvēli: kļūt vai nekļūt par galvotāju	<ul style="list-style-type: none">Izvērtē savas iespējas, saņemot priekšlikumu galvotUzņemas galvotāja saistības atbilstoši savai finanšu situācijai

Pieteikumu tiesā par fiziskas personas maksātspēju var iesniegt jebkura fiziska persona (bet ne individuālais komersants), kura pēdējo sešu mēnešu laikā bijusi Latvijas Republikas nodokļu maksātāja un kurai ir finansiālas grūtības. Fiziskās personas maksātspējas process nav piemērojams individuālajiem komersantiem.

Maksātspējas pazīmes:

- 1) fiziskai personai nav iespēju nokārtot parādsaistības, kurām iestājies izpildes termiņš, un kopējās parādsaistības, kas var būt gan hipotēka, gan patēriņa kredīts, pārsniedz 5000 eiro;
- 2) eksistē pierādāmi apstākļi, ka fiziskā persona nespēs nokārtot parādsaistības, kuru izpildes termiņš iestāsies gada laikā, un parādsaistības kopā pārsniedz 10 000 eiro.

Uz pieteikuma iesniegšanas brīdi pieteicējam ir jābūt:

- pietiekami daudz līdzekļu, lai samaksātu administratoram vienreizējo atlīdzību (divu minimālo mēnešalgu apmērā) un noteikto valsts nodevu;
- algota darba ienākumiem vai cita veida ienākumiem, no kuriem var veikt nepieciešamos maksājumus;
- ienākumiem, kas nav zemāki par valsts noteikto minimālo mēnešalgu.

Juridiskās palīdzības sniegšana saistībā ar fiziskās personas maksātspējas pieteikuma sastādīšanu notiek par maksu. Savukārt maksātspējas procesa kopējās izmaksas veidosies individuāli katrai personai un ietvers:

- 1) pieteikšanas izmaksas;
- 2) maksātspējas pieteikuma sagatavošanas izdevumus;
- 3) atskaitījumus, nodrošinot saistību dzēšanas procedūru;
- 4) citus izdevumus.

Maksātspējas likuma 160. pants nosaka, ka maksātspējīgajai personai ir jāgūst likumīgi ienākumi (piemēram, no algota darba vai saimnieciskās darbības) atbilstoši savām objektīvajām iespējām. Ienākumu gūšanas spējas raksturo dažādi faktori, piemēram, veselības stāvoklis, izglītība, profesija, iepriekšējā darba pieredze, iespējas tikt nodarbinātām dzīvesvietas teritorijā. Fiziskās personas maksātspējas process sastāv no divām daļām: no bankrota procedūras, kuras ietvaros administrators sešu mēnešu laikā pārdod parādnieka mantu, un saistību dzēšanas procedūras, kuras ietvaros parādnieks turpina dzēst savas saistības. Turklāt maksātspējas procesā kreditoriem katru mēnesi maksājamā summa nedrīkst būt mazāka par vienu trešo daļu no minimālās mēneša darba samaksas, un šī summa ir jāmaksā kreditoriem pat tad, ja maksātspējīgais parādnieks nestrādā un nesaņem darba algu. Saskaņā ar Maksātspējas likuma 154. pantu bankrota procedūras laikā parādnieks sastāda saistību dzēšanas plānu. Saistību

dzēšanas procedūras termiņš ir atkarīgs no parādnieka ienākumu un parāda saistību apmēriem.

Fiziskās personas maksātnespējas procesam ir būtiska atšķirība no tiesu izpildītāja veiktās parādu piedziņas. Tiesu izpildītājs piedziņu veic tik ilgi, kamēr ir piedzīta visa parāda summa un tiesu izpildītāja izdevumi. Gadījumos, kad parāda summa ir liela, bet parādnieka alga salīdzinoši maza, tiesu izpildītājs parādu piedziņu var veikt pat vairākus gadu desmitus. Savukārt maksātnespējas process dod iespēju parādniekam nesamaksāt visu parādu. Fiziskās personas maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšana un tam sekojošā divu līdz trīsarpus gadu ilgstošā maksātnespējas procesa rezultāts ir atlikušo nesamaksāto parādu dzēšana. Maksātnespējas procesā gan nav iespējams dzēst uzturlīdzekļu parādus.

Maksātnespējas pieteikumu parādnieks iesniedz personīgi, vai to var izdarīt trešā persona, pamatojoties uz pilnvaru. Likums nepieļauj pieteikuma nosūtīšanu pa pastu. Fiziskās personas maksātnespējas procesu pasludina tiesa. Fiziskā persona nevar sev izvēlēties administratoru, jo to ieceļ tiesa. Savas lietas virzībai var sekot līdz Tiesu administrācijas izveidotajā portālā <https://manas.tiesas.lv/>.

Pēc maksātnespējas apstiprināšanas jāseko pasta sūtījumiem vai e-pastam, uz kuru iespējams tiks sūtīti elektroniskie dokumenti no administratora vai tiesas, uz saņemtajiem dokumentiem obligāti jāatbild.

Situācijās, kad parādi ir vairākiem ģimenes locekļiem, ir iespējama arī ģimenes maksātnespēja. Maksātnespējas procesu vienlaicīgi par vienu samaksu uzsāk divi vai vairāk parādnieki, un to var uzsākt tikai tad, ja pastāv vairāki papildu nosacījumi. Lai uzsāktu ģimenes maksātnespējas procesu, parādniekiem ir jābūt laulātajiem, tuviem radniekiem vai svainiem, viņiem ir jābūt vienam kopīgam parādam un šī kopīgā parāda summai ir jābūt vismaz 5000 eiro.

Maksātnespējas process nav piemērojams gadījumā, kad persona vismaz 30 % no kredīta ir izlietojusi līgumā neparedzētiem mērķiem, vai personai pēdējo 10 gadu laikā jau bija pasludināts maksātnespējas process un dzēstas saistības, vai persona pēdējo trīs gadu laikā bija apzināti sniegusi nepatiesu informāciju saviem kreditoriem, vai arī pēdējo piecu gadu laikā pirms personas maksātnespējas pasludināšanas ir stājies spēkā lēmums, ar kuru konstatēts, ka parādnieks izvairījies no nodokļu samaksas.

Maksātnespējas procedūrai nevar pieteikties tie parādnieki, kuru saistības nesasniedz 5000 eiro un kuriem ir piešķirts trūcīgas vai maznodrošinātas personas statuss. No 2022. gada 1. janvāra būs spēkā Fiziskās personas atbrīvošanas no parādsaistībām likums, kas atvieglos maksātnespējas procedūru personām ar zemiem ienākumiem, dos iespēju tām atjaunot maksātnespēju un stiprināt savu finanšu pratību.

Nodarbinātības valsts aģentūra nodrošinās finanšu pratības kursu apguves iespējas, kas būs kā viens no nosacījumiem maksātspējas procedūras pabeigšanai un maksātspējas atjaunošanai.

Papildu jautājumi

1. Cik liela ir valsts nodevas summa, kas šobrīd jāmaksā, iesniedzot maksātspējas pieteikumu?
2. Cik liela būs depozīta summa, kas jāiemaksā Maksātspējas administrācijas norādītajā kontā, ja fiziska persona šobrīd iesniegtu maksātspējas pieteikumu?
3. Kad fiziskās personas maksātspējas pieteikuma iesniegšana nav izdevīga?

Uzdevums

Izlasiet aprakstīto situāciju un izvērtējiet, vai dotā informācija ir pietiekama, lai iesniegtu fiziskas personas maksātspējas pieteikumu! Sniedziet ieteikumus situācijas risinājumam! Papildus sagatavojiet kopējo prognozēto izmaksu aprēķinu!

2013. gada 1. februārī Jānis kā aizņēmējs un AS *Swedbank* kā aizdevējs savstarpēji noslēdza aizdevuma līgumu, saskaņā ar kuru Jānim tika izsniegts 35 000 eiro aizdevums ar atmaksas termiņu 2018. gada 31. janvāris. Šodien Jāņa nesegtās saistības pret AS *Swedbank* pēc šī aizdevuma līguma ir 13 500 eiro. Saistības, kas izriet no minētā aizdevuma līguma, netiek pildītas no 2016. gada 1. septembra. 2017. gada 5. martā Daugavpils tiesa pasludināja spriedumu, saskaņā ar kuru nospriests piedzīt no Jāņa par labu AS *Latvijas Gāze* 366 eiro parādu un 34 eiro kavējuma procentus, kopā 400 eiro. Spriedums stājies likumīgā spēkā un nav izpildīts.

Papildus 2012. gada 23. oktobrī starp Jāni kā galvotāju un AS *Swedbank* kā aizdevēju tika noslēgts galvojuma līgums, nodrošinot Jānim 2012. gada 22. oktobra studiju aizdevuma līgumu. Nesegto saistību apmērs šodien ir 3300 eiro, kas ir izsniegtā un neatmaksātā aizdevuma summa. Nekādas pretenzijas no AS *Swedbank* puses nav saņemtas. Jānis strādā veikalā *Maxima*, un viņa vidējā bruto darba alga pirms nodokļu nomaksas šogad bija 780 eiro. Jāņa ģimenē ir četri cilvēki, no kuriem divi ir nepilngadīgi bērni.

Ieteicamā literatūra un avoti 7. tēmai

1. Maksātspējas likums [stājās spēkā 01.11.2010.]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590>

2. Maksātspējas kontroles dienests. Maksātspēja. Fiziskās personas maksātspējas process. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/fiziskas-personas-maksatnespejas-process>
3. Standarts "Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem", temats C, sadaļa C3.1 – Fiziskās personas maksātspēja. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>

BIBLIOGRĀFISKAIS SARAKSTS

1. Agnew, J., & Szykman, L. (2005). Asset Allocation and Information Overload: The Influence of Information Display, Asset Choice and Investor Experience. *Journal of Behavioral Finance*, 6, 57–70.
2. Civillikums: LR likums. (1937). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=225418>
3. Cocco, J. F., Gomes, F. J., & Maenhout, P. J. (2005). Consumption and portfolio choice over the life cycle. *Review of Financial Studies*, 18, 491–533.
4. Darba likums: LR likums. (2001). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=26019>
5. Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca. (2000). Rīga, Zinātne.
6. Evensky, H., & Katz, D. B. (2006). *Retirement income redesigned: Master plans for distribution: an adviser's guide for funding boomers' best years*. New York: Bloomberg Press.
7. Finanšu un kapitāla tirgus komisija. (2021) Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības stratēģija 2021.–2027. gadam Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/strategija/>
8. Finanšu un kapitāla tirgus komisija. (2018) Klientu skola. Pieejams: www.klientuskola.lv
9. Finanšu un kapitāla tirgus komisija. (2021) Naudas prasme. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/naudasprasme/>
10. Finanšu un kapitāla tirgus komisija. (2017) Standarts “Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem”. Pieejams: <https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>
11. Finanšu nozares asociācija. Pieejams: <https://www.financelatvia.eu/izglitiba-un-apmacibas/finansu-pratiba>
12. Fiziskās personas atbrīvošanas no parādsaistībām likums: LR likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/324276>
13. Gaitniece-Putāne, A. (2008). Agresijas, emocionālā intelekta un stoicisma saistība 20–25 un 30–35 gadus veciem respondentiem. LU zinātnisko rakstu krājums “Psiholoģija”, Nr. 742, 7.–28. lpp.
14. Gitman, L. J., Joehnk, M. D., & Billingsley, R. (2010). *Personal Financial Planning*. 12th ed. Cengage Learning, Inc.
15. Hogarth, J. M., & Hilgert, M. A. (2002). Financial knowledge, experience and learning preferences: Preliminary results from a new survey on financial literacy. *Consumer Interest Annual*, 48(1), 1–7.
16. Intrum. European Consumer Payment Report 2020 Latvija. Pieejams: https://www.intrum.lv/media/10205/intrum-ecpr-2020_latvia.pdf
17. Kapoor, J. R., Dlabay, L. R., & Hughes, R. J. (2008). 10th ed. *Personal Finance*. New York: McGraw-Hill.
18. Lind, T., Ahmed, A., Skagerlund, K., Strömbäck, C., Västfjäll, D., Tinghög, G. Competence, confidence, and gender: The role of objective and subjective

- financial knowledge in Household finance. *J. Family Econ. Issues*, 2020, 1-13. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1007/s10834-020-09678-9>.
19. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2005). Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing. *DNB Working Paper*, No. 78. Pieejams: [http://www.dnb.nl/binaries/Working%20 Paper%2078_tcm46-146735.pdf](http://www.dnb.nl/binaries/Working%20Paper%2078_tcm46-146735.pdf)
 20. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2007). Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education. *Business Economics*, 42 (1), 35-44.
 21. Maksātnespējas kontroles dienests. Maksātnespēja. Fiziskās personas maksātnespējas process. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/fiziskas-personas-maksatnespejas-process>
 22. Maksātnespējas likums: LR likums. (2010). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=214590>
 23. Mandell, L. (2004). Financial literacy: Are we improving? Results of the 2004 national Jump\$tart survey. Washington, DC: Jumpstart Coalition.
 24. Mandell, L., & Klein, L. S. (2007). Motivation and financial literacy. *Financial Services Review*, 16, 106-116.
 25. Miezere, B. (2006). Maksājumu kartes. Rīga: Hipotēku bankas finanšu konsultāciju centrs. 159 lpp.
 26. Odiņa, I. (2013). Uzkrājumu veidošana – kā uzkrāt un kur ieguldīt savu naudu? Pieejams: <http://karjeraunnauda.espati.lv/index/view/raksts/UZKRAJUMU-veidosana--ka-uzkrat-un-kur-ieguldit-savu-naudu/id/2964/>
 27. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2005). Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies. Pieejams: www.oecd.org
 28. Par iedzīvotāju ienākuma nodokli: LR likums (1993). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=56880>
 29. Par nodokļiem un nodevām: LR likums (1995). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/33946>
 30. Par skaidras naudas deklarēšanu uz valsts robežas: LR likums (2007). Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/155879>
 31. Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: the case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44, 276-295.
 32. Tūrisma un viesmīlības terminu skaidrojošā vārdnīca. (2008). Rīga: LR Ekonomikas ministrija. 460 lpp.

PIELIKUMI

1. pielikums

Tēmas standartā *Pamata kompetences finanšu pratībā pieaugušajiem*

(<https://www.finansupratiba.lv/kompetencu-standarts/>)

A Nauda un darījumi

- A1 Nauda
- A2 Ienākumi
- A3 Maksājumi un pirkumi
- A4 Cenas
- A5 Finanšu uzskaitē un līgumi
- A6 Ārvalstu valūta un norēķini ārvalstīs

B Privāto finanšu plānošana un vadība

- B1 Budžets. Ilgtermiņa plānošana
- B2 Privāto finanšu vadība
- B3 Uzkrājumi
- B4 Pensionēšanās

C Kredīti un parādi

- C1 Kredīti
- C2 Galvojumi kredītiem
- C3 Parādi un to vadība
- C3.1 Fiziskās personas maksātspēja

D Risks un peļņa

- D1 Ieguldījumi. Mainīgā vērtība. Risks.
- D2 Privāto risku novērtēšana
- D3 Risku vadība, t. sk. apdrošināšana

E Finanšu un ekonomiskā vide

- E1 Finanšu pakalpojumu vide
- E2 Patērētāja tiesības un pienākumi
- E3 Izglītība, informācija, konsultācijas
- E4 Pakalpojumu drošība, t. sk. e-drošība
- E5 Nodokļi un sabiedriskie izdevumi
- E6 Ārējās finanšu un ekonomiskās vides ietekme

Finanšu pratības stratēģijā 2021–2027 lietotie jēdzieni un to skaidrojums

(<https://www.finansupratiba.lv/strategija/>)

Finanšu zināšanas ir informācija un izpratne par jēdzieniem, koncepcijām un procedūrām jeb darbībām attiecībā uz finansēm vai jebkura procesa finanšu aspektiem, ko persona iegūst ar dzīves pieredzi un mācoties, kā arī spēja izmantot šo informāciju un izpratni, lai risinātu finanšu jautājumus un problēmas konceptuālā, procesuālā vai lietišķā kontekstā.

Finanšu uzvedība ir veids, kādā persona rīkojas vai darbojas ar finansēm konkrētos apstākļos un nosacījumos. Tā var būt gan spontāna, gan pārdomāta un mērķtiecīga. Tā ir attiecināma uz faktisko finanšu lēmumu pieņemšanas procesu, ņemot vērā līdzšinējo vai tipisko lēmumu pieņemšanas praksi un lēmumu precedentus.

Finanšu attieksme ir tāda deklarēta vai kontekstuāla personas ievirze uz noteiktu uzvedības veidu, kas ir attiecināma uz jebkuru darbību ar finansēm, tostarp zināšanu iegūšanu par finansēm vai ar to saistīto komunikāciju.

Finanšu labklājība vai labbūtība (*financial well-being* – angļu val.) ir statuss, ko raksturo gan indivīda materiāla nodrošinātība atbalstošā vidē, gan šī statusa uztvere, kas iekļauj apmierinātību ar materiālo nodrošinātību, kā arī drošības un pašāvēības sajūtu.

Finanšu pratības kultūra ir noteiktai sociālai grupai kopīga (vai kopīgojama) un holistiska domāšanas un rīcības modeļa struktūra (dzīves, profesionālās darbības vai cilvēku savstarpējo attiecību kontekstā), kas ietver idejas, simbolus, vērtības, pārliecības un praktiskās darbības formas, kas ir attiecināmas uz vēlamu vai pieņemamu veidu darbībās ar finansēm, tostarp, iegūstot zināšanas par finansēm un daloties ar tām, kā arī iesaistoties komunikācijā par finansēm.

Finanšu vide (kā personu, sociālo grupu vai biznesa vienību finanšu vide) ir fenomens, kas iekļauj visu institucionālo, normatīvo, informatīvo, tehnoloģisko, kultursociālo, ekoloģisko un ekonomisko nosacījumu kopumu, kas visaptveroši, mijiedarbojoties un secīgi izmainoties, katrā konkrētā laika vienībā veido apstākļus personu un uzņēmumu finanšu darbībai, ietekmējot jebkurus ar finansēm saistītus apsvērumus, attieksmes, lēmumus, darbības un to iznākumus, kā arī komunikāciju.

Finanšu stabilitāte ir mājsaimniecības uzkrājumu līmenis (vismaz triju mēnešu ienākumu apmērā), kas atļauj tai absorbēt/izturēt iespējamus finansiālus satricinājumus noteiktā laika periodā.

Finansiālā ilgtspēja (*financial sustainability* – angļu val.) ir indivīda spēja, uzturot esošo dzīves kvalitātes līmeni, reizē nodrošināt attīstību un plānoto izaugsmi ilgtermiņā.

Finanšu rīcības spēja (*financial capability* – angļu val.) ir spēja pieņemt racionālus un savām vajadzībām un iespējām atbilstošus lēmumus par privātajām finansēm.

Finanšu koncepcija (*financial concept* – angļu val.) ir zināšanās un prasmēs balstīts risinājums (pieeja) privāto finansiālo mērķu sasniegšanai.

Finanšu pakalpojumu vides integritāte (*financial integrity* – angļu val.) ir finanšu pakalpojumu adekvāts nodrošinājums, to pieejamība (*inclusion* – angļu val.) un piemērotība patērētāju vajadzībām un patērētāju pilnvērtīga iekļaušanās pakalpojumu vidē kā aktīviem un zinošiem tās dalībniekiem.

20 padomi personīgo finanšu veiksmīgai pārvaldībai

1. Pārbaudi savu finanšu plānu!
2. Novērtē savu finansiālo situāciju!
3. Izproti atšķirību – *vajadzība, vēlme, iegriba!*
4. Neļauj nevienam izdarīt spiedienu uz tevi un radīt tev nevajadzīgus izdevumus!
5. Seko līdzi saviem izdevumiem!
6. Samaksā visus rēķinus un parādus no kārtējā mēneša ienākuma!
7. Regulāri pārbaudi savu bankas konta pārskatu!
8. Attīsti savus iepirkšanās paradumus!
9. Meklē veidus, kā ietaupīt naudu!
10. Esi informēts par dažādām ienākumu iespējām!
11. Uzstādi finanšu mērķus un plāno, kā tos sasniegt!
12. Neaizmirsti par krāšanu!
13. Domā par savu finansiālo aizsardzību, finansiālo drošību un finansiālo brīvību!
14. Pirmkārt izveido savu finansiālo aizsardzību!
15. Izlasi visus nosacījumus līgumam, kurš tev jāparaksta!
16. Prātīgi izmanto kredītkarti!
17. Investē gudri!
18. Kļūsti finansiāli inteligents!
19. Esi aktīvs – izmanto nodokļu atvieglojumus un iesniedz IIN deklarāciju!
20. Kļūsti finansiāli neatkarīgs un pašpietiekams!

4. pielikums

Tests Vai jūs protat tērēt naudu?

1. Vai jums pietiek naudas līdzekļu vai arī ir nepieciešams aizņemties pirms nākamā ienākuma datuma?
 - a) Pietiek tieši laika posmam starp ienākumu datumiem.
 - b) Dažreiz ir jāaizņemas.
 - c) Nekad nevaru iekļauties savā budžetā.

2. Vai jūs zināt, cik daudz naudas mēnesī jums nepieciešams pārtikas iegādei?
 - a) Jā, zinu.
 - b) Zinu tikai aptuveni.
 - c) Nezinu.

3. Veikalā ieraudzījāt vērtīgu lietu, bet nepietiek naudas, lai to nopirktu. Kāroto lietu atlikāt uz pusstundu un devāties pēc naudas. Kur?
 - a) Uz mājām vai banku (bankomātu).
 - b) Pie paziņas aizņemties, bez pārliecības, kad un kā parādu atdošu.
 - c) Pie drauga, lai aizņemtos uz nenoteiktu laiku.

4. Kas tā bija par lietu, ko nopirkāt? Lietderīga vai nē?
 - a) Sen meklēju, lai nopirktu.
 - b) Pirkums bija diezgan negaidīts, taču veiksmīgs.
 - c) Neveiksmīgs pirkums – lieta ir, bet neizmantoju to.

Atbilžu variantu novērtējums un rezultāta skaidrojums:

	1	2	3	4
a	2	2	2	1
b	1	1	0	2
c	0	0	1	0

Ja punktu skaits ir:

- vairāk nekā 5 – jūs zināt, kā tērēt naudu prasmīgi;
- 4–5 – jums vajadzētu zināt nedaudz vairāk par naudas tērēšanu;
- mazāk nekā 4 – vistuvākajā laikā iekārtojiet izmaksu uzskaiti!

FINANŠU RISKĀ TOLERANCES TESTS

Vai vēlaties uzlabot savas personīgās finanses? Sāciet ar šo testu, lai iegūtu priekšstatu par savu investīciju riska toleranci. Tas ir viens no galvenajiem jautājumiem, kas jāņem vērā, plānojot savus ieguldījumus vai konsultējoties ar finanšu pakalpojumu speciālistu.

Izvēlieties atbildi, kas Jūs raksturo vislabāk, jo nav *pareizas* vai *nepareizas* atbildes. Lai interpretētu savu testa rezultātu, izmantojiet novērtēšanas tabulu testa beigās.

1. Ko Jūsu labākais draugs teiktu par Jūsu rīcību riskantā situācijā vai attieksmi pret to?
 - a) Patīk riskēt.
 - b) Vispirms novērtēt, vai var notikt kas slikts, un tad pieņemt risku.
 - c) Piesardzīgs un uzmanīgs.
 - d) Visus iespējamus riskus novērš savlaicīgi.
2. Jūs piedalāties *Superbingo* televīzijas spēlē un varat izvēlēties kādu no tālāk minētajām iespējām. Ko Jūs izvēlētos?
 - a) 1000 eiro skaidrā naudā.
 - b) 50 % izredžu laimēt 5000 eiro.
 - c) 25 % izredžu laimēt 10 000 eiro.
 - d) 5 % izredžu laimēt 100 000 eiro.
3. Jūs tikko esat pabeidzis veidot uzkrājumus, lai dotos ļoti gaidītā atvaļinājumā. Trīs nedēļas pirms plānotā atvaļinājuma Jūs zaudējat darbu. Jūsu rīcība?
 - a) Atcelsiet atvaļinājumu.
 - b) Izvēlēties atvaļinājumu pavadīt peticīgāk.
 - c) Izmantosiet atvaļinājumu kā plānots, domājot, ka Jums nepieciešams laiks, lai sagatavotos nākamā darba meklēšanai.
 - d) Pagarināsiet sava atvaļinājuma laiku, jo tā varētu būt Jūsu pēdējā iespēja izbaudīt ko tik labu.
4. Jūs negaidīti saņemat 20 000 eiro ar noteikumu, ka nauda jāiegulda. Ko Jūs darīsiet?
 - a) Noguldīsiet naudu bankas norēķinu kontā vai krājkontā.
 - b) Investēsiet to drošās augstas kvalitātes obligācijās vai obligāciju ieguldījumu fondos.
 - c) Ieguldīsiet to akciju fondos.

5. Runājot par līdzšinējo pieredzi – vai Jūs apsverat iespēju ieguldīt arī akcijās vai akciju fondos, un cik tas Jums liktos pieņemami?
- Nav pieņemami.
 - Varētu apsvērt.
 - Ļoti pieņemami.
6. Dzirdot vārdu *risks*, kurš no sekojošiem vārdiem Jums pirmais ienāk prātā?
- Zaudējums.
 - Nenoteiktība.
 - Iespēja.
 - Asas izjūtas.
7. Daži eksperti prognozē aktīvu cenu pieaugumu fiziskajiem aktīviem, piemēram, zeltam, dārglietām, kolekciju priekšmetiem, nekustamajam īpašumam. Savukārt obligāciju cenas var samazināties, kaut gan eksperti atzīst, ka valdības obligācijas ir salīdzinoši drošas. Lielākā daļa no Jūsu investīciju aktīviem šobrīd ir valsts obligācijās. Ko Jūs darīsiet?
- Turēsiet obligācijas.
 - Pārdosiet obligācijas, pusi no ieņēmumiem noguldot krājkontā, bet otru pusi – fiziskajos aktīvos.
 - Pārdosiet obligācijas un kopējos ieņēmumus ieguldīsiet fiziskajos aktīvos.
 - Pārdosiet obligācijas, visu naudu ieguldīsiet fiziskajos aktīvos un vēl papildus aizņemsieties, lai nopirktu vairāk obligāciju.
8. Ņemot vērā labāko un sliktāko atdevi no četrām investīciju izvēlēm, kuru Jūs izvēlētos?
- 200 eiro ieguvums labākajā gadījumā, 0 eiro pieaugums/zaudējums sliktākajā gadījumā.
 - 800 eiro ieguvums labākajā gadījumā, 200 eiro zaudējums sliktākajā gadījumā.
 - 2600 eiro ieguvums labākajā gadījumā, 800 eiro zaudējums sliktākajā gadījumā.
 - 4800 eiro ieguvums labākajā gadījumā, 2400 eiro zaudējums sliktākajā gadījumā.
9. Papildus tam, kas Jums jau pieder, Jums tiek iedoti vēl 1000 eiro. Jums tagad jāizdara izvēle.
- Noteikts summas pieaugums par 500 eiro.
 - 50 % iespēja nopelnīt 1000 eiro, un 50 % iespēja vispār neko nenopelnīt.

10. Papildus tam, kas Jums pieder, Jums tiek iedoti vēl 2000 eiro. Jums jāizdara izvēle.
- Zaudējums 500 eiro.
 - 50 % iespēja zaudēt 1000 eiro, un 50 % iespēja neko nezaudēt.
11. Radinieks atstājis Jums mantojumu 100 000 eiro apmērā, norādot savu gribu, lai Jūs visu naudu ieguldītu vienā no šīm izvēlēm. Kuru Jūs izvēlēšities?
- Krājkonts.
 - Fonds, kam pieder akcijas un obligācijas.
 - Akciju portfelis (veidots no 15 akcijām).
 - Patēriņa preču indeksi, piemēram, zelts, sudrabs un nafta.
12. Ja Jums būtu jāiegulda 20 000 eiro kādā no tālāk norādītajām investīciju iespējām, kura Jums būtu vispievilcīgākā?
- 60 % zema riska investīcijās, 30 % vidēja riska investīcijās, 10 % augsta riska investīcijās.
 - 30 % zema riska investīcijās, 40 % vidēja riska investīcijās, 30 % augsta riska investīcijās.
 - 10 % zema riska investīcijās, 40 % vidēja riska investīcijās, 50 % augsta riska investīcijās.
13. Jūsu uzticamais draugs un kaimiņš, pieredzējis ģeologs, izveido investoru grupu, lai finansētu pētniecisku zelta ieguves uzņēmumu. Veiksmes gadījumā uzņēmums varētu atmaksāt 50 līdz 100 reizes lielāku ieguldījumu. Ja raktuve ir tukša, viss ieguldījums ir bezvērtīgs. Jūsu draugs lēš, ka veiksmes iespēja ir tikai 20 %. Ja Jums būtu nauda, cik daudz Jūs ieguldītu?
- Neko.
 - Viena mēneša algu.
 - Trīs mēnešu algu.
 - Sešu mēnešu algu.

Riska tolerances testa jautājumu atbilžu variantu novērtējums ir šāds:

- a=4; b=3; c=2; d=1
- a=1; b=2; c=3; d=4
- a=1; b=2; c=3; d=4
- a=1; b=2; c=3
- a=1; b=2; c=3
- a=1; b=2; c=3; d=4
- a=1; b=2; c=3; d=4
- a=1; b=2; c=3; d=4
- a=1; b=3

10. $a=1; b=3$
11. $a=1; b=2; c=3; d=4$
12. $a=1; b=2; c=3$
13. $a=1; b=2; c=3; d=4$

Kopumā punktu skaitu, ko saņēmat par finanšu riska tolerances testu, var interpretēt šādi:

- 18 vai zemāk = zemas pakāpes tolerance (t. i., konservatīvais ieguldītājs),
- no 19 līdz 22 = vidēji zema riska tolerance,
- no 23 līdz 28 = vidēja riska tolerance,
- no 29 līdz 32 = riska tolerance ir virs vidējās pakāpes,
- 33 un augstāk = augstas pakāpes riska tolerance (t. i., agresīvais ieguldītājs).

Darba lapa par pensiju sistēmas 2. līmeņa jeb valsts fondētās pensijas kapitālu

Aizpildot darba lapu personai ir iespēja pārbaudīt savu pensijas 2. līmeņa pārvaldīšanas rezultātus (uzkrāto kapitālu, izvēlēta plāna ienesīgumu un atbilstību vecumam) un izskatīt iespējamo stratēģiju plāna maiņai.

Lai to veiktu izmantojot savas personas datus secīgi atbildiet uz darba lapas jautājumiem.

1. Vai līdz šim brīdim esat strādājis algotu darbu (ar darba devēju tika noslēgts darba līgums) pēc 15 gadu vecuma? ***Ja atbilde ir Nē, jāatbild tikai uz 9. jautājumu.***
2. No kura datuma esat 2. pensiju līmeņa dalībnieks?
3. Kurš līdzekļu pārvaldītājs šobrīd pārvalda Jūsu 2. pensiju līmeņa kapitālu?
4. Kāda tipa ieguldījumu stratēģijai atbilst Tavs izvēlētais ieguldījumu plāns?
5. Kāds ir Tava ieguldījuma plāna vidējais ienesīgums par laiku, kamēr esi šī ieguldījuma plāna dalībnieks?
6. Cik lielas ir Tava ieguldījuma plāna komisijas maksas?
7. Kā Tu novērtētu sava esošā ieguldījumu plāna ienesīgumu un komisijas maksas salīdzinot ar citu ieguldījumu pārvaldes sabiedrību piedāvājumiem?
8. Vai esi jau kādreiz mainījis ieguldījumu sabiedrību vai pašu ieguldījumu plānu?
9. Ja šodien vajadzētu izdarīt izvēli saistībā ar savu 2. pensiju līmeņa ieguldījumu pārvaldītāju un ieguldījumu plāna izvēli, kāda tā būtu? Atbildes pamatojums – konkrēta ieguldījumu pārvaldīšanas sabiedrība un konkrēts plāna nosaukums.

7. pielikums

PAZIŅOJUMS PAR FIZISKAI PERSONAI IZMAKSĀTAJĀM SUMMĀM

Taksācijas gads												
IEŅĀKUMA IZMAKSĀTĀJS												
(nosaukums/vārds, uzvārds)			(reģistrācijas Nr./personas kods)									
(juridiskā adrese/deklarētās dzīvesvietas adrese)												
IEŅĀKUMA SAŅĒMĒJS												
(vārds, uzvārds)			(personas kods)									
(deklarētās dzīvesvietas adrese)									(dzīvesvietas kods)			
ieņēmuma veida kods*	01											
ieņēmuma gūšanas periods	03											
ieņēmuma izmaksas datums	04											

(EUR, centi)

ieņēmumi	05	
Neapliekamie ieņēmumi	06	
Neapliekamais minimums	07	
Atvieglojumi par apgādājamiem	08	
Papildu atvieglojuma kods**	09a	
	Summa	09
Attaisnotie izdevumi:	valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas	10
	iemaksas privātajos pensiju fondos	11
	dzīvības apdrošināšanas (ar līdzekļu uzkrāšanu) prēmiju summas	12
	dzīvības apdrošināšanas (bez līdzekļu uzkrāšanas), veselības vai nelaiemes gadījumu apdrošināšanas prēmiju summas	13
	izdevumi	14
ieņēmums, no kura ir aprēķināts nodoklis (05. – 06. – 07. – 08. – 09. – 10. – 11. – 12. – 13. – 14. rinda)	15	
ieturētais nodoklis	16	

Dokumenta rekvizītus "datums" un "paraksts" neaizpilda, ja elektroniskais dokuments ir sagatavots atbilstoši normatīvajiem aktiem par elektronisko dokumentu noformēšanu.

(datums)

Vadītājs		
	(paraksts)	(uzvārds)
Izpildītājs		
	(paraksts)	(uzvārds)

Izpildītāja tālruna numurs

--	--	--	--	--	--	--	--